

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**“HAYVAN MOTİFLİ UYGUR HALK MASALLARININ LİNGÜİSTİK VE
METİNBİLİMSEL ANALİZİ”**

(Gramer-Metin-Aktarma-Tahlil)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAYRAM BİLİR

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

MAYIS, 2015

MUĞLA

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

“HAYVAN MOTİFLİ UYGUR HALK MASALLARININ LİNGÜİSTİK VE
METİNBİLİMSEL ANALİZİ”

(Gramer-Metin-Aktarma-Tahlil)

Sosyal Bilimleri Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24.06.2015

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 29.05.2015

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLIMCI

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

MAYIS, 2015

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün .13./05./2015 tarih ve 677/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Bayram BİLİR'in "Hayvan Motifli Uygur Halk Masallarının Linguistik ve Metinbilimsel Analizi" adlı tezini incelemiş ve aday 29/05/2015 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 100 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul..... olduğuna aykırılığı..... ile karar verildi.

Tez Danışmanı

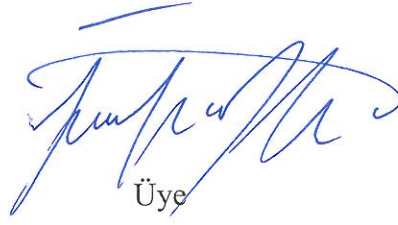
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

Üye

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

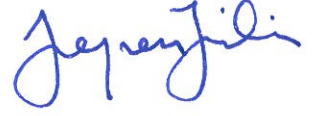
Üye

Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLİMCİ

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Hayvan Motifli Uygur Halk Masallarının Linguistik ve Metinbilimsel Analizi*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/05/2015

Bayram BİLİR

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN **MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.**

Soyadı: BİLİR

Adı : Bayram

Kayıt No:10074270

TEZİN ADI

Türkçe: HAYVAN MOTİFLİ UYGUR HALK MASALLARININ LİNGÜİSTİK VE METİNBİLİMSEL ANALİZİ

İngilizce : THE ANALYZE OF LINGUISTICS AND TEXT OF UYGHUR TRADITIONAL TALES, ORNAMENTED WITH ANIMAL MOTIFS

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

(X)

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :AYAN, Ekrem

Ünvanı :Yrd. Doç. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Kazakistan'da Konuşulan Uygur Türkçesi
2. Halk Masalları
3. Hayvan Motifleri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Uygur Türkçesi
2. M.Eliyeva
3. Uygur Halk Masalları
- 4.Hayvan Motifleri

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Uyghur Turkish
2. M.Eliyeva
3. Uyghur Traditional Tales
4. Animal Motifs

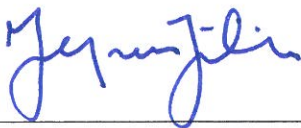
1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum (X)

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir O

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir O

Bayram BİLİR

Tarih : 29/05/2015

ÖZET

Çalışmamızın konusu M.ELİYEVA'nın “Uyul Altun (Uygur Xelik Çöçekliri)” eserinde bulunan hayvan motifli *Göher Tuğidiğan Toxu* “İnci Yumurtlayan Tavuk”, *Yağaç At* “Ağaç At”, *Karizdiki Bödine* “Çukurdaki Bildırcın”, *Alté Hayvaniñ Seyehati* “Altı Hayvanın Seyehati”, *Tülke ve Bödine* “Tilki ve Bildırcın”, *Pil bilen Maymun* “Fil ile Maymun”, *Heyyar Tülke bilen İşt* “Hilekâr Tilki ile Köpek”, *Éyikniñ Oğli Erķurban* “Ayının Oğlu Erķurban” adlı sekiz masalın metin, aktarma gramer ve metin tahlilleri çalışmasıdır.

Çalışmanın giriş bölümünde masal ve masalların özellikleri ve Uygurlarda masal geleneği hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin gramer bölümünde yapılan incelemeler Rıdvan ÖZTÜRK'ün “Yeni Uygur Türkçesi Grameri” eseri esas alınarak; Uygur Kiril Alfabesi'nden bahsedilmiş, ses bilgisi bölümünde Kazakistan'da konuşulan Uygur Türkçesi'nde yer alan sesler, ses uyumları ve ses olayları hakkında bilgiler verilmiştir. Şekil bilgisi bölümünde masallar Türkiye Türkolojisi'nde kabul gören sisteme bağlı kalınarak incelenmiştir.

Metin bölümünde hikâyelerin transkripsiyonu yapılmış, transkripsiyonu yapılan masallar numaralandırılmıştır. Aktarma bölümünde ise transkripsiyonu yapılan masallar Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Tahliller bölümünde masalların anlamsal özellikleri ve masallarda geçen kahramanların rol ve karakter tahlilleri yapılmıştır.

ABSTRACT

The subject of our study is the analysis of text, transfer grammar of the eight tales which is ornamented with animal motifs on it, named “Göher Tuğidiğan Toxu”, “Yağaç At”, “Karizdiki Bödine”, “Alté Hayvaniñ Seyehati”, “Tülke ve Bödüne”, “Pil bilen Maymun”, “Heyyar Tülke bilen İşt”, “Éyikniñ Oğli Erķurban”, published by M.ELİYEVA into the book named “Uyul Altun (Uyğur Xelik Çöçekliri)”.

In prolog section, basic information is given about tales and the features of tales and the customs of tale of Uyghurs.

In grammar section, based on “Yeni Uygur Türkçesi Grameri” by Rıdvan ÖZTÜRK, Uyghur cyrillic alphabet is mentioned, in phonetics section on the other hand, vocals, intonations, sound events in Uyghur Turkish which is used in Kazakistan are mainly mentioned. In morphology section, the tales are analyzed, based on the system approved by Turcology Of Turkey.

In text section, the tales was transcribed. In transfer section on the other hand, the tales which was transcribed are transferred to Turkish and comparatively enumerated again according to ones in prolog section.

In analyze section, the lexical features of the tales and the roles and characters of heroes in the tales are analyzed.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	III
GİRİŞ	1
1.MASAL NEDİR	1
2.MASALLARIN ÖZELLİKLERİ	1
2.1. Masalların Yapısal Özellikleri	1
2.2. Masalların Şekilsel Özellikleri	2
2.3. Masalların İçerik Özellikleri	2
2.4. Masalların İşlevsel Özellikleri	3
2.5. Masalın “Yaratım ve İcra Ortamı Özellikleri”	4
3. UYGUR TÜRKLERİNDE MASAL ANLATMA GELENEĞİ	5
I.BÖLÜM : GRAMER	8
1. UYGUR KİRİL ALFABESİ	8
2. SES BİLGİSİ	9
2.1. ÜNLÜLER	9
/a/	9
/e/	9
/é/	10
/i/	10
/o/	10
/ö/	11
/u/	11
/ü/	11
2.2. ÜNSÜZLER	12
2.2.1. Dudak Ünsüzleri /p/, /b/, /m/	12
/p/	12
/b/	12
/m/	13
2.2.2 Diş-Dudak ünsüzleri /v/, /f/	13

/v/	13
/f/	14
2.2.3. Diş-Damak ünsüzleri /d/, /t/, /n/, /z/, /s/	14
/d/	14
/t/	14
/n/	15
/z/	15
/s/	15
2.2.4. Diş ünsüzleri /c/, /ç/, /j/, /ş/	16
/c/	16
/ç/	16
/j/	16
/ş/	17
2.2.5. Ön Damak ünsüzleri /g/, /k/, /l/, /r/, /y/	17
/g/	17
/k/	17
/l/	18
/r/	18
/y/	18
2.2.6. Arka Damak Ünsüzleri /ğ/, /k/, /x/, /ñ/	19
/ğ/	19
/k/	19
/x/	20
/ñ/	20
2.2.7. Gırtlak Ünsüzü /h/	21
/h/	21
2.3. SES ÖZELLİKLERİ VE SES OLAYLARI	21
2.3.1. Ünlü Uyumları	21
2.3.1.1. Damak (Kalınlık-İncelik) Uyumu	21
2.3.1.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu	22
2.3.2. Ünlü Değişmeleri	22
2.3.2.1. Ünlü Daralması	22

a > é	22
e > é	23
a > e	23
a > i	24
e > i	24
o > u	25
2.3.2.2. Ünlü Yuvarlaklaşması	25
a > o	25
e > ö	25
e > o	25
ı > u	26
i > ü	26
2.3.2.3. Ünlü İncelmesi	26
ı > i	26
2.3.2.4. Ünlü Genişlemesi	27
u > o	27
ü > ö	27
i > é	27
i > e	27
2.3.2.5. Ünlü Kalınlaşması	27
e > a	26
ü > u	26
2.3.2.6. Ünlü Düzleşmesi	29
ü > e	26
2.3.2.7. Ünlü Düşmesi	29
2.3.2.8. Ünlü Türemesi	27
2.3.2.9. Ünlü Ünlü Kaynaşması	29
2.3.3. Ünsüz Uyumu	29
2.3.4. Ünsüz Değişmeleri	29
Tonsuzlaşma	30
Tonlulaşma	30
Diğer Ünsüz Değişmeleri	30

b- > m-	30
b- > p-	31
b- : b-	31
-b- > -v-	31
f > p	32
k : k k̇ : k̇	32
-k̇- > -x-	33
s- > ç-	33
t- > t-	33
t- > ş-	33
-z > -s	33
-s>-z	34
-ç- > -ç-	34
İkizleşme	34
Tekleşme	34
Ünsüz Düşmesi	35
Ünsüz Türemesi	35
Göçüşme	35
Hece Kaynaşması	36
Hece Düşmesi	36
3. ŞEKİL BİLGİSİ	37
3.1. BASİT ŞEKİL BİLGİSİ	37
3.2. TÜREMİŞ KELİME	37
3.2.1. Yapım Ekleri	37
3.2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler	37
3.2.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler	41
3.2.1.3. Fiilden Fiil Yapan Ekler	43
3.2.1.4. Fiilden İsim Yapan Ekler	46
3.3. BİRLEŞİK KELİME	47
3.4. İSİMLER	47
3.4.1. Çokluk Eki	48
3.4.2. İyelik Ekleri	48

3.4.3. Hal Ekleri	50
3.4.6. İsimlerde Bildirme	54
3.4.6.1. Şimdiki Zaman	55
3.4.6.2. Görülen Geçmiş Zaman	55
3.4.6.3. Duyulan Geçmiş Zaman	55
3.4.6.4. Şart	56
3.5. SIFATLAR	56
3.5.1. Niteleme Sıfatları	56
3.5.1.1. Sıfatlarda Derecelendirme	57
3.5.1.2. Sıfatlarda Pekiştirme	57
3.5.2. Belirtme Sıfatları	58
İşaret Sıfatları	58
Sayı Sıfatları	58
Asıl Sayı Sıfatları	58
3.6. ZAMİRLER	60
3.6.1. Şahıs Zamirleri	60
3.6.2. İşaret Zamirleri	62
3.6.3. Belirsizlik Zamirleri	63
3.6.4. Soru Zamirleri	64
3.6.5. Dönüşlülük Zamiri	64
3.7. FİİLLER	64
3.7.1. Fiillerde Şahıs Ekleri	65
3.7.2. Basit Kipler	66
3.7.2.1. Bildirme Kipleri	66
Geniş Zaman	66
Şimdiki Zaman	67
Görülen Geçmiş Zaman	68
Duyulan Geçmiş Zaman	69
Gelecek Zaman	70
3.7.2.2. Tasarlama/Dilek Kipleri	71
Şart Kipi	71
Emir Kipi	72

Gereklilik Kipi	72
İstek Kipi	73
3.7.3. Birleşik Kipler	74
3.7.3.1. Hikâye Birleşik Çekimi	74
Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi	74
Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	75
Geniş Zamanın Hikâyesi	76
Şimdiki Zamanın Hikâyesi	76
Gelecek Zamanın Hikâyesi	77
İstek Çekiminin Hikâyesi	78
Şart Çekiminin Hikâyesi	78
Gereklilik Çekiminin Hikâyesi	78
3.7.3.2. Rivayet Birleşik Çekimi	79
Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayeti	79
Şimdiki Zamanın Rivayeti	80
Geniş Zamanın Rivayeti	80
Gelecek Zamanın Rivayeti	81
Şart Çekiminin Rivayeti	811
İstek Çekiminin Rivayeti	812
Gereklilik Çekiminin Rivayeti	82
3.7.3.3. Şart Birleşik Çekimi	82
Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı	82
Geniş Zamanın Şartı	83
Gelecek Zamanın Şartı	83
3.7.4. Fiilimsiler	83
İsim Fiil	84
Sıfat Fiil	84
Zarf Fiil	85
3.7.5. Tasvir Fiilleri	88
3.7.5.1. Yeterlilik	88
3.7.5.2. Tezlik	88
3.7.5.3. Süreklilik	88

3.8. ZARFLAR	89
3.8.1. Yer Zarfları	89
3.8.2. Zaman Zarfları	89
3.8.3. Tarz Zarfları	90
3.8.4. Miktar Zarfları	90
3.8.5. Soru Zarfları	91
3.9. EDATLAR	91
3.10. BAĞLAÇLAR	95
Sıralama Bağlaçları	95
Denkleştirme Bağlaçları	96
Karşılaştırma Bağlaçları	96
Cümle Başı Bağlaçları	96
3.11. ÜNLEMLER	98
Duygu Ünlemleri	98
Seslenme Ünlemleri	99
Gösterme Ünlemleri	99
Sorma Ünlemleri	99
Cevap Ünlemleri	100
II. BÖLÜM: METİNLER	101
1.Göher Tuğidigan Toxu	101
2.Yağaç At	109
3.Karizdiki Bödüne	125
4.Alte Hayvanniñ Seyahiti	126
5.Tülke Ve Bödüne	131
6.Pil Bilen Maymun	132
7. Heyyar Tülke Bilen İşt	133
8.Éyikniñ Ogli Erķurban	136
III.BÖLÜM: AKTARMALAR	144
1.İnci Yumurtlayan Tavuk	144
2.Ağaç At	152
3.Kuyudaki Bildircin	167
4.Altı Hayvanın Seyahati	169

5.Tilki İle Bıldırcın	173
6.Fil İle Maymun	174
7.Hilekâr Tilki İle Köpek	176
8.Ayının Oğlu Erkurban	178
IV.BÖLÜM: TAHLİL	187
1.MASALLARIN TAHLİLİ	187
1.Göher Tuğıdığan Toxu “ İnci Yumurtlayan Tavuk”	187
2. Yağaç At “Ağaç At”	191
3. Karizdeki Bödüne “Kuyudaki Bıldırcın”	196
4. Alte Hayvanniñ Seyahiti “Altı Hayvanın Seyahati”	198
5.Tülke Ve Bödüne “Tilki İle Bıldırcın”	202
6.Pil Bilen Maymun “Fil İle Maymun”	204
7.Heyyar Tülke Bilen İşt “Hilekar Tilki İle Köpek”	206
8.Éyiđniñ Oğli Erđurban “Ayının Oğlu Erkurban”	208
2.KARAKTER TAHLİLİ	212
1.İnsanlar	212
2. Hayvanlar	215
3.Gerçek Üstü Varlıklar	217
SÖZLÜK	219
SONUÇ	228
KAYNAKÇA	229

ÖNSÖZ

Türk Dili'nin Karluk grubuna mensup olan Uygurca günümüzde Doğu Türkistan'ın dışında Kazakistan'da da konuşulmaktadır. Kazakistan coğrafyasında konuşulan Uygurca kiril alfabesiyle yazı dilinde kendini ifade etmektedir.

Çalışma konusunu M.Eliyeva'nın Uyul Altun adlı kitabında yer alan sekiz hayvan motifli masalın oluşturduğu tez; giriş, gramer, metin, aktarma ve tahlil bölümülerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde masal, masalların özellikleri ve Uygurlarda masal geleneği hakkında bilgi verilmiştir.

Gramer bölümünde metinler ses bilgisi yönünden incelenmiş; ünlüler ünsüzler ses olaylarından bahsedilerek örnekler verilmiş, metinler Türkiye Türkolojisi'nde kabul gören sisteme göre incelenmiştir.

Metin bölümünde "Göher Tuğidiğan Toxu", Yağaç At", "Karizdiki Bödine", "Alté Hayvaniñ Seyehati", Tülke ve Bödüne", "Pil bilen Maymun", "Heyyar Tülke bilen İşt", Éyikniñ Oğli Erķurban" adlı masalların transkripsiyonu yapılmış, aktarma bölümünde transkripsiyonlu masallar Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır.

Tahlil bölümünde masallar olay örgüsü, kullanılan formeller, içerik ve işlev yönünden incelenmiş ayrıca kahramanların karakter ve rol tahlilleri yapılmıştır.

Çalışmada eş zamanlı olarak karşılaştırmalı bir yöntem kullanılmıştır. Tarihi ses değişiklikleri ve eklerle ilgili açıklamalarda art zamanlı yöntem uygulanmıştır. Metin aktarmalarında ise karşılaştırmalı yöntem uygulanmıştır.

Bu çalışmayla Kazakistan Uygurlarının kullandığı Uygur Türkçesi lingüistik olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra edebi ürün olan halk masalları, halk masallarında hayvan motiflerinin kullanımı ve kahramanlara yüklenen anlamlar çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamda yol gösteren ve desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanı hocam Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN'a, şefkatini her an üzerimde hissettiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR'a, kişisel tecrübelerinden her zaman istifade ettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLİMCİ'ye, bilgilerinden önemli kazanımlar sağladığım ve tevazusuna hayran olduğum değerli hocam Prof.

Dr. Zeki KAYMAZ'a, yılların verdiği birikimiyle her daim hayranı olduğum Türk Dili aşığı değerli hocam Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
KKYYU.	Kazakistan'da Konuşulan ve Yazılan Yeni Uygurca
Rum.	Rumca
TT	Türkiye Türkçesi

GİRİŞ

1.MASAL NEDİR

Masal, halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu, bir varmış bir yokmuş gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunluğu olan, sonunda yedi, içti, muratlarına erdiler yahut onlar erdi murtlarına biz çıkalım kerevetine, gökten üç elma düştü, biri anlatana, biri dinleyene, biri de bana gibi belirli sözlerle sona eren, zaman ve mekan kavramlarıyla kayıtlı olmayan bir sözlü anlatım türüdür (Seyidoğlu 1985:149). Bunun yanı sıra masal; kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür(Sakaoğlu 1973:5). En kısa tanımıyla masal; halk muhayyilesinin yarattığı olağanüstü olayların anlatımıdır (Evliyaoğlu 1988:101).

2.MASALLARIN ÖZELLİKLERİ

2.1. Masalların Yapısal Özellikleri

Yapısal olarak baktığımızda; nasallar mensur bir yapı arz ederler. Ancak bu genel mensur yapının içinde çok fazla yer tutmayan ve çoğunlukla masal kahramanının ağzından söylenen nazım parçaların da bulunduğunu söyleyebiliriz. Mensur yapı içinde yer alan nazım parçalar, “tekerlemeler, beyitler, secili nesirler” vb. çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Aça 2004:126).

Masallarda formel unsurlar (Başlangıç, geçiş, bitiş, sayı, yer, renk formelleri ve tekerlemeleri gibi kalıplaşmış kullanımlarla diğer kalıplaşmış kullanımlar.) sıklıkla yer alırlar (Sakaoğlu 2002:250-264). Genel yapısı içerisinde belirli söz sanatlarının (mecaz, teşhis, intak, teşbih vs.) yer aldığını söyleyebiliriz (Gökbulut 2010:44). Ayrıca motifler (Rüya, uçan halı, sihirli değnek, aksakallı dede, uçan at, Simurg kuşu, ejderha vs.) de masallarda yer alırlar (Alptekin 1999:43-60).

Kullanılan kip olarak –miş’li (duyulan) geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi ve geniş zaman kipinin kullanıldığını görmekteyiz (Elçin 2000:368). Anlatımsal olarak masalların kısa ama yoğun bir anlatımı vardır (Boratav1999:76).

Masalda kullanılan dil açık, akıcı ve anlaşılır bir dildir (Şimşek 2001:4). Kullanılan tasvirlerle bakıldığında yer, kişi tasvirlerine yer verilmektedir (Sakaoğlu 2002:164-210).

2.2. Masalların Şekilsel Özellikleri

Şekilsel olarak masal; halk hikayelerinden kısa, fıkralardan uzun anlatı türüdür. Fakat bir destan veya halk hikâyesi kadar olmasa da uzun metinlerdir. Anlatılması birkaç gece devam eden masallar vardır. Ancak bu tür örnekleri sadece “asıl halk masalları ve peri masalları” grubunda görebiliriz. Hayvan masalları ve zincirlemeli masallar ise yukarıdaki masal gruplarına göre daha kısa olup, anlatılması birkaç dakika ile sınırlıdır (Alptekin 2003:14).

2.3. Masalların İçerik Özellikleri

İçerik olarak masallar; hayvan masalları, asıl masallar, güldürücü masallar, zincirleme masallar ve sınıflamaya girmeyen masallar olarak birbirlerinden ayrılırlar (Sakaoğlu 1973:72). Genel olarak masalların içeriği evrensel bir kimliğe sahiptir. Ancak bu evrensel kimlik içerisinde, masalın anlatıldığı bölgeye veya ülkeye has yerel unsurlarının da yer aldığını söyleyebiliriz. Bu yerel unsurları şöyle sıralayabiliriz: Gelenekler, görenekler, âdetler, görgü ve ahlâk kuralları; dinî inanışlar, halkın dünyayı algılayış ve anlayış biçimi, halkın genel sosyolojik durumu ve yaşayış şekilleri; ayrıca bölgede konuşulan ağzın karakteristik özellikleri. İşte tüm bunlar, evrensel bir içeriğe sahip olan masalın yerel özellikler kazanmasını sağlamaktadır. Tabii ki bu yerel ve millî unsurlar destanlardaki kadar belirgin ve baskın değildirler (Kantarcıoğlu 1991:35). Masal, toplumun hayal gücüyle yaratılmış, hayal ürünü bir edebî türdür (Sakaoğlu 2003:4) Fakat günlük yaşamda karşılaşılabileceğimiz gerçek olayları da konu edinen ve “gerçek hayattan izler taşıyan masallar da bulunmaktadır (Alptekin 1999:43-60). Masalda gerçek olaylardan çok gerçeküstü olaylara yer verilir. Masalarda gerçek veya gerçeğe yakın unsurlar bulunabilmesine karşın, birçok masalda bunlar masalın genelinde eriyip kaybolmaktadırlar. Masalların çoğunda, gerçek dışı olaylar gerçek olaylardan daha çok yer alır ve bunlar baskın durumda bulunurlar (Yaman 1995:9). İnsanlar yanında, olağanüstü varlıkların (peri kızı, dev, ejderha, cin, Zümrüdüanka vs.) da masal

kahramanları arasında yer aldığı görülür. Ayrıca masalın esas kahramanlarının insanlar olduğunu (hayvan masalları hariç), diğer olağanüstü varlıklar ve hayvanların da genellikle insanlar gibi hareket edip davrandıklarını söyleyebiliriz (Yaman 1995:16-19).

Masalda olayın geçtiği “gerçek” zaman belli değildir. Masaldaki olayların hangi tarihler arasında geçtiği pek kestirilemez. Masal zamanının gerçek zamanla ilgisi yoktur. Masalda geçen olayın zamanını belirleyip anlayabilmek mümkün değildir (Ekici 2005:227). Masalda geçen mekânlar belirsiz veya hayal ürünü mekânlar olabileceği gibi (Kaf Dağı vb), dünyada bulunan gerçek mekânlar da olabilirler. Masallar herhangi bir zaman ve mekânda yaşanmış gibi kurgulanabilir ve bu anlamda, hemen hemen zamansız ve mekânsızdırlar (Bascom 2003:473). Masallarda olayların geçtiği yer genellikle “uzak bir ülkedir” (Durmuş 2004:5)

Masalda olumlu ve olumsuz (iyi-kötü, güzel-çirkin...) olanın mücadelesi anlatılır (Ekici 2005:227) .

2.4. Masalların İşlevsel Özellikleri

Masallar zevk almak ve hoşça vakit geçirmek için anlatılır ve dinlenir (Kantarcıoğlu 1991:42). Okuyucuya veya dinleyiciye bir konuda öğüt ve ders vermek masalın işlevleri arasında yer alır (Sakaoğlu 2002:11-15).

Masal, çocukların eğitiminde kullanılabilir. Masallar hem çocukların ruhunun beslenmesinde, hem hayal güçlerinin geliştirilmesinde hem de onların dil eğitimlerinde etkilidirler. Çocukları okumaya yönlendirmede, güzel konuşma becerisi geliştirmede, ahlakî değerleri öğretmede, geçmiş bilincini aşılama, düşünce ve ifade yeteneklerini geliştirmede vb. etkilidirler. Ancak çocukların eğitiminde kullanılacak masalların titizlikle seçilmesi gerekmektedir. Çünkü pedagoğlara göre çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimine zararlı öğeler içeren masallar da mevcuttur (Bilkan 2001:7). Masallar bilinçli kullanıldıkları zaman, çocuklara verilecek olan dil öğretiminde (dinleme, anlama, konuşma, okuma, yazma) gerçekten önemli bir araçlardır (Yavuz 2002:157). Çocuğa anadilinin, bir işçi elindeki alet gibi nasıl kullanıldığını ilk öğreten, ona bu dilin bütün kıvraklığını, zenginliğini, inceliğini ilk gösteren masallardır (Boratav 1958).

Masallar, diğ er edebî türlerin (Roman, şiir, hikâye vs.) ve film senaryolarının oluşturulmasında ilham kaynağı olabilirler (Rayman 2003:47).

Masallar bazı Türk topluluklarında avlarda, cenaze törenlerinde, hasta başlarında ve doğum sonrasında anlatılmaktadır. Masalın buradaki işlevleri şöyledir: Masalın yeni doğan bebeğin güçlü ve iyi bir insan olmasına katkıda bulunacağına inanılır. Masalın hasta olan insanların iyileşmesine katkıda bulunacağına inanılır. Masalın ölü ruhların öteki dünyaya doğru olan yolculuklarını güven içinde geçirmelerine ve ruhların öteki dünyada huzur bulmalarına yardımcı bulunacağına inanılır (Aça 2007:14-15).

Güney ve Kuzey Sibirya Türkleri arasında destan ve masal anlatımı, sadece eğlendiren, hoşça vakit geçirten, dinlendiren, estetik ihtiyaçları karşılayan bir sosyal aktivite değil, aynı zamanda bu toplumların kutsallarına, inanç dünyalarına hitap eden törensel/ayinsel bir eylemdir (Aça 2007:21).

2.5. Masalın “Yaratım ve İcra Ortamı Özellikleri”

Masal metninde anlatılan olayların birçoğu birebir gerçek bir olayı anlatmazlar, hatta içerisinde birçok gerçektışı unsurlar da vardır. Ancak bu masallar dinlenirken onu dinleyen kişinin masalda anlatılanlara inanıp inanmadığıyla ilgili kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bazı durumlarda, “bu gerçek olmayan anlatı, dinleyiciler üzerinde gerçekmiş gibi bir etki bırakmakta ve dinleyiciler masalda anlatılana gerçekmişçesine tepki vermektedirler (Aça 2004:125)

Masal anlatma işi geçmişten günümüze, gelenekte yaşayan şekliyle, kadınlara ait olan (Erkeklerin de masal anlattığı durumlar/zamanlar vardır.) bir iştir. Buna bağlı olarak özel masal anlatıcılarına “masal anası”, “masalcı” vs. denmektedir (Şimşek 2001:4). Masal anlatıcıları, yaşadıkları bölgenin yaşayış ve dil (lehçe/ağız) özelliklerini anlattıkları masallara yansıtırlar. Yani anlatıcılar kendi ağız özellikleri ve diğ er dil zenginlikleriyle masalı icra eder ve bir bakıma masalı yerleştirirler (Günay 1975:2). Masalı sadece evrensel bir anlatı türü olmaktan çıkarıp yerleştirip millileştiren de yine anlatıcıdır. Çünkü anlatıcı masalın muhtevasına yerel ve millî bazı unsurlar katarak onun bir bölgeye veya ülkeye ait olmasını sağlar (Bilkan 2001:66).

“Anadolu sahası masalcılık geleneğine göre gündüz masal anlatıldığı takdirde çeşitli uğursuzluklar baş gösterebilir (Aça 2007:14). Bu yüzden masalın anlatım zamanı akşam üzeri ve gecedir. Tabii ki modern toplumda artık masallar sadece gece anlatılmaz. Günümüzde birçok yerde masal günün herhangi saatinde anlatılabilmektedir. “Bazı Türk topluluklarına baktığımızda (Tıva, Hakas, Altay Saha) da masal anlatımının akşam ve gece saatlerinde yapılmakta olduğunu, anlatılan metin bitmemişse bile anlatımın sabaha karşı kesilmekte ve ertesi gün akşam devam ettirilmekte olduğunu görmekteyiz (Aça 2007:16).

Masalların hususi anlatıcıları vardır. Destan ve halk hikâyelerinde olduğu gibi masalların da anlatıcıları vardır. Herkes masal dinler ve okur, fakat aynı güzellikte masal anlatamaz. Masalı kendi üslûbu ile anlatan kişiler usta anlatıcılardır ve bunlara “masal anası”, “masal ninesi” veya “masalçı” adı verilir (Alptekin 1999:21). Masalın “masal anası”, “masalçı” vb. özel anlatıcıları olabileceği gibi, sıradan anlatıcıları da olabilmektedir. Çocuğuna masal anlatmak isteyen anne veya baba çocuğuna masal anlatabilmektedir. Ama yukarıda da belirttiğimiz gibi herkes “özel masal anlatıcısı” kadar güzel masal anlatamamaktadır (Gökbulut 2010:49). Masal anlatan anlatıcı, özel bir ezgi veya müzik aleti kullanmaz. Anlatıcının tek icra yolu “söz”dür. Anlatıcı kendi ana dili ve yerel ağız özellikleriyle masalını şekillendirip, anadiliyle icra eder. Ayrıca sıradan masal anlatıcısı ve özel masal anlatıcısının bir “destancı” “meddah” veya “şaman” kadar belirgin özelliklere sahip olduğu söylenemez (Gökbulut 2010:49).

Masalın özellikle anlatılması mecburî bir mekân bulunmadığını söyleyebiliriz. Çocuğuna masal anlatmak isteyen bir anne veya baba evinde masal anlatabilir. Ama bunun yanında bir topluluk içinde, bir kahvehanede de masal anlatılabilir (Gökbulut 2010:49).

3. UYGUR VE KAZAK TÜRKLERİNDE MASAL

Uygur Türk masallarının yaratım ve icra ortamı ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Çünkü bir çok çalışmada Uygur Türk masalları yazılı kaynaklardan temin edilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Uygur masallarını bizzat derleme imkânımız olmadığı gibi, elimizdeki yazılı kaynaklardan da “anlatma ortamı” ile ilgili bilgilere ulaşmamız mümkün olmamıştır.

Uygur Türkleri arasında masal anlatımı geçmişten günümüze kadar süre gelmiştir. Bütün dünyada olduğu gibi Uygur Türkleri arasında masal anlatımı ortaya çıkan teknolojik icatlarla (TV, bilgisayar vb.) birlikte yaygınlığını yitirse de günümüzde halen destan, halk hikâyesi, masal gibi türlerin icrası devam etmektedir. Uygur Türkleri arasında da Anadolu’da olduğu gibi masalı anlatan özel masal anlatıcıları bulunmaktadır. Bu masal anlatıcıları orta yaşlı veya yaşlı kadınlardır. Bilindiği gibi masal anlatmak için kişinin özel bir yeteneğe sahip olması gerekmez. Bu yüzden masal anlatıcıları ve meddahlar yanında diğer insanlar da masal anlatabilirler. Uygur Türkleri arasında da özel masal anlatıcıları dışında evinde çocuğuna masal anlatan bir anne veya baba da masal anlatıcısı olarak kabul edilmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Uygur Türkleri arasında da masallar çocukların eğitiminde kullanılmaktadır. Uygur Türk çocuklarına ahlâkî değerleri kazandırmada, dil eğitimi vermede, hayal güçlerini ve güzel konuşma becerileri geliştirmede masallar kullanılmaktadır (Gökbulut 2010:65-66).

Uygur Türklerinde masalların anlatıldığı yerler daha çok ev ortamlarıdır. Çünkü Doğu Türkistan’da Anadolu’daki gibi bir kahvehane kültürü bulunmamaktadır. İnsanlar daha çok evlerde bir araya gelip sohbet eder ve vakit geçirirler. Böylece masal anlatımı daha çok ev ortamında olmaktadır (Rahman 1996:124). “Eski Orta Asya topraklarındaki tarım bölgelerinde ürünler toplandıktan sonra kutlanan bayramlardan biri de Milis Bayramı’dır. Bu Kumul Bölgesi’nde Kök Meşripi diye adlandırılmaktadır. Kök Meşripi’nin kutlanması sırasında koşma söyleme, çeşitli temsil oyunlarını oynama, hikâye, rivayet, masallar ve destanlar söyleme gibi etkinlikler yapılmaktadır (Rahman 1996:124). Bunun yanı sıra düğünler, nevruz bayramı, doğum ve ölüm törenleri türkü, destan, şiir ve halk masallarının icra edildiği zaman dilimleridir (Çınar 1996:8).

Kazak masallarına “erteği” denir. Bazen “ertek” şeklinde de söylenir. Masalı söyleyene “ertekşi” veya “erteğişi” denilir. Birçok masalın başında bu isim aynı şekilde söylenir. Kazak masalcılarının tamamı masala; eskide bir zengin varmış, önceki zamanda bir han varmış, evvel zamanda ihtiyar bir adam varmış veya üç yiğit kardeş varmış şeklinde başlar. Bazen “ertek, ertek erte eken” tekerlemeli biçimlerde de başladığı görülür. Böylece, masalın başında, alışılmış sözler kullanılarak anlatılacak hadise tanıtılır. Böyle yapılarak dinleyicinin aldığı bu bilgi masalı daha

dikkatli dinlemesini sağlar (Çınar 1997: 67). Kazak masalcıları sadece eskiden gelen masalları anlatmamış, aynı zamanda halk geleneklerini koruyarak toplumsal olaylarla ilgili yeni masallar da yaratmışlardır (Gabdullin 1958:96).

Kazak masallarında; Üysin, Kanglı boylarının zamanından başlayıp, Kıpçak halkından ve Moğol hücumları zamanından beri anlatılan olaylar pek çok şekilde yer almaktadır. Kazak halkının tarih sahnesine çıkmadığı, Müslümanlığı henüz kabul etmediği eski dönemlere ve o dönemlerde yaşayan boylara ait pek çok masal bulunmaktadır. Dünyayı tanıma, dine inanma alanında Budizm, Şamanizm hakkında masallar olduğu gibi eski İran ve diğer ünlü dinlerin tesirinde oluşan masallar da vardır. O zamandan beri Arap ve İran kültüründen kitaplar vasıtasıyla Kazak Edebiyatına geçmiş pek çok masal da bulunmaktadır (Çınar 1997: 68).

Kazak masallarında başlangıç formelleri olarak; *Este jok, eski zamanda, bayağı ötken zamanda, eşki jüni börte eken, kuyruk jüni uzun eken* vb.kullanılır. Geçiş formelleri olarak, *Abakaltay anam-oy, kaydan keldin balam ay? Ay men Kündey* vb. Bitiş formelleri ise; *Barşa murat basına jetip, sakalı siyraüuna jetip, bir jan ötipti* formelleridir (Alptekin 2003:14-16).

Kazak Masallarının sınıflandırılması, “Batırlık Ertegiler (Kahramanlık Masallar)”, “Qıyal-Ğajayıp Ertegiler (Olağanüstü Masallar)”, “Hayvanattar Jayındağı Ertegiler (Hayvan Masalları)”, “Novellalık Ertegiler (Nüvel Masalları)”, “Satıralık Ertegiler (Mizahi Masallar)” şeklindedir (Konıratbayev 1999: 55-78).

I.BÖLÜM : GRAMER

1. UYGUR KİRİL ALFABESİ

Günümüzde Uygur Türkleri Doğu Türkistan'da Arap alfabesi, Kazakistan'da ise Kiril alfabesi (Ercilasun 2005:18-19) kullanmaktadırlar. Kazakistan'da Kiril alfabesiyle yazılan KKYYU'da 33 harf bulunmaktadır.

Kazakistan'da kullanılan Alfabe

Kiril	Latin	Kiril	Latin
А а	Aa	Х х	Xx
Б б	Bb	Ц ц	Ts ts
В в	Vv	Ч ч	Çç
Д д	Dd	Ш ш	Şş
Е е	Éé	Щ щ	Sç sç
Ж ж	Jj	Ъ ъ	Kesme İşareti
З з	Zz	Ы ы	ıı
И и	İi	Ь ь	Yumuşatma işareti
Й й	Yy	Э э	Ee
К к	Kk	Ю ю	Yu yu
Л л	Ll	Я я	Ya ya
М м	Mm	Қ қ	Қ қ
Н н	Nn	Ң ң	Ñ ñ
О о	Oo	Ғ ғ	Ĝ ĝ
П п	Pp	Ү ү	Ü ü
Р р	Rr	Ө ө	Ö ö
С с	Ss	Ж ж	Cc
Т т	Tt	Ә ә	Ee
У у	Uu	Һ һ	Hh
Ф ф	Ff		

2. SES BİLGİSİ

2.1. ÜNLÜLER

Kazakistan'da Konuşulan ve Yazılan Yeni Uyğurca'da /a/, /e/, /é/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ olmak üzere 8 tane ünlü bulunmaktadır.

/a/

Kalın, düz ve geniş bir ses olan /a/ ünlüsü, arka damakta telaffuz edilir. Metinlerde sözcük başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülür.

ağine “dost” 5/1

altun “altın” 1/1

cañgal “orman” 1/1

kala “inek” 4/3

maymun “maymun” 6/1

bala “çocuk” 8/1

cavap “cevap” 1/10

aşna “dost” 1/6

/e/

İnce, düz ve geniş bir ünlüdür. Metinlerde sözcük başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülür.

kembeğel “fakir” 3/1

bödüne “bıldırcın” 5/1

erkek “erkek” 8/3

çimenzarlıq “çimenlik” 1/19

cüme “cuma” 8/1

çümbet “yüz örtüsü” 2/36

dereq “ağaç” 2/9

/é/

İnce, düz ve dar bir ünlüdür. KKYYU'da Türkçe kökenli sözcüklerin ilk hecesinde, alıntı sözcüklerde ise her hecede görülür. TT'deki e'den daha kapalı ve dardır (Öztürk 1994:5).

éyik “ayı” 8/3

égi “sahip” 1/1

téri “deri” 4/5

kéyin “sonra” 1/1

déxan “çiftçi” 3/1

héliki “az evvelki” 1/1

kérek “gerek” 1/4

/i/

İnce, düz ve dar bir ses olan /i/ ünlüsü KKYYU'da sözcük başı, ortası ve sonunda görülür. Uygurca'da /ı/ ünlüsü yerini /i/ ünlüsüne bırakmıştır (Öztürk 1994:5).

işt “köpek” 7/1

jigirme “yirmi” 8/7

ağiz “ağız” 5/3

böri “kurt” 4/4

ķéri “sonra” 1/6

iñig “çene” 2/26

issik “sıcak” 2/25

/o/

Kalın, geniş ve yuvarlak bir ünlüdür.

çoñ “büyük” 6/1

moşu “şu” 4/2

ot “ot” 7/1

toxu “tavuk” 1/1

ķoyñ “koyun” 8/7

otun “odun” 1/1

ķoşķar “koç” 4/3

/ö/

İnce, geniş ve yuvarlak bir ses olan /ö/ ünlüsü metinlerde Türkçe kökenli sözcüklerin sadece ilk hecesinde, alıntı sözcüklerin her hecesinde görülmüştür.

tört “dört” 1/1

östeñ “kanal” 4/2

öñkür “mağara” 8/4

öy “ev” 2/12

köp “çok” 1/7

körük “köprü” 8/8

kömeç “kömür” 8/1

böre “kurt” 4/4

/u/

Kalın, dar ve yuvarlak bir ünlüdür. Metinlerde sözcük başında, ortasında, sonunda kullanıldığı görülür.

tuxum “yumurta” 7/4

altun “altın” 8/17

purset “fırsat” 2/7

tumağ “şapka” 1/19

kulup “kilit” 7/6

kuruk “kuyruk” 8/6

kurut “kurtçuk” 4/6

ugi “yuva” 1/1

derru “hemen” 1/5

u “o” 8/22

toxu “tavuk” 1/1

/ü/

İnce, dar ve yuvarlak bir ses olan /ü/ ünlüsü, metinlerde sözcük başında, ortasında, sonunda ve eklerde kullanımı görülmüştür.

tülke “tilki” 7/1

müñüz “boynuz” 4/6

üke “baykuş” 6/2

küçlük “güçlü” 6/3

küçünk “enik” 1/13

çöllük “çöl” 1/13

tüb “dib,alt” 8/15

üç “üç” 8/18

ürk- “korkmak” 1/1

2.2. ÜNSÜZLER

Kiril alfabesiyle yazılan ve konuşulan Yeni Uygur alfabesinde 24 tane ünsüz bulunmaktadır. Bunlar; /b/, /p/, /t/, /c/, /ç/, /x/, /h/, /d/, /ɾ/, /j/, /s/, /ş/, /k/, /k/, /f/, /g/, /ğ/, /n/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /v/, /y/, /z/ ünsüzleridir. (Öztürk 1994:5)

2.2.1. Dudak Ünsüzleri /p/, /b/, /m/

/p/

Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüz olan /p/ sesi KKYYU’da sözcük başında ve ortasında görülmektedir.

seper “sefer” 4/1

pil “fil” 6/1

kepez “kafes” 1/2

padişa “Far. padişah” 2/11

süpit “sıfat” 2/26

put “ayak, but” 2/30

péşani “alın” 1/12

gep “söz” 1/15

/b/

Tonlu ve patlayıcı bir sestir. Metinlerde Türkçe kökenli sözcüklerin başında, alıntı sözcüklerine ise ortasında ve sonunda görülmüştür.

bayveççe “zengin adam” 1/2

Erķurban “Erķurban” 8/9
buğday “buğday” 3/2
başlik “başkan” 4/2
nebatat “bitkiler” 4/6
burut “bıyık” 3/1
cabdunuş “hazırlanma” 4/1
bovay “yaşlı” 8/22

/m/

Tonlu ve akıcı bir ses olan /m/ ünsüzünün KKYYU'da sözcük başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülür.

miñ”bin” 1/3
yamęur “yağmur” 4/4
tömür “demir” 2/3
tuxum “yumurta” 1/1
cim “sessiz” 8/3
dümbi “sırt” 4/5
emçek “emzik” 8/2

2.2.2 Diş-Dudak ünsüzleri /v/, /f/

/v/

Tonlu ve sızıcı bir ünsüzdür.

bovay “yaşlı” 8/13
cavap “cevap” 1/10
sévet “sepet” 7/1
sevev “sebep” 1/5
azav “azab” 2/26
dervaze “kapi” 2/44
déviler “devler” 2/2
vakirişiptu “bağırışmış” 7/6

/f/

Tonsuz ve sızıcı bir ünsüzdür. Sadece son zamanlarda yabancı dillerden giren kelimelerde görülür (Öztürk 1994:6).

Metinlerde bu sese rastlanamamıştır.

2.2.3. Diş-Damak ünsüzleri /d/, /t/, /n/, /z/, /s/

/d/

Tonlu, patlayıcı ve sızıcı bir ünsüz olan /d/ sesi KKYYU'da sözcük başında, ortasında ve sonunda görülür.

ķandaķ “nasıl” 1/3

bödüne “bıldırcın” 5/2

dervaz “kapı” 7/4

déxan “çiftçi” 3/2

xuddi “aynı” 1/1

zindan “zindan” 1/25

perzend “çocuk” 1/14

dukan “dükkan” 1/1

/t/

Patlayıcı ve tonsuz bir ünsüz olan /t/ ünsüzü KKYYU'da sözcük başı, ortası ve sonunda görülür.

ast “alt” 5/3

taş “taş” 7/6

otunçi “oduncu” 8/2

toy “düğün” 2/38

tağar “çıval” 2/5

şert “şart” 1/8

tatlık “tatlı” 2/26

/n/

/n/ sesi, akıcı ve genizsi bir ünsüzdür. KKYYU'da sözcük başında birkaç Türkçe kökenli sözcük dışında, Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerde görülür.

üçün “için” 2/2

çakқан “çevik” 6/1

neşpüt “armut” 2 /32

çimenzarlık “yeşillik” 1/19

yépinça “yorgan” 2/28

neper “nefer” 2/15

nurğun “bütün” 2/3

/z/

Tonlu ve sızıcı bir ses olan /z/ ünsüzü KKYYU'da alıntı sözcükler dışında başta yer almaz.

koñguz “böcek” 4/6

sekkiz “sekiz” 8/3

ğaz “kaz” 7/5

yiltiz “kök” 6/3

ziķ “şiş” 1/16

zeñ “dikkat” 1/1

yelmüñgüz “yelmüngüz” 8/14

/s/

Tonsuz ve sızıcı bir ses olan /s/ ünsüzü KKYYU'da başta, ortada ve sonda yer alır.

ķosaķ “karın” 4/6

ķaysi “hangisi” 6/4

saķal “sakal” 2/26

set “tiz” 4/3

emes “değil” 1/5

asman “gökyüzü” 1/14

hasa “asa” 1/18

2.2.4. Diş ünsüzleri /c/, /ç/, /j/, /ş/

/c/

/c/ sesi tonlu ve patlayıcı bir ünsüzdür, */ç/* ünsüzünün tonlusudur.

ilac “çare” 1/11

cay “yer” 4/5

cañal “orman” 8/2

cavap “cevap” 2/3

xencir “hançer” 1/16

cabdunuş “hazırlanma” 4/1

ciñ “yarım kilo” 2/14

/ç/

/ç/ sesi tonsuz ve patlayıcı bir ünsüzdür.

çoñ “büyük” 8/3

çirayliķ “güzel” 2/11

küç “güç” 6/1

otunçi “oduncu” 1/2

çakķan “çevik” 6/1

çatik “karın” 2/37

çebdes “çamurlu el” 1/17

/j/

Tonlu ve sızıcı bir ünsüzdür (Öztürk 1994:6). Kazak Türkçesi'nin etkisiyle Yeni Uygurca'da görülür. KKYYU'da da bu durum geçerlidir.

jigit “yiğit” 1/6

jigirme “yirmi” 4/3

ejdiha “ejderha” 8/18

jürig “yürek” 1/10
japalik “cefalı” 1/14
jiğlap “ağlayarak” 1/23
jük “yük” 2/3

/ş/

Tonsuz ve sızıcı bir ünsüz olan /ş/ ünsüzü alıntı sözcükler ve tabiat taklidi sözcükler dışında başta yer almaz.

şehar “şehir” 1/1
göş “et” 4/7
padişa “padişah” 2/3
şaptula “şeftali” 2/28
işenç “güven” 4/1
adaş “arkadaş” 4/4
aşlik “un” 2/5

2.2.5. Ön Damak ünsüzleri /g/, /k/, /l/, /r/, /y/

/g/

Tonlu ve patlayıcı bir ses olan /g/ ünsüzü KKYYU'da alıntı sözcüklerde ve tabiat taklidi sözcüklerde başta yer alır.

gep “söz” 2/1
töge “deve” 8/9
göher “inci” 1/5
jiğit “yiğit” 2/35
ugi “yuva” 1/1
tügmenlik “değirmen” 4/4
rencigendek “rencide edici” 2/29

/k/

Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüzdür. ET'de sözcük başında bulunan /k/ sesi KKYYU'da korunmuştur. /k/ sesine başta, ortada, sonda sıklıkla rastlamak mümkündür.

aki “kardeş” 1/14

pikir “fikir” 4/2

kürük “gurk” 7/3

tilek “dilek” 2/43

/l/

Tonlu, yumuşak ve akıcı bir ünsüz olan /l/ sesi Türkçe sözcüklerde başta yer almaz. Alıntı sözcükler ve tabiat taklidi sözcüklerde ise başta yer alır.

bala “çocuk” 8/1

şaptula “şeftali” 2/28

ayal “kadın” 8/5

xoşal “memnun” 1/5

tuğuşluk “doğumlu” 4/3

unluk “unluk” 4/4

tülke “tilki” 4/2

/r/

Tonlu, titretilik ve akıcı bir ünsüz olan /r/ sesi KKYYU'da sözcük başında sadece alıntı sözcüklerde yer alır.

şert “şart” 1/11

kirpe “kirpi” 4/6

canivar “hayvan” 8/17

oğri “hırsız” 1/1

rasa “hakiki” 2/9

serik “sarı” 4/4

şor “huy” 7/6

/y/

Tonlu, yumuşak ve akıcı bir ünsüz olan /y/ sesi KKYYU'da başta, ortada ve sonda yer alır.

duniya “dünya” 2/7
yoğın “kalın” 3/4
deriya “nehir” 6/2
hiyal “hayal” 4/3
yalğuz “yalnız” 8/3
yérim “yarım” 1/4
yolvas “kaplan” 2/28
yağaç “ağaç” 6/1

2.2.6. Arka Damak Ünsüzleri /ğ/, /k/, /x/, /ñ/

/ğ/

Tonlu ve patlayıcı bir ünsüz olan /ğ/sesi KKYYU'da sözcük başında daha çok alıntı sözcüklerde bulunur. TT'dekine göre daha belirgin ve gırtlığa yakın telaffuz edilir (Öztürk 2005:6).

oğil “oğul” 1/10
oğri “hırsız” 4/6
ağine “dost” 5/1
yağaç “ağaç” 2/39
oğ “av” 8/5
koñğuz “böcek” 4/6
alğuçi “haydut” 8/21

/k/

Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüz olan /k/ ünsüzü KKYYU'da başta, ortada ve sonda yer alır. TT'dekinden daha kalın ve gırtlığa yakın telaffuz edilir (Öztürk 2005:6).

kap “çuval” 7/3

kaçan “ne zaman” 8/14

jirak “uzak” 2/9

kepez “sepet” 1/1

tumağ “şapka” 1/18

yaka “yaka” 4/5

tucağ “kapak” 1/19

/x/

Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüz olan /x/ sesi gırtlaktan hırıltılı çıkar. Genellikle alıntı sözcüklerde görülür. Kimi Türkçe sözcüklerde ise k ile nöbetleştiği görülür.

déxan “çiftçi” 3/2

şéxa “dal” 6/1

xencer “hançer” 1/16

bexit “talih” 4/4

toxu “tavuk” 1/1

xotun “kadın” 1/6

xoşal “memnun” 1/20

/ñ/

Tonlu, yumuşak ve genizsi bir ses olan /ñ/ ünsüzü nazaldır. Sözcük başında kullanılmaz. Sözcük ortasında ve sonunda ise sıklıkla kullanılır.

östeñ “kanal” 4/3

yeñi “yeni” 5/1

tañ “tan vakti” 7/5

müñgüz “boynuz” 4/6

çiñ “iyice” 3/3

ciñ “yarım kilo” 2/14

cañgal “orman” 1/1

2.2.7. Gırtlak Ünsüzü /h/

/h/

Tonsuz bir ünsüz olan /h/ sesine KKYYU'da kelimenin her yerinde rastlamak mümkündür. Alıntı sözcüklerde sıkça görülür.

hazir “şimdi” 8/3

hal-ehval “hal hatır” 5/3

göher “inci” 1/5

şehar “şehir” 1/1

hünir “hüner” 2/1

heyran “memnun” 1/2

haydaş “tarla sürme” 8/1

roh “ruh” 2/19

2.3. SES ÖZELLİKLERİ VE SES OLAYLARI

2.3.1. Ünlü Uyumları

Türk Dilinin genelinde olduğu gibi KKYYU'da da damak (kalınlık-incecik) uyumu ve dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu vardır.

2.3.1.1. Damak (Kalınlık-İncelik) Uyumu

Damak uyumu bir sözcükteki ünlülerin kalınlık-incecik bakımından birbirine uygun olmasıdır (Ergin 2004:70). Yeni Uygurca'da tam bir damak uyumundan bahsedilemez. Damak uyumuna sahip sözcükler olmakla birlikte, uyuma girmeyen birçok sözcük de bulunmaktadır. Bu uyumsuzluklar genellikle ekler ve kökler arasında daha çok görülür (Coşkun 1998:796). Bu durum KKYYU'da da geçerlidir.

inisi “kardeşi” 1/16

östeñge “kanala” 4/2

béşiñdiki “başındaki” 5/2

kağaxlap “kahkahayla gülerek” 7/5

öñkürniñ “mağaranın” 8/7

hünerven “hünerli” 2/2

heliger “hilekar” 1/7

2.3.1.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu

Türkçe sözcüklerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu izleyen hecelerdeki ünlülerin, sözcüğün ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz gelmesine dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu denir. (Korkmaz 2010: 151) Yeni Uyurca'da tam bir dudak uyumundan bahsedilemez. Dudak uyumuna giren sözcükler olduğu gibi bu kurala uymayan pek çok sözcük de vardır. (Coşkun 1988: 797) Bu durum KKYYU'da da geçerlidir.

xotunu “karısı” 1/6

buzuluptu “bozulmuş” 1/12

öltürüşniñ “öldürmenin” 1/16

tünügün “dün” 8/11

bolğan “olan” 1/4

tuyuqsiz “birden” 2/21

körelmeydiğan “görülmeven” 2/44

2.3.2. Ünlü Değişmeleri

2.3.2.1. Ünlü Daralması

Geniş ünlülerin daralması olayıdır. Bu olayda düz ünlülerle düz ünlüler, yuvarlak ünlülerle yuvarlak ünlüler yer değiştirir ve dudak uyumunda bir bozulma görülmez. Dudak uyumunda bir bozulma meydana getirmeyen daralma olayı Yeni Uyurca'nın bir tercihidir. TT'de geniş seslerin tercih edildiği yerlerde, Uyurca'da genellikle dar sesler tercih edilir (Coşkun 1998: 809). Bu durum KKYYU'da da geçerlidir.

a > é

/a/ ünlüsü ile teşkil edilmiş, kapalı tek heceli kelimeler, ek alarak açık hece durumuna geçince, hece ünlüsü /é/'ye döner (Öztürk 1994:9).

égiz < *ET* agız “ağız” 2/33

béş < TT baş 1/6
sétip < TT satıp 1/5
ķeri < TT karı “yaşlı” 2/38
éyiķ < TT ayı 8/3
bélik < TT balık 2/3
bésmek < TT basmak “doldurmak” 1/13
ésl < Ar. asl “esas” 1/18
lékin < Ar. lākin “lakin” 1/16

e > é

/e/ ünlüsü ile teşkil edilmiş, kapalı tek heceli kelimeler, ek alarak açık hece durumuna geçince, hece ünlüsü /é/'ye döner (Öztürk 1994:11).

séniñ < senin 2/1
kéçe < gece 2/9
kérek < gerek 3/1
téri < deri 4/5
ét < et 8/5
mécit < Ar. mescid “mescid” 2/19
mév(e)i < Far. mēve “meyve” 2/25
périşte < Far. peri “peri” 2/12
sévet < Far. seped “sepet” 2/25
béyit < Ar. beyt “beyit” 2/38
lév < Far. leb “dudak” 1/19

a > e

Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerin çoğunda bulunan /a/ sesinin KKYYU'da karşılığı /e/ olur (Öztürk 1994:10).

bext < Far. baht 2/12
ruxset < Ar. ruhsat 2/19
hedd < Ar. hadd 2/25
hepte < Far. hafte 4/2
ehval < Ar. ahval 4/7

kepez < Ar. kafes “kafes” 1/1

xet < Ar. xatt “yazı” 1/13

xever < Ar. xaber “haber” 2/33

kest < Ar. kasd “kasıt” 1/6

mele < Ar. maxallat “mahalle” 8/12

a > i

İki veya daha fazla heceli sözcüklerin, ikinci veya daha sonraki heceleri ek alıp açık hece konumuna geçince ve ikinci veya daha sonraki hece konumunda bulunan /a/ ünlüsü /i/ ünlüsüne döner (Öztürk 1994:10). Ayrıca bazı alıntı kelimelerde görülür.

aççiklin- < aççiklan-"öfkelen-" 8/16

atisi < ata+si "atası, babası" 8/2

anisi < ana+si “anası” 8/22

kanitini < kanadını 1/8

canivar < canavar 1/6

xencir < Ar. xancar “hançer” 1/16

mesile < Ar. masalat “mesele” 2/1

mötisip < Ar. muta’assib “bağnaz” 2/19

nesihit < Ar. nasîxat “nasihat” 2/22

süpüt < Ar. sıfat “sıfat” 2/26

e > i

Çok heceli sözcüklerin son hecesi ek alıp açık orta hece durumuna geçince bu hecelerdeki /e/ ünlüsü daralarak /i/ ünlüsüne döner. Bazı alıntı kelimelerde de görülür

bayveççiniñ < bayveççe+nin “zengin oğlanın” 1/7

jürigini < jüreg+i+ni “yüreğini” 1 /11

melikini < Melike+ni “Melikeyi” 1/21

neççini < neççe+ni kaçını” 2/30

çekçiyip < çekçe-(y)ip “fal taşı gibi açılıp” 7/2

adimizat < Ar. âdem + < Ar. zât. özne, şahıs. “insanoğlu” 2/12

ejdiha < Far. ejderhâ “ejderha” 1/16

mepi+ge < Ar. mepe “kapalı at arabası” 2/31

mévi+ler < Far. mēve “meyve” 2/25

nahayit < Ar.nihâyet “nihayet” 1/5

niyit < Ar. niyyet “niyet” 1/6

o > u

KKYYU'da bazı sözcüklerde nadiren /o/ ünlüsünün daralarak /u/ olduğu da görülür.

u < ET *ol* "o" 1/6

2.3.2.2. Ünlü Yuvarlaklaşması

Bazı sözcüklerde, ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik nedenlerle yuvarlaklaşmasına denir (Korkmaz 2010: 230).

a > o

KKYYU'da ilk hecedeki /a/ ünlüsü ikinci hecedeki /u/ ünlüsünün etkisiyle yuvarlaklaşarak /o/ ünlüsüne döner.

xotun < ET *katun* “kadın” 1/7

toxu < ET *takagu/takıgu* "tavuk" 1/6

oçuk < ET *açuk* “açık” 2/13

ov < ET *ab* “av” 8/5

ozuk < ET *azuk* “azık” 1/16

e > ö

KKYYU'da ilk hecedeki /e/ ünlüsü ikinci hecedeki /ü/ ünlüsünün etkisiyle yuvarlaklaşarak /ö/ ünlüsüne döner.

tömür < ET *temür* "demir" 2/6

e > o

Metinlerde bir örneğine rastlanmıştır.
novet < Ar. nevbet “nöbet, sıra” 2/19

ı > u

Metinlerde bir örneğine rastlanmıştır.
cugan < ET çıgañ “yoksul” 5/1

i > ü

Metinlerde bir örneğine rastlanmıştır.
süpit < Ar. sıfat “sıfat”

2.3.2.3. Ünlü İncelmesi

Bazı ünsüzlerin etkisiyle sözcüğün türlü hecelerinde kalın sırada bulunan ünlülerin veya ünlülerden birinin ince sıraya geçmesine ünlü incelmesi denir (Korkmaz 2010: 228). KKYYU'da ünlü incelmesinin yaygın olarak görülmesinin sebebi ise /ı/ sesinin imlada bulunmamasıdır.

ı > i

Bugünkü Yeni Uygur Türkçesinin alfabesinde /ı/ sesinin bir karşılığı yoktur ve bütün /ı/ ların incelerek /i/ sesi olduğu kabul edilir. (Öztürk 1994: 13).

açlık "açlık" 2/26

égiz "ağız" 2/6

kiz "kız" 2/11

çakir- "çağırmaq, davet etmek" 2/19

barlık "hepsi, bütün" 4/3

kipkizil “kıpkızıl” 1/16

u > ü

Sadece alıntı kelimelerde görülür.

cüme < Ar. cum'a “cuma” 8/1

hüner < Far. hunar “hüner” 2/2

2.3.2.4. Ünlü Genişlemesi

Sözcük içindeki dar ünlülerin çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş ünlülere dönüşmesine denir. (Korkmaz 2010: 227)

u > o

KKYYU'da, yabancı dillerden geçen bazı alıntı sözcüklerin ilk hecesindeki /u/ sesi genişleyerek /o/ sesine döner.

koça < Far. kûçe "sokak" 2/10

roh < Ar. rûh "moral" 2/19

u, ü > ö

KKYYU'da, yabancı dillerden geçen bazı alıntı sözcüklerin İlk hecesindeki /u/ ve /ü/ sesi genişleyerek /ö/ sesine döner.

höküm < Ar. hükm "hüküm" 2/19

söhbət < Ar. suxbet "sohbet etmek" 4/1

göş < Far. gûşt "et" 1/9

mötisip < Ar. muta'assib "bağnaz" 2/19

i > é

KKYYU'da, alıntı sözcüklerin bazılarında ilk hecedeki /i/ sesi genişleyerek /é/ sesine döner.

héç < Far. hîç "hiç" 1/18

péşane < Far. pîşânî "alın" 1/12

déxan < Far. dihkân "çiftçi" 3/1

şérin < Far. şirîn "şirin" 1/20

i > e

Bazı kelimelerde görülür.

dereķ < Far. dirâht "ağaç" 2/9

yette < ET yeti "yedi" 8/15

seyahet < Ar. siyâxat "seyehat" 4/1

2.3.2.5. Ünlü Kalınlaşması

e>a

Bazı alıntı kelimelerde görülür.

balayiapet < Ar. belâ-i afet “bela” 8/18

callat < Ar. cellâd “cellad” 2/19

cavap < Ar. cevâb “cevap” 1/10

ü>u

Bazı alıntı kelimelerde görülür.

dukan < Far. dükkân “dükkan” 1/1

duniya < Ar. dünyâ “dünya” 1/7

munapık < Ar. münâfık “münafık” 4/6

2.3.2.6. Ünlü Düzleşmesi

ü>e

tavakel < Ar. tevekkül “tevekkül” 2/28

2.3.2.7. Ünlü Düşmesi

Türlü ses etkileri altında sözcüklerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesine denir. (Korkmaz 2010: 227)

köñli < *könül+i* "gönlü" 4/5

ornida < *orun+i+da* "yerinde" 1/18

aşkara < *âşikâre* "aşikar" 2/38

koyniğa < *koyun+i+ga* “kucağına” 1/1

asman < Far. âsuman “gökyüzü” 1/14

hayvan < Ar. xayavân “hayvan” 2/26

2.3.2.8. Ünlü Türemesi

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle sözcüğün ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayıdır. (Korkmaz 2010: 229)

ömür < Ar. 'ömr "ömür" 1/8

şekil < Ar. şekl "şekil" 8/18

duniya < Ar. dünya "dünya" 1/7

bexit < Far. baxt "talih" 1/14

béyit < Ar. bayt "beyit" 2/38

deriya < Far. daryâ "nehir" 1/18

şehar < Far. şehz "şehir" 2/9

2.3.2.9. Ünlü Kaynaşması

Birleşik sözcük kuruluşlarında yan yana gelen iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü durumuna gelmesine denir (Korkmaz 2010: 228).

nerse < ne erse "nesne, şey" 2/9

2.3.3. Ünsüz Uyumu

Sözcüklerin eklerle genişletilmesi sırasında veya yan yana gelen hecelerde tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesine ünsüz uyumu denir (Korkmaz 2010: 232).

arilikta "aralıkta" 2/21

kepezge "kafese" 1/1

vaqittin "vakitten" 1/9

cañgalda "ormanda" 1/1

2.3.4. Ünsüz Değişmeleri

Benzeşme

Sözcük içinde bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesine denir (Korkmaz 2010: 41).

çüş- < *tüş-* "inmek" 2/12

çişi < *dişi* "dişi" 8/3

çiş < *diş* "diş" 7/2

Tonsuzlaşma

Ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanmasına denir. (Korkmaz 2010: 215)

aççık < ET açığ "acı" 8/9

başlık < ET başlığ "başlı" 8/15

közlük < ET közlüg "gözlü" 3/4

kuruk < ET kuruğ "kuru" 8/6

callat < Ar. callâd "cellad" 2/20

çirağ < Far. çirâğ "kandil, lamba" 8/12

kest < Ar. kasd "kasıt" 1/6

mécit < Ar. mascid "mescid" 2/19

savap < Ar. savâb "sevab" 2/19

texlit < Ar. taqlîd "taklit" 8/19

Tonlulaşma

Tonsuz /p/, /ç/, /t/, /k/ gibi ünsüzler ile biten sözcüklerin sonuna ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, sözcük sonundaki tonsuz sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzlerine dönüşmesine tonlulaşma denir. (Korkmaz 2010: 215).

ékenligini < eken-lik-i-ni "olduğunu" 2/12

ötüğü < etek+i "eteği" 2/18

kosığı < kosık +i "karnı" 2/26

sevevini < sebep+i+(n)i "sebebini" 1/14

Diğer Ünsüz Değişmeleri

b- > m-

ET'de /b/ ile başlayan ve içinde geniz ünsüzü bulunduran sözcüklerde baştaki /b/ sesinin KKYYU'da /m/ olduğu görülmüştür.

men < ET ben "ben" 1/2

miñ < ET bin "bin" 1/4

müñgüz < boynuz 2/26

b > p

ET'de /b/ ile başlayan ve içinde ötümsüz ünsüz bulunduran sözcüklerde baştaki /b/ sesinin /p/ olduğu görülmüştür. Bazı alıntı kelimelerde sondaki /b/ sesi /p/ sesine değişir

patla < ET baltu "balta" 8/2

put < ET but "but, bacak" 4/6

pütün < ET bütün "bütün" 2/7

cavap < Ar. cavâb "cevap"

gep < Far. ğâb "söz" 1/15

ecayip < Ar. aca'ib. "acayip, tuhaf, şaşılacak" 2/19

kavap < Ar. kabâb "kebab" 1/17

kitap < Ar. kitâb "kitap" 1/6

mötisip < Ar. muta'assib "bağnaz" 2/19

savap < Ar. savâb "sevab" 2/19

b-: b-

TT'de /v/ ünsüzüne dönmüş olan sözcük başı /b/ ünsüzü KKYYU'da korunmuştur.

bar- < ET bar- "varmak" 8/9

bar < ET bar "var" 1/1

ber- < ET ber- "vermek" 4/6

-b- > -v-

KKYYU'da özellikle alıntı sözcüklerde iki ünlü arasında kalan /b/ ünsüzünün /v/ olduğu görülür (Öztürk 2001: 213).

sevev < Ar. sebeb "sebep" 1/5

tavağ < Ar. taba "tabak" 1/9

kavap < Ar. kebab "kebab" 1/6

xever < Ar. haber "haber" 4/4

azav < Ar. azab "azap" 2/26

heyvet < Ar. heybet "heybet" 2/28

çivin < çibin "sinek" 2/16

lév < Far. leb "dudak" 1/19

şova < Far. şôrbâ "çorba" 5/1

/f/ > /p/

Arapça ve Farsçadan giren alıntı sözcüklerdeki /f/ ler KKYYU'da /p/ sesine dönüşür (Öztürk 2001: 215).

teklip < Ar. teklif "teklif" 4/3

pikir < Ar. fikr "fikir" 4/3

pil < Ar. fil "fil" 6/1

apet < Ar. afat "afet" 8/18

ittipağ < Ar. ittifağ 4/1

kepez < Ar. kafas "kafes" 1/1

hepte < Far. hafte "hafta" 4/2

japalik < Ar. cafâ "cefa" 1/14

keypi-sapa < Ar.+Ar. keyf+safâ "keyf-i sefa" 1/6

kiyapet < Ar. kıyâfat "kiyafet" 2/33

munapik < Ar. münâfik "münafik" 4/6

neper < Ar. nafar "nefer" 2/16

pehir < Ar. fahr "öğünmek" 4/3

peket < Ar. fağat "fakat" 2/16

pemlik < Ar. fehm "akıl" 6/1

terep < Ar. taraf "taraf" 1/18

k : k , k̇ : k̇

ET'de sözcük başı /k/ ve /k̇/ ünsüzleri korunmuştur.

kel- < ET kel- "gelmek" 1/9

keç- < ET keç- "geçmek" 1/22

kiyim < ET kedim "giyim" 1/24

ķayt- < ET *kayt-* "dönmek" 1/9

ķil- < ET *kıl-* "yapmak" 1/6

-ķ- > -x-

Sözcük ortasında bulunan bazı /k/ fonemi KKYYU'da /x/ fonemine döner.

toxta- < ET *toķta-* "durmak" 1/10

texlit < Ar. taklid "taklit" 8/19

s- > ç-

ET'de ilk hecesi /s/ ile başlayıp /ç/ ile biten sözcüklerde /s/ ünsüzü KKYYU'da gerileyici benzeşme sonucu /ç/'ye döner.

çaç- < ET *saç-* "saçmak, serpmek" 4/7

çiç- < ET *sıç-* "sıç-" 8/17

t- : t-

ET'de sözcük başında bulunan /t/ sesi KKYYU'da korunmuştur.

tağ < ET *tağ* "dağ" 1/13

tam < ET *tam* "dam" 7/6

taş < ET *taş* "dış" 8/12

tik < ET *tik* "dik" 1/22

t- > ş-

Sözcük başı /t/ ünsüzü bazı kelimelerde KKYYU'da /ş/'nin etkisiyle /ç/'ye döner. Bu hadise kök ünlüsü dar olan ve ünlüden sonra /ş/ gelen sözcüklerde gerçekleşir.

çiş < ET *tiş* "diş" 7/5

çüş < *tüş* "rüya" 8/9

çüş- < ET *tüş-* "inmek" 5/3

çişi < ET *tişi* "dişi" 8/3

-z > -s

-maz/-mez ekinin kullanıldığı örneklerde ve bazı sözcüklerde görülür.

bolmas < olmaz 1/20

kelmes < gelmez 1/16

-s > -z

ķepez < Ar. *kafas* "kafes" 1/1

-ķ- : -ķ-

ET'de /ķ/'li olan bazı sözcükler KKYYU'da korunmuştur.

beşinķi < ET *beşinķ* "beşinci" 5/182

ikkinķi < ET *ikinķ* "ikinci" 1/18

otturanķi < ortanca 8/22

y- > j-

Kazak Türkçesi'nin etkisiyle bazı /y-/ sesleri /j-/ sesine değişir.

jigit < yiğit

jigirmi < yirmi

jürig < yürek

jük < yük

İkizleşme

İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanmaya denir (Korkmaz 2010: 127).

ikki < ET *eki*, *iki* "iki" 8/6

otturanķi < ortanca 8/22

bayveķķe < zengin oğlan 1/2

aķķik < ET *aķiķ* "acı" 8/7

neķķe < ET *neķe* "ne kadar" 4/6

Tekleşme

Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden geçen bazı sözlerin İç seslerindeki çift ünsüzlerin tekleşmesine denir (Korkmaz 2010: 210).

dukan < Far. *dükkân* "dükkan" 1/1

niyit < Ar. *niyyat* "niyet" 1/6

Ünsüz Düşmesi

Yeni Uygurca'da bazı sözcüklerdeki /l/, /r/, /t/ ve /h/ ünsüzlerinin düştüğü görülür. Bu ünsüzlerden /t/ ve /h/ ünsüzleri genellikle sonda bulunur (Öztürk 1994: 21). KKYYU'da da bu durum geçerlidir.

- kaptu* < *kaliptu* "kalmıştı" 6/1
boptu < *boluptu* "olmuştu" 1/4
çebdes < Far. *çebdest* "çamurlu el" 1/17
haduk < *harduk* "yorgunluk" 4/1
padişa < Far. *padişah* "padişah" 1/6
jut < *yurt* "yurt"
heyve < *heybet* "heybet" 1/16
çebdeslik < Far. *dast* "çamurlu el" 1/17
danişmen < Far. *dâniş-mend* "akıllı" 2/44
derek < Far. *dirâht* "ağaç" 2/9
guna < Far. *günâh* "günah" 1/12
göş < Far. *gûşt* "et" 1/9
mele < Ar. *maxallat* "mahalle" 8/12
padişa < Far. *pâdişâh* "padişah" 1/6
pem < Ar. *fehm* "akıl" 6/4
şova < Far. *şôrbâ* "çorba" 5/1

Ünsüz Türemesi

Sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde, sözcüğün aslında olmayan bir ünsüzün türemesine denir (Korkmaz 2010: 231).

- jiğla-* < ET (y)ığla- "ağlamak" 8/3
jirak < ET *irak* "irak, uzak" 2/9
hoyli < Rum. avli "avlu" 1/24
hasa < *a'sâ* "asa"
heyyar < *a'yyâr* "hilekar"

Göçüşme

Sözcük içinde komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesine denir (Korkmaz 2010: 107). KKYYU'da bazı sözcüklerde ünsüzlerin yer değiştirdiği görülür.

yamęur < ET *yağmur* "yağmur" 4/4

patla < ET *baltu* "balta" 8/2

Hece Kaynaşması

Bir sözcükde yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki sözcükden birincinin son sesi ile ikincinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalmasına denir (Korkmaz 2010: 116).

ekel- < *al-ip kel-* "getirmek" 7/6

boptu < *boluptu* "olmuş" 6/2

Hece Düşmesi

Bazen benzer sesleri taşıyan art arda heceelerden birinin zamanla eriyip kaybolması sonunda, hece düşmesi veya hece yutulması dediğimiz olay meydana gelir (Öztürk 1994:23).

muşu < *mana şu* "işte bu" 1/13

3. ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. BASİT KELİME

Hiçbir yapım eki almamış, daha küçük parçalara bölünemeyen sözcüklere kök denir (Demir-Yılmaz 2010: 182).

oy “düğün” 2/38

bödüne “bıldırcın” 3/1

kala “inek” 4/2

pil “fil” 6/1

işt “köpek” 7/1

déxan “çiftçi” 3/1

kavap “kebab” 1/6

3.2. TÜREMİŞ KELİME

İsim ve fiil köklerine yapım eklerinin getirilmesiyle bağlandığı sözcükle ilgili yeni anlamlar kazanmış sözcüktür. Eklemeli bir dil olan Türkçede fiillerin büyük bir çoğunluğu bu yolla yapılmaktadır (Korkmaz 2010: 218). Türk dili eklerle genişletilme yolu ile zengin bir dildir. Türeme yoluyla isimlerden isim ve fiillerden isim yapılması oldukça yaygındır. Uygur Türkleri de bir mantık anlayışı içerisinde birçok yeni sözcük türeterek yeni kavramlar meydana getirmişlerdir (Gedikli 1996: 239-244).

3.2.1. Yapım Ekleri

Yapım ekleri, sözcük kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların ortaya çıkarılmasını sağlayan eklerdir (Banguoğlu 2000: 148).

3.2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

İsimden isim yapan ekler, isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılır. Bu ekler isim köklerine isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine eklenirler (Ergin 2004: 122).

+lik / +lük/ +luğ.

İsimlerden sıfat ve bir yere bağlılık ifade eden vasıf isimleri türetir (İlkül 2008: 60-61).

uç+luğ “uçlu, sivri” 4/6

tür+lük “türlü” 4/6

baş+lik “başlı” 8/14

pem+lik “akıllılık” 6/4

küçlük+lük “güçlülük” 6/4

kul+luğ “kulluk” 1/11

ömür+lük “ömür boyu” 1/8

+çi

Meslek, uğraşma isimleri ve bir düşüncenin taraftarlığını gösteren isimler türeten +çi eki KKYYU'da en sık ve en eski yapım eklerinden biridir (Tömür 2003: 23).

tömür+çi "demirci" 2/1

otun+çi “oduncu” 1/1

yağaç+çi “ağaççı, marangoz” 2/1

o(v)+çi “avcı” 5/3

+siz

Addan “yokluk, eksiklik” bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir (Korkmaz 2003:64).

hêsap+siz “hesabsız” 2/38

su+siz “susuz” 4/8

çek+siz “sınırsız” 2/25

ilaci+siz “çaresiz” 1/11

payan+siz “uçsuz bucaksız” 2/30

+daş

Birliktelik ve eşitlik ekidir (Karaağaç 2012:270).

a(d)+daş “arkadaş” 5/3

yol+daş “yoldaş” 4/3

+çuk

Eklendiği isimden küçültme bildiren isimler türeten ek incelediğimiz metinde bir kere geçmiştir.

oyunçuk “oyuncak” 2/6

+çe

Eklendiği isimlere, o ismin benzerliğini bildiren isimler türetir .

şun+çe “şunca” 1/7

başki+çe “başkaca” 2/19

şahzadiler+çe “şehzadeler gibi” 2/35

meniñ+çe “benim gibi” 4/3

+ki/+ki

Başlıca fonksiyonu içinde bulunma, bağlılık ve aitlik ifade eder (Ergin 1995:236).

kazandı+ki “kazandaki” 1/9

sirtidi+ki “dışındaki” 1/11

sariyimdi+ki “sarayımdaki” 1/14

kepezdi+ki “kafeste+ki” 1/11

yaştı+ki “yaşdaki” 8/9

+rak/+rek

Karşılaştırma ekidir. Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek, çokluk, fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir (Karaağaç 2012:272).

téz+rek “daha hızlı” 2/27

yékin+rağ “yakınca” 8/14

yéni+rağ “yenice” 1/10

+lak

İsimlerde sıfat türetir.

sir+lak "boyalı" 2/18

+er

Arkaik bir ektir.

bir+er "bir" 2/38

+lap/+lep

Bu ek, topluluk bildiren sayı sıfatları türetir.

yüz+lep "yüzlerce" 1/16

+liğan/+ligen

Çokluk bildiren tahmini sayı isimleri türetir.

nurğun+liğan "çokça" 8/9

+düz

Zaman zarfı türeten bir ektir. İncelediğimiz metince yalnızca bir örneğine rastlanmıştır.

kün+düz "gündüz" 8/20

+(i)nçi

Sıra sayı sıfatları türetir (Öztürk 1994:30).

bir+inçi "birinci" 8/17

ikki+nçi "ikinci" 1/18

üçin+çi "üçüncü" 1/15

+dek

İsimlere eklenerek eşitlik ve benzerlik ifade eder.

ilanniñki+dek "yılanınki gibi" 7/5

toxu+dek "tavuk gibi" 2/38

yoldaşlar+dek “yoldaşlar gibi” 4/3
alvasti+dek “ruh gibi” 2/31

+dar

Farsça bir ektir.

aşni+dar “dostluk” 1/8

+zar

Farsça bir ektir.

çimen+zar “çayırılık” 1/19

3.2.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler

+la-/+le-

En işlek isimden fiil yapma ekidir Her türlü isim tabanına gelerek onları fiilleştirir (Öztürk 1994:34).

baş+la- "başlamak" 8/7

oy+la- "düşünmek" 8/7

taş+la- "dışlamak" 4/8

çiş+le- “dişlemek” 4/6

kaķax+la- “gürültü çıkarmak” 1/1

mubarek+le- “tebrik etmek” 1/16

+lan-/+len-

+la-/+le- ekinin genişleyerek kalıplaşmış şeklidir. Bu ek ile türetilen fiiller, isim tabanında belirtilen şeyi üzerinde belirtilen şeyi üzerinde bulundurma, o halde olma veya kendi kendine yapma ifade eder (Öztürk 1994:35).

ķap+lan- “kaplanmak” 2/25

meğrur+lan- “gururlanmak” 4/3

téç+lan- “dışlanmak” 7/4

çi+lan- “ıslanmak” 4/2

yüz+len- “yüzlenmek” 4/6

+laş-/+leş-

+la-/+le- ekinin genişleyerek kalıplaşmış şeklidir. Genellikle müşareket, bazen dönüşlülük ifade eden fiiller türetir (Öztürk 1994:35).

yékin+laş- “yakınlaşmak” 2/14

söhbət+leş- “sohbetleşmek” 4/1

orun+laş- “yerine getirmek” 2/39

çiş+leş- “dişlemek” 4/6

+lat-/+let-

+la-/+le- ekinin genişleyerek kalıplaşmış şeklidir. +lan-/+len- ve +laş-/+leş- eklerine göre örnekleri daha azdır. Geçişli fiiller türetir (Öztürk 1994:35).

taş+lat- “dışlamak” 8/12

+a-/+e-

İsimlerden olma veya yapma ifade eden fiiller yapar (Ergin 1995:249).

oy(u)n+a- "oynamak" 2/6

+da-/+de-

Bu ek genellikle sonu ünsüzle biten sözcüklere getirilir (Öztürk 1994:32).

pişşik+da- “iyice anlamak” 8/7

iz+de- “izlemek” 1/22

+kur-

İşlek olmayan, kullanım alanı yansıma sözlerle sınırlı olan bir ektir (Karaağaç 2012:313). İncelediğimiz metinde sadece bir örneğine rastlanmıştır.

çoñ+kur- “büyüme” 2/21

+sin-/ +sun-

Duygu niyet ver tavır ifade eden fiiller türetir (Öztürk 1994:36). İncelediğimiz metinde örneğine rastlanmamıştır.

+sira-/ +sire-

Fazla işlek olmayan ek, çoğunlukla getirildiği ismin ifade ettiği nesnenin çokluğunu veya azaldığını, o nesneye karşı olan ihtiyacı veya meyli anlatan fiiller türetir (Öztürk 1994:37). Metinlerde rastlanmamıştır.

+ra-/ +re-

Ek taklidi sözcüklere ve bazı sıfatlara gelerek, geçişsiz fiiller türetir (Öztürk 1994:36). Fazla işlek bir ek değildir.

aldi+ra- "acele etmek" 2/19

+ırқа-

İncelediğimiz metinlerde rastlanmıştır.

+қира-

Genellikle taklidi seslere eklenerek geçişsiz fiiller türetir.

var+kira- "bağırarak, seslenmek" 2/20

si+kira- "titremek" 7/3

+ша-

Sadece birkaç örnekte görülür. Metinlerde rastlanmamıştır.

3.2.1.3. Fiilden Fiil Yapan Ekler**-ma-/ -me-**

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklilik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma eki (Ergin 2004: 200) olan -ma- her türlü fiil kök veya gövdesine gelerek onları olumsuzlaştırır.

al-ma- "almamak"

ber-me- "vermemek" 6/5

bil-me- "bilmemek" 2/24

körün-me- "görünmemek" 1/18

kel-me- "gelmemek" 6/3

-i-/ -il-/ -ul-/ -ül-

Fonksiyonu pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmek olan (Ergin 2004: 204) ek sonu ünsüz ile biten fiillere eklendiğinde önce gelen hecenin ünlüsüne uygun yardımcı ünlü alır.

ay(i)r-il- "ayrılmak" 2/25

éç-il- "açılmak" 2/38

öm-ül- "emeklemek" 7/5

ör-ül- "yarılmak" 4/4

-n-/ -in-/ -un-

Ekin fonksiyonu dönüşlülük olup kendi kendine yapma veya olma ifade eder.

kör-ün- "görünmek" 1/13

çüş-ün- "düşünmek" 1/14

-ş-/ -iş-/ -üş-

Fiil kök veya gövdelerine gelerek oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösterir (Korkmaz 2010: 135). İşteşlik eki ünlü ile biten fiillere doğrudan (*de-yiş hariç*) ünsüzle biten fiillere ise ünlü uyumuna göre bir yardımcı ünlü getirilerek gelir.

dey-iş- "konuşmak, söyleşmek" 2/34

két-iş- "beraber gitmek" 2/28

kör-üş- "görüşmek" 1/24

kül-üş- "gülüşmek" 4/3

-r-/ -ar-/ -ur-/ -ür-

Ettirgenlik ekidir (Karaağaç 2012:319).

aş-ur- "geçirmek" 2/45

keç-ür- "geçirmek" 1 /22

uç-ur- "uçurmak" 1/14

çüş-ür- "düşürmek" 8/7

-dur-/ -tur-

Ettirgenlik ekidir (Karaağaç 2012:321).

al-dur- "aldırmak" 1/18

kal-dur- "bırakmak" 1/20

bil-dür- "belirtmek, duyurmak" 2/31

kel-tür- "getirmek" 2/28

öl-tür- "öldürmek" 1/11

-küz-/ -güz-/ -güz-

Uygur Türkçesi'nde en yaygın kullanılan geçişlilik eklerindedir (Öztürk 1994:45). KKYYU'da da bu durum geçerlidir. Ünsüz uyumuna uygun halde ve devamlı dar-yuvarlak ünlülü olarak kullanılır.

öt-küz- "geçirmek" 2/3

yet-küz- "ulaştırmak" 1/7

oltur-güz- "oturtmak" 1/21

yé-güz- 1/8 "yedirmek"

-set-

Sadece bir fiilde kullanılan bir ektir.

kör-set "göstermek" 1/19

-t-

İşlek geçişlilik eklerindedir. Özellikle sonu ünlü ile biten getirilir. Ünsüz ile biten fiillere getirilişi çok yaygın değildir (Öztürk 1994:46).

ağri-t- "ağrıtmak" 2/8

özger-t- "değiştirmek" 4/4

-a-

Az kullanılan eklerindedir. Getirildiği fiil tabanlarındaki anlamı pekiştirir.

or-a- "sarmak" 2/36

sil-a- "okşamak" 2/26

3.2.1.4. Fiilden İsim Yapan Ekler

Fiilden fiil yapan ekler fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler fiil köklerine, İsimden yapılmış fiil gövdelerine ve fiilden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler (Ergin 2004: 184).

-mağ/-mek

Tüm eylem kök ve gövdelerine gelerek onlardan eylem adları veya ad-eylemler yapar (Karaağaç 2012:278).

koymağ “koymak” 2/44

yay+mağ “yaymak” 4/6

eliş+mağ “alışmak” 4/6

öt+mek “geçmek” 4/2

sirt+mağ “vurdurmak” 2/19

-ş/-iş/-uş/-üş

Her türlü fiile gelerek hareket isimleri yapar. Geniş bir kullanım alanı vardır (Öztürk 1994:254).

bil-iş "bilme, biliş" 1/6

yéy-iş “yeme” 1/6

keç-iş “kaçma” 2/39

sina-ş “sınama” 1/14

yokla-ş “yoklama” 2/11

-çak

Fiilin ifade ettiği harekete uygun özellik bildiren sıfatlar türetir. İşlek bir ek değildir (Öztürk 1994:39). Sadece bir örneğine rastlanmıştır.

maxtan-çak “övüngen” 6/2

-k/-k/-ak/-ek

Fiilin etkisinde kalan isimler türetir.

uza-k “uzak” 2/28

çat-ak “çatak” 2/42

-kan

Aslında sıfat fiil ekidir. Daha çok birden fazla heceli sözcüklerden isim ve sıfatlar türetir (Öztürk 1994:40).

çaç-kan "sıçan" 4/7

-ğu

Sadece bir örneğine rastlanmıştır.

ayrıl-ğu-m "alrılısım" 2/9

-ğuçi

Fiilde belirtilen hareketle meşgul olan kişi adı türetir.

al-ğuçi "alıcı" 8/21

-im/-um/-üm

Fiil tabanının ifade ettiği anlamda, genellikle yapılanı, olanı bildiren türetir.

öl-üm "ölüm" 2/37

kiy-im "giyim" 1/24

3.3. BİRLEŞİK KELİME

Türkçede yeni söz yapım yollarından biri de birleştirmedir. Birleştirme yoluyla kurulan sözcüğe birleşik sözcük denir (Korkmaz 2009: 137). Birleşik sözcük bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok sözcüğün bir araya gelip tek sözcük halinde birleşmesidir (Öztürk 1994: 48).

keyinana "kaynana" 2/22

keyinata "kayınbaba" 2/22

yelmüñgüz "yelmüngüz" 8/14

3.4. İSİMLER

İsimler, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlerdir

(Korkmaz 2009: 195). İsimler dilde ya kök veya gövde ya da yahut işletme ekleri olarak kullanılırlar. Çokluk eki, iyelik ekleri, hal ekleri ve soru eki isim işletme eklerindedir (Korkmaz 2010: 49).

3.4.1. Çokluk Eki

KKYYU'da isimlerin çokluk şekli -lar/-ler ekiyle yapılır (Öztürk 1994:49).

bali+lar “çocuklar” 1/9

adem+ler "insanlar" 1/15

alğuçi+lar “müşteri” 8/21

jigit+ler “yiğitler” 1/6

söz+ler “sözler” 1/20

Çokluk eki /a/, /e/ ile biten sözcüklere eklendiğinde bu heceler açık hece konumuna geldiği için a > i veya e > i değişimi olur.

otun+lir+i “odunları” 1/1

öy+lir+i “evleri” 2/2

oğul+lir+i “oğulları” 1/10

ozuk+lir+i “azıkları” 1/16

3.4.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu gösteren eklerdir (Korkmaz 2009: 259). KKYYU'da şahıslara göre iyelik eklerinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1.şahıs	+m/+im/um/+üm	+miz/-imiz
2.şahıs	+ñ/+iñ/+üñ/+uñ +ñiz/-iñiz (nezaket)	+ñlar/+iñlar/+uñlar +liri
3.şahıs	+i/+si	+i/+si

I. Teklik Şahıs: Ünsüzle biten sözcüklere +m, ünlüyle biten sözcüklere fil, /ü/, /u/ seslerinden uygun olanını alarak +im/um/+üm şeklinde gelir.

kanat+im “kanatım” 4/3
köz+üm “gözüm” 4/3
tuxum+um “yumurtam” 1/1
balilir+im “çocuklarım” 2/20

II. Teklik Şahıs: Ünsüzle biten sözcüklere +n, ünlüyle biten sözcüklere /i/, /ü/, /u/ seslerinden uygun olanını alarak +iñ/+üñ/+uñ şeklinde eklenir.

niyit+iñ “niyetin” 2/21
söz+üñ “sözün” 8/18
iş+iñ “işin” 1/11

II, teklik şahıs çekiminde saygı ifade etmek için +niz/+iniz eki kullanılır.

kiz+iñiz “kızınız” 8/14
bödün(e)+iñiz “bildircinınız” 3/4
işt+iñiz “köpeğiniz” 3/4
yorg(a)+iñiz “atınız” 3/4
kuş+iñiz “kuşunuz” 3/4

III. Teklik Şahıs: Ünsüzle biten sözcüklere +i, ünsüzle biten sözcüklere +si şeklinde eklenir.

égi+si “sahibi” 1/1
bali+si “çocuğu” 8/20
göş+i “eti” 1/23
toxu+si “tavuğu” 1/6
ugi+si “yuvası” 1/1
téri+si “derisi” 4/5

KKYYU'da III. teklik şahıs ekinin üzerine hal eki getirildiğinde zamir n'si ortaya çıkmaz.

ari+si+din “arasından” 4/6
nitici+si+de “neticesinde” 4/4

I. Çokluk Şahıs: Ünsüzle biten sözcüklere +miz, ünlüyle biten sözcüklere ünlülerinden uygun olanını alarak +imiz şeklinde eklenir.

pikr(i)+miz “fikrimiz” 6/1

cen(i)+miz “canımız” 4/6

II.Çokluk Şahıs: Ünsüzle biten sözcüklere +ñlar ünlüyle biten sözcüklere sözcüğün son hecesindeki ünlüye göre +iñlar veya +uñlar şeklinde eklenir.

ana+ñlar “anneniz” 8/20

öz(e)+ñlar “kendiniz” 2/30

III.Çokluk Şahıs: KKYYU'da III. Teklik Şahıs ile III. Çokluk Şahıs çekimleri aynıdır. Ünsüzle biten sözcüklere +i, ünsüzle biten sözcüklere +si şeklinde eklenir.

beş+i "başı" 1/8

kol+i "eli" 8/4

bali+si “çoçuğu” 1/9

bezi+si “bazısı” 1/14

3.4.3. Hal Ekleri

İsimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hallere, durumlara sokan eklere hal ekleri denir (Ergin 2004: 226). KKYYU'da hal eklerini şu şekilde gösterebiliriz:

Yalın hal	-
İlgi hali	+niñ
Yükleme hali	+ni
Yönelme hali	+ka/+ke/+ga/+ge
Bulunma hali	+da/+de
Çıkma hali	+din/+tin
Eşitlik ve benzerlik hali	+çe, +çilik, +dek/+tek
Vasıta hali	Bilen
Sınırlama hali	+kiçe /+kiçe/+giçe/+giçe

Yalın Hâl

İsmin başka bir unsura bağlı olmayan teklik, çokluk ve iyelik ekli şekildedir.

ayal “kadın” 8/3

toxu “tavuk” 7/5

tülke “tilki” 7/1

pil “fil” 6/1

maymun “maymun” 6/1

İlgi Hali

İsmin kendisinden sonra gelen bir başka isimle ilgisi olduğu ifade eden haldir.

toxu+niñ “tavuğun” 1/1

otunçi+niñ “oduncunun” 1/6

adem+niñ “insanın” 1/10

at+niñ “atın” 2/7

bovay+niñ “yaşlının” 2/28

dukan+niñ “dükkanın” 1/1

vezir+niñ “vezirin” 8/22

Yükleme Hali

Geçişli fiillerin ismi doğrudan doğruya etkilediğini gösteren haldir.

ejdiha+ni “ejderhayı” 8/19

bödüni+ni “bildircini” 3/4

buğday+ni “buğdayı” 3/2

kepez+ni “kafesi” 1/2

ehval+ni “olayı” 1/5

otun+ni “odunu” 1/1

béşi+ni “başını” 1/6

Yönelme Hali

İsmin kendisine yaklaşıma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir.

terep+ke “tarafa” 1/19

şehar+ge “şehire” 1/1

béşi+ge “başına” 1/9

aldi+ğa “önüne” 1/23

éşigi+ge “eşğine” 1/1

öyi+ge “evine” 1/1

Herem+ge “Haram’a” 1/6

kesti+ge “kastına” 1/7

Bulunma Hali

İsmin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren haldir.

zaman+da “zamanda” 3/1

cay+da “yerde” 4/4

köñli+de “gönlünde” 3/2

keç+te “gecede” 8/3

çağ+da “vakitte” 1/15

yer+de “yerde” 1/12

cañgal+da “ormanda” 1/1

saray+da “sarayda” 1/9

Çıkma Hali

İsmin kendisinden çıkma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren haldir. KKYYU'da +din/+tin ekiyle yapılır.

xuda+din “Allah’tan” 1/23

céni+din “canından” 2/10

kitap+tin “kitaptan” 1/6

mektep+tin “okuldan” 1/9

vakit+tin “vakitten” 3/1

ķulluķ+tin “ķölelikten” 1/11

purset+tin “fırsattan” 2/43

aķizi+din “aķızından” 8/18

Eşitlik ve Benzerlik Hali

İsim, fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde cereyan ettiğini göstermek için eşitlik halini alır. +çe eki bu hali karşılamaya devam etmekle birlikte ismin bu halinin kadarlık fonksiyonunu ekin genişlemiş şekli olan +çilik eki karşılar. Benzerlik, gibilik fonksiyonunu ise genellikle +dek/+tek "gibi" edatı karşılar.

ķüşenķisi+çe “düşüncesince” 2/14

ķil+çilik “zerre kadar” 2/39

taş+tek “taş gibi” 4/5

ķariđi+dek “bakacak gibi” 7/5

çaçķan+dek “sıçan gibi” 4/7

ķazan+dek “kazan gibi” 1/16

tođraķ+tek “leğen gibi” 1/16

Vasıta Hali

Fiilin ne ile nasıl, ne zaman yapıldığını göstermek için ismin aldığı haldir. KKYU'da bilen "ile" edatı ile yapılır.

ķiđitler bilen “yiğitlerle” 1/6

padişa bilen “padişahla” 2/7

müñgüzi bilen “boynuzuyla” 4/6

xotun bilen “kadınla” 8/7

meslihiti bilen “tavsiyesiyle” 1/5

balisi bilen “çocuğuyla” 8/19

altun bilen “altınla” 8/18

Sınırlama Hali

Fiilin yapılışını çeşitli bakımlardan sınırlamak için ismin aldığı haldir. Sınırlama hali eki yönelme hali eki ile eşitlik hali ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Ünsüz uyumuna göre +kiçe/+ķiçe/+giçe/+điçe "-e kadar" eklerinden biriyle yapılır.

soraş-kiçe “ sorana kadar” 5/3

üç kün+giçe “üç güne kadar” 8/18

altınçi küni+giçe “altıncı güne kadar” 2/38

bar+giçe “varana kadar” 2/30

éçil+giçe “açılana kadar” 4/8

Soru Eki

İsmi fiile soru şeklinde bağlayan ektir. KKYYU'da soru eki daima +mu şeklinde kalın-dar-yuvarlak ünlüdür. Soruya tereddüt ifadesi katan +kin, +ki edatı ile -mikin şeklinde ince-düz-dar ünlülü yazılır.

barmu? “var mı?” 8/14

siz yalğuzmu? “siz yalnız mısınız?” 8/13

körüşmidiñmu? “görüşmedin mi?” 8/16

oğrimu sen ? “hırsız mısın?” 1/2

Aitlik Eki

İsimden isim yapan ekler bölümünde de bahsettiğimiz +ki eki fonksiyonundaki aitlik dolayısıyla bir nevi iyelik ifade eder. (Ergin 2004: 161) Aitlik eki KKYYU'da tek şekillidir.

kepezdi+ki “kafesteki” 1/1

14 yaştı+ki “14 yaşındaki” 8/9

emçekti+ki “emzikteki” 8/2

içidiki “içindeki” 1/2

geznisidi+ki “hazinesindeki” 8/18

şu şekildi+ki “şu şekildeki” 8/18

3.4.6. İsimlerde Bildirme

KKYYU'da isimlerde bildirmenin şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart şekli olmak üzere dört kipi vardır. Bu dört kipten sadece şimdiki zaman çekiminden fiil kökü düşer. Bu kiplerin olumsuz şekli é- fiili ile ismin arasına *emes* "değil" sözcüğünün getirilmesiyle kurulur (Öztürk 1994: 53).

3.4.6.1. Şimdiki Zaman

Zamir kökenli şahıs eklerinin isme getirilmesiyle yapılır, i- fiili bu kipte tamamen düşer.

● *He, némişke kepezni boylap kaldıñ? Oğrimu sen?*

“Hey, niye kafese bu kadar bakıp kaldın? Hırsız mısın sen ?” 1/2

● *Eger meni riza kılimen, ömürlük aşnam.*

“Eğer beni memnun edersen ömür boyunca dostumsun. “ 1/8

3.4.6.2. Görülen Geçmiş Zaman

İsme é- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır.

● *Yağaçşınıñ yasap kelgini kanatlık bir yağaç at édi.*

Ağaçşının yapıp geldiği kanatlı bir ağaç at idi. 2/6

● *Hey dada ! u bir put un anamniñ ozuğı édi.*

Hey baba! O bir çuval un anamın azığı idi. 8/20

● *U şeherniñ dervazisiniñ aldida üç çoñ taş bar édi.*

O şehirin kapısının önünde üç büyük taş var idi. 8/16

● *Bu keñ östeñge kelip tağalğan hayvanlar bolsa kala, eşek, koşkar, teke, toxu, kirpidin ibaret édi.*

Bu geniş kanala gelip takılan hayvanlar ise inek, eşek, koç, teke, tavuk, kirpiden ibaret idi. 4/2

3.4.6.3. Duyulan Geçmiş Zaman

İsme é- yardımcı fiilinin duyulan geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır.

● *Bar éken yoğ éken, burunķi zamanda bir otunçi bar éken.*

“Bir varmış bir yokmuş. Eski zamanda bir oduncu varmış.” 1/1

● *U Döpalvan éken.*

“O Döpalvan imiş.” 8/11

● *Otunçiniñ ayali éyiktin bir perzent köridu, u oğul bala éken.*

“Oduncunun karısı ayıdan bir çocuk olmuş. O oğlan çocuğuymuş.” 8/5

● *U hoyla etrapini neççe ayliniptu, lékin kiridiğan yer tapalmaptu, sekrep çüşmey dese, tam éviz éken.*

“O avlu etrafını çok kez dolanmış lakin girecek yer bulamamış sıçrayıp gireyim dese dümdüz tarlaymış.”

3.4.6.4. Şart

KKYYU'da isimlerin şart çekimi é- fiili ile değil bol- yardımcı fiiline -sa eki getirilerek yapılır.

● *Derru toxuniñ béşini, kiçigi oñ қанитини yeydu, sol қанитини bolsa құлға beriptu.*

“Hemen tavuğun başını, kışını sağ kanadını yedi, sol kanadını ise köleye verdi” 1/9

Undaқ bolsa, ana, men dadamni yökitimen.

“ Öyle ise, ana, ben babamı yokedeeceğim.” 8/6

● *Hey dada! U yégen bolsa, oçaқта ustixanliri bolğan bolatti, –dep yalvuridu.*

“Hey baba! O yemiş olsa ocakta kemikleri olurdu, deyip yalvarmış.

● *Bular u yaққа–bu yaққа қарап көргидек bolsa, bu bir eski түгменлик éken.*

“Bunlar o yaka-bu yaka bakıp görecek olsa, bu bir eski değirmenmiş. 4/4

3.5. SIFATLAR

Somut veya soyut ad ve kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan sözcük türüdür (Korkmaz 2010: 188). Sıfatlar işlevlerine göre niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılır.

3.5.1. Niteleme Sıfatları

Varlıkları durum, biçim, renk, vb. bakımdan niteleyen sıfatlardır (Korkmaz 2010: 158). Sıfatların büyük bir kısmını niteleme sıfatları oluşturur. Nesnelerin ne kadar çok niteliği varsa o kadar çok niteleme sıfatı vardır (Ergin 2004: 246).

yaxşı cay “güzel yer” 4/4

çiraylık jigit “güzel yiğit” 2/35

heyyar tülke “hilekar tilki” 7/1

yağaç at “ağaç at” 2/39

eski tügmenlik “eski değirmen” 4/4

tatlık uyka “tatlı uyku” 2/26

pişkan şaptula “olmuş şeftali” 2/28

3.5.1.1. Sıfatlarda Derecelendirme

Sıfatlar varlıklarının niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Benzetme ve karşılaştırmaya dayanan böyle bir nitelendirme biçimi *ne gibi?*, *ne kadar?*, *ne derece?* sorularına cevap oluşturur; sıfattaki niteliğin miktar, ölçü ve derecesini ortaya koyar (Korkmaz 2009: 37). KKYYU'da sıfatlarda derecelendirme ek yardımıyla ya da zarf yardımıyla olmak üzere iki şekilde olur (Öztürk 1994:57).

Ek Yardımıyla Derecelendirme

+rak/+rek eki eklendiği sığata fazlalık anlamı kazandırır.

yékinirak yer “yakınca yer” 8/14

çiraylıgıirak jigit “güzelce yiğit” 2/35

Zarf Yardımıyla Derecelendirme

KKYYU'da *en* "en", *nahayiti* "son derece, oldukça" gibi zarflar asıl sıfatın önüne getirilerek derecelendirme yapılır.

eñ ataklık tört neper “en atak dört nefer” 2/15

müñgüzliri nahayiti yoğan “boynuzları son derece kalın” 4/7

3.5.1.2. Sıfatlarda Pekiştirme

Sıfatın ilk hecesinin sonuna -p ilave edilerek sıfatın başına getirilmesiyle yapılır.

apak sakal "bembeyaz sakal" 2/26

3.5.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfatlara denir. (Korkmaz 2010: 41). Bu sıfatlar nesnenin bünyesinde olan bir vasfı göstermez, nesneyi şu veya bu şekilde belirtirler. Nesnenin ya yerine işaret edilir, ya sayısı gösterilir, ya nesne soru şeklinde belirtilir veya belirsiz şekilde ifade edilir (Ergin 2004: 247)

İşaret Sıfatları

Somut veya soyut varlıklarla türlü nesne ve kavramları yer, zaman ve tasavvurda uzaklığına göre işaret ederek belirten sıfatlara denir (Korkmaz 2010: 134). KKYYU'da asıl işaret sıfatları üç tanedir: *bu* "bu", *şu* "şu" "u" o

Bunlardan başka, yine bu sıfatların meydana getirdiği bazı birleşik şekiller de işaret sıfatı olarak kullanılır: *avu* < *ene+bu* "işte o, o", *eşu~aşu* < *ene+şu* "işte şu, bu", *mavu* < *mana+bu* "İşte bu, bu", *moşu* < *mana+şu* "işte şu, şu".

bu xotun "bu kadın" 1/6

şu purset "şu fırsat" 2/43

u tuxum "o yumurta" 1/5

moşu juttiki "şu yurttaki" 1/20

bu meslehet "bu tavsiye" 1/6

şu texlitte "şu taklitte" 8/19

Sayı Sıfatları

Varlıkları, miktar, sıra, üleştirme, topluluk vb. bakımlarından belirten sıfatlara denir (Korkmaz 2010: 182). Bunlar aslında ve tek başlarına sayı isimleridir. Sayı sıfatları nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük ya parça halinde ya da topluluk şeklinde belirtirler. Bu fonksiyonlarına göre sayı sıfatları asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beşe ayrılırlar. (Ergin 2004: 249)

Asıl Sayı Sıfatları

Somut veya soyut isimlerin sayılarını gösteren sıfatlara denir (Korkmaz 2010: 26).

sekkiz eşek “sekiz eşek” 8/21
alte put “altı çuval” 8/21
üç kéçe-kündüz “üç gece-gündüz” 1/17
üç karakçi “üç haydut” 1/18
ikki kala “iki inek” 8/6
üç taşni “üç taş” 8/18
alte bala “altı çocuk” 8/19

Sıra Sayı Sıfatları

Asıl sayılara +(i)nçi ekinin getirilmesiyle yapılır.

birinçi taş "birinci taş" 8/16
altinçi kün “altıncı gün” 2/38
üçinçi këtım “üçüncü kez” 1/15
üçinçi kéçide “üçüncü gecede” 8/18

Üleştirme Sayı Sıfatları

+din/+tin ekinin temel sayılara getirilmesiyle oluşturulur, *birdin kalem* "birer kalem" (Öztürk 1994:60) Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

Üleştirme sayı sıfatı KKYYU'da sadece *birer* "birer, bir" örneğinde görülür.

birer hüniriñlarni “ birer hünerinizi” 2/2

Belirsizlik Sıfatları

Kişileri, nesnelere ve diğer kavramları karşılayan adları; sayı, miktar vb. bakımından kabataslak gösteren sıfatlara denir (Korkmaz 2010: 39).

pütün vezir-ölüma “ bütün vezir –ülema” 2/43
başka çare “başka çare” 4/2
barlık nersiler “bütün şeyler” 2/19
barlık öy saymanliri “ bütün ev eşyaları” 2/17

Soru Sıfatları

İsmin yerini, sayısını, durumunu ve zamanını soru yoluyla belirten sıfatlara denir (Korkmaz 2010: 196). Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

ķandaķ neŗput “nasıl Şeftali” 2/32

ķanķe aylık “ kaç aylık” 1/14

n me vakie “ ne vak’a” 8/20

neķķe tağlarni “kaķ dağları” 1/13

3.6. ZAMİRLER

Zamirler kiŗilerin ve canlı cansız isim grubundaki varlıkların yerini tutma, onları iŗaret veya soru yolları ile temsil etme g revi y klenmiŗ olan isim soylu bir s zc k t r d r. Şahıs zamirleri, iŗaret zamirleri, d n ŗl l k zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri olmak  zere beŗe ayrılır (Korkmaz 2010: 250).

3.6.1. Şahıs Zamirleri

Dilbilgisinde s z s yleyen, kendisine s z s ylenen ve kendisinden s z edilen kiŗinin yerini tutan s zc klerdir (Korkmaz 2010: 202). KKYYU'da Şu Şahıs zamirleri kullanılır:

	Teklik	ķokluk
1.ŗahıs	<i>men</i> "ben"	<i>biz</i> "biz"
2.ŗahıs	<i>sen</i> "sen" <i>siz</i> "siz" (nz.)	<i>siler</i> "siz"
3.ŗahıs	<i>u</i> "o"	<i>ular</i> "onlar"

• **Men** *sekkiz putķa satattim, n me  c n alte putķa satimen ?*

Ben sekiz  vala satardı, niķin altı  vala satıyorum? 8/21

• **Sen** * ziņni bir silkivet.*

Sen kendini bir silkele. 8/19

• **Siz** *moŗu yerde ķeliņ.*

Siz Şu yerde kalın. 8/16

• **U** *xoŗal bolidu, ķiriķ ķeķe-k nd z toy ķilip, ķizini Erķurban b ridu.*

O memnun oldu, kırk gece-g nd z d ğ n yapıp, kızını Erķurban’a verdi.

● **Biz** yol jurgili bir neççe kün boldi.

Biz yol yürüveli birkaç gün oldu. 2/30

● **Siler** monu deriyaniñ u yékidiki evu almini kördüñlarmu ?

“Sizler bu nehirin o yakasındaki bu elmayı gördünüz mü?” 6/2

● **Ular** yolğa yene revan bolidu.

“Onlar yola yine ravan oldu.” 8/1

KKYYU'da şahıs zamirlerinin çekimi şu şekildedir:

	Teklik			Çokluk		
	I.şahıs	II.şahıs	III.şahıs	I.şahıs	II.şahıs	III.şahıs
yalın	men	Sen-siz(nz)	U	biz	siler	ular
ilgi	méniñ	seniñ sizniñ	Uniñ	bizniñ	sileriñ	ularniñ
yükleme	méni	séni sizni	uni	bizge	silerge	ularğa
yönelme	maña	saña-sizge	uniñğa	bizde	silerde	ularda
bulunma	méniñde	séniñde	Unda	bizde	silerde	ularda
çıkma	méniñdin (mendin)	séniñdin (sendin)	uniñdin (undin)	bizdin	silerdin	ulardın
eşitlik	méniñçe	séniñçe	Uniñçe	bizniñçe	sizniñçe	ularçe
vasıta	men bilen méniñ bilen	Sen bilen seniñ bilen siz bilen sizniñ bilen	uniñ bilen	biz bilen bizniñ bilen	siler bilen	ular bilen
sınırlama	méniñgiçe	séniñgiçe sizgiçe	uniñgiçe	bizgiçe	silergiçe	ulargiçe

● **Ularñiñ** ötüške közi yetmeydu.

Onların geçmeye gözü yetmedi. 8/8

● **Men** balam ikimiz alte eşekke otunni artip qaytarda **séniñ** otunuñni artip kétimiz.

“Ben çocuğumla ikimiz altı eşeğe odunu yükleyip dönünce de senin odununu yükleyip gidelim.” 8/2

● **Ana!** Dadam yéniğa kelsemi sésik puraydu, **sizniñ** yéniñizğa kelsem tatlık puraysız.

“Ana ! babamın yanına yelsem pis kokuyor, sizin yanınıza gelsem tatlı kokuyor.” 8/6

● **Biz** endi öyimizni untaylı.

“Biz şimdi evimizi unutalım.” 1/13

● **Siler** bir çare kılip moşu ademni tézdin kolğa çüşiriñlar.

“Siz bir çare bulup şu adamı tez şekilde ele düşürün.” 2/15

● **Ular** kızni şundaq bir öyge solaydu.

“Onlar kızı öyle bir eve soktular.” 8/15

● **Bizniñ** toxulargimu şundaq tuxum bastursam.

“Bizim tavuklara da şöyle yumurta bastırsam.” 7/2

● **Andin kéyin men silerniñ** soaliñlarğa cavap bérimen.

“Ondan sonra ben sizin sorularınıza cevap veririm.” 6/2

3.6.2. İşaret Zamirleri

Somut veya soyut nesnelere işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan sözcüklere denir (Korkmaz 2010: 134).

	bu	şu	u	Mavu	munu	aşu/eşu	moşu	avu
yalın	bu	şu	u	Mavu	munu	aşu/eşu	moşu	avu
çokluk	bular	şular	ular	mavular	munular	aşular	moşular	avular
ilgi	buniñ	şuniñ	uniñ	mavuniñ	mununiñ	aşuniñ	muşuniñ	avuniñ
yükleme	buni	şuni	uni	mavuni	munini	aşuni	muşuni	avuni
yönelme	buniñğa	şuñğa	uniñğa	mavuniñğa	muniniñğa	aşuniñğa	muşuniñğa	avuniñğa
bulunma	buniñda	şuniñda	uniñda	mavuniñda	muniniñda	aşuniñda	muşuniñda	avuniñda
çıkma	buniñdin	şuniñdin	uniñdin	mavuniñdin	mununiñdin	aşuniñdin	muşuniñdin	avuniñdin
eşitlik	buniñçe	şuniñçe	uniñçe	mavuniñçe	muniniñçe	aşuniñçe	muşuniñçe	avuniñçe
Vasıta	buniñ	şuniñ	uniñ	mavuniñ	mununiñ	aşuniñ	muşuniñ	avuniñ
	bilen	bilen	bilen	bilen	bilen	bilen	bilen	bilen
sınırlama	buniñgiçe	şuniñgiçe	uniñgiçe	mavuniñgiçe	muniniñgiçe	aşuniñgiçe	muşuniñgiçe	avuniñgiçe

- *Buni öltürüp, göşini tikinimge sançıp kaç kurutimen.*

“Bunu öldürüp etini dikenime asıp kak gibi kurutacağım.” 4/6

- *Bularniñ hemmisi kirpiniñ tamaşısını körüp, külüşüp ketti.*

“Bunların hepsi kirpinin temaşasını görüp, gülüşmüşler.” 4/3

- *Şuniñ yol-yoruğı astida mañsaq, işimiz tertiplik orunlinidu.*

“Onun yürüdüğü yoldan yürüsek işimiz tertipli olur.” 4/2

● *Moşu balilarda néme guna bar. Meyli, kulliktin azat kılmisimu kılmisun, öltürsimu, méni öltürsun.*

“Ha şu çocuklarını ne günahı var. Bırak kölelikten azad olmazsam olmayayım, öldürecekse beni öldürsün.” 1/12

3.6.3. Belirsizlik Zamirleri

Kişileri veya nesnelere belirsiz olarak temsil eden zamirlere denir (Korkmaz 2010: 40). KKYYU'da başlıca soru zamirleri şunlardır: *barlık* "hep, bütün, her şey", *héçkim* "hiç kimse", *bezi* "bazı", *heçnerse* "hiç bir şey", *herkim* "her bir kişi" Bunların bir kısmı soru zamirlerinin *bir*, *heç*, ve *her* sözcükleriyle birleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

- *İşt aval héç nersini çüşenmeptu.*

“Köpek önce hiç bir şey düşünemedi.” 7/5

- *Men héç nerse satmaymen!*

“Ben hiç bir şey satmıyorum.” 2/39

● *Bu çöllükte héliğı şaptula bilen neşputken, her kandaq tamaq yégen kişige uxliğı bolmaydu.*

“Bu çölde sözü geçen şeftali ile armuttan her nasılsa yiyen kişiye uyku basar.” 2/33

3.6.4. Soru Zamirleri

Yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir (Korkmaz 2010: 197). KKYYU'da soru zamirlerinden bazıları şunlardır: *kim* "kim, neme "ne", *kaysi* "hangi", *kançe* "kaç, ne kadar", *keyer* "nere". Soru zamirlerinin bazıları iyelik, çokluk ve hal ekleriyle de kullanılabilir.

- *Uni yoqitiş kimniñ qolidin kélidu?*

“Onu yoketmek kimin elinden gelir?” 8/17

- *Béşi bilen qaniti bolmisa, néme kilimen buni!?*

“Başı ile kanadı olmasa ne yapacağım bunu!” 1/10

- *Xoş, endi küçlüklük bilen pemliklikniñ kaysi yaxşı éken?*

“İyi, şimdi güçlülük ile akıllılığın hangisi iyi imiş.” 6/4

- *Bizni nere alirisen, néme qilisen?*

“Bizi nereye götürüyorsun, ne yapacaksın?” 1/12

3.6.5. Dönüşlülük Zamiri

Söz içinde yapılan işin yapana döndüğünü anlatan ve şahıs kavramını pekiştirerek belirten zamirdir (Korkmaz 2010: 72). KKYU'da dönüşlülük zamiri öz "kendi" sözcüktür. Bu sözcüğün iyelik ekleri almış şekilleri dönüşlülük zamiri olarak kullanılır. Dönüşlülük zamiri iyelik eklerinden sonra ismin hal eklerini alır.

• *Şahzade birer pursettin paydilinip, kızğa öziniñ bu yerge qandaq qilip kelip qalğanlığını éytip:*

“Şahzade bir fırsattan faydalanıp, kıza kendinin bu yere nasıl geldiğini anlatıp.” 2/38

- *Sen öziñni bir silkivet, -deydu Erqurban.*

“Sen kendini bir silkele, dedi Erqurban.” 8/19

- *Bödüne özi bolsa döñge çikip qarap tamaşe qilidu.*

“Bildircin kendi ise tepeye çıkarak bakıp temaşa kıldı.” 5/3

• *Qarigida! deptu öziniñ küçlükligidin maxtañan pil, -hem çoñ men, hem küçlükmen.*

“İzle gör! Dedi kendi gücüyle öğünen fil, -hem büyüğüm hem güçlüyüm.”

6/1

3.7. FİLLER

Bir kılışı, bir oluşu, veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen sözcüklere fiil denir (Korkmaz 2010: 91). Hareketleri nesnesiz, mücerret olarak karşılayan fiil kök ve gövdeleri manalı, fakat tek başına kullanılmayan dil birlikleridir. Bunların kullanım sahalarına çıkabilmeleri için

karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri lazımdır (Ergin 2004: 281).

3.7.1. Fiillerde Şahıs Ekleri

KKYYU'da fiil çekiminde kullanılan ve şahsı gösteren iyelik kökenli, zamir kökenli ve emir şahıs ekleri olmak üzere üç tip şahıs eki vardır. İyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman, şart ve gereklilik çekiminde kullanılır. Zamir kökenli şahıs ekleri İse öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve istek çekimlerinde kullanılır (Öztürk 1994: 72-73).

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Teklik	çokluk
1.Şahıs	-m/-im/-um/-üm	-k/-k
2. Şahıs	-ñ/-in/-un/-ün ~niz- (nz)	-ñlar/-iñlar/ -uñlar/-üñlar
3. Şahıs		-lar/-ler, -ş-

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Teklik	çokluk
1.şahıs	-men	-miz
2. Şahıs	-sen -siz (nz)	-siler
3. Şahıs		-lar/-ler, -ş-

Emir Şahıs Ekleri

KKYYU'da TT'den farklı olarak her bir şahıs için ayrı bir emir eki vardır.

	Teklik	çokluk
1.şahıs	-y/-ay/-ey	-yli/-ayli/-eyli
2.şahıs	-kın/-kin/-ğın/-gin -kil/-kil/-ğil/-gil (nz)	-ñlar -ñ -ñ
3.şahıs	-sun	-sun -ş-sun/-iş-sun/ -üş-sun/-uş -sun

3.7.2. Basit Kipler

Herhangi bir ek-fiil almadan yalnız esas fiiller ile kurulan ve yapısında tek bir kip eki taşıyan çekimli fiillerdir. Bildirme ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılırlar (Korkmaz 2010:38).

3.7.2.1. Bildirme Kipleri

Bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı halinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz kök veya gövde halindeki bütün fiilleri kapsarlar (Korkmaz 2009: 583).

Geniş Zaman

KKYYU'da geniş zaman çekimi -r/-ar/-er ekiyle ekiyle yapılır. Bu çekimin olumsuzu -mas/-mes ile yapılır. Soru eki ise şahıs ekinden sonra getirilir. Geniş zaman çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Bu yapı geniş zaman ifadesi dışında bazen şimdiki zaman veya gelecek zaman anlamı da verir.

	Teklik	çokluk
1.şahıs	bilermen bilmesmen	bilermiz bilmesmiz
2.şahıs	bilersen bilmessen	bilersiler bilmessiler
3.şahıs	biler bilmes	biler-bilişer bilmes-bilişmes

- *Kaçan sakaysañ, şu çağda kétersen.*

“Ne zaman iyileşirsen, o zaman gidersin.” 7/3

- *Karisa, bir yolğa << Barsa kéler>> yine birsigе <<Barsa kelmes>>*

dégen xet yézilğan taxtay ornitilğan.

“Baksa bir yola <<varsa gelir>> yine birisine <<varsa gelmes>> diye yazı yazılmış tahta yerleştirilmiş.” 1/13

- *Balam! Dadañmu méni azğaşturğan édi, senmu méni azğaşturup kéçip kétersenmékin?!*

“Çocuğum baban da beni yanıltmıştı sen de beni yanıltıp geçip gidermisin ki?!” 8/12

Şimdiki Zaman

KKYYU'da şimdiki zaman çekimi iki şekilde yapılır. Birinci şekil fiil tabanına - vati eki eklenmesiyle yapılır. İkinci şekil ise fiil tabanına –maқта/-mekte ekinin eklenmesiyle yapılır (Öztürk 1994:77-78). Şimdiki zaman çekiminin olumsuzu her iki şekilde de fiil tabanına olumsuzluk ekinin eklenmesiyle yapılır. – maқта/-mekte ekiyle yapılan şimdiki zaman çekimi daha sınırlı bir zamandır, yapılmakta olduğu anı belirtir.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilivatimen bilmektimen	Bilivatimiz Bilmektimiz
2. şahıs	bilivatisen bilmektisen	bilivatisiler bilmektisiler
3. şahıs	bilivatidu bilmekte	bilivatidu~bilişivatidu bilmekte ~ bilişmekte

• *Kepezniñ içidiki tuxum meniñ tuxumumğa bek oxşap. Ketidéken, şuni celişturup körüvatimen.* 1/3

Kafesin içindeki yumurta benim yumurtama çok benziyor gibi, şunları karşılaştırıp görüyorum.

• *Üçinçi taş ikkinçi taşka yetişivatidu.*

“Üçüncü taş ikinci taşa yetişiyor.” 8/16

• *Hay balilirim, otunni ekilivatimiz, sétivatimiz.*

“Hey çocuklarım, odunu getiriyoruz, satıyoruz.” 8/1

• *Etisi kün çıkıp öz nurlirini etraplarga yaymaқта.*

“Ertesi gün güneş çıkıp kendi ışığını etrafa yayıyor.” 4/6

• *Kezerdin kélivatisen?*

“Nerden geliyorsun?” 7/2

Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman çekimi KKYYU'da fiil tabanına -di/-du/-dü ekinin getirilmesiyle yapılır. Bu çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır. Soru eki şahıs ekinin sonra, olumsuzluk eki fiil tabanından sonra getirilir. Yaygın olmamakla birlikte görülen geçmiş zamanı ifade eden bir şekil daha vardır. Bu şekil -ğan/-gen/-қан/-ken ekine iyelik eklerinin ilavesinden sonra *bar* "var", *yok* "yok" sözcüklerinin getirilmesiyle yapılır (Öztürk 1994:73-74).

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bildim bilginim yok	bildük bilginimiz yok
2. Şahıs	bildiñ bilginiñ yok	bilgiñlar bilginiñlar yok
3. Şahıs	bildi bilgini yok	bildi-bilişti bilgini yok-bilişkini yok

- *Ölüm aldidin aran kutulup **keldim**. 2/21*
“Ölümüm önünden zor kurtulup geldim.”
- *He, némişke kepezni boylap **kaldıñ**? 1/3*
“Hey , niye kafese bu kadar bakıp kaldın?”
- *Uçup yérim yolğa **keldük**. 2/22*
“uçup yolun yarısına geldik.”
- *He ! Hemige **keldiñler** ! Neme jañjal bu? 2/2*
“Hey! Ne diye geldiniz! Ne gürültü bu?”

Duyulan Geçmiş Zaman

Birinci şekilde fiil tabanına -ğan/-gen/-қан/-ken eki getirilerek, ikinci şekil fiil tabanına -p/-ip/-up/-üp eki getirilerek yapılır. Zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Olumsuz şekli fiil tabanından sonra olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır (Öztürk 1994:75-76).

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilgendimen bilibtimen	Bilgendimiz Bilibtimiz
2. Şahıs	bilgensen bilipsen	bilgensiler bilüpsiler
3. Şahıs	bilgen (du) bilibtu	bilgen(du)-bilişken bilibtü-bilibti

• *Bir küni otunçi cañgaldı otun késivatķanda, aldidin bir toxu ürküp, kaķaxlap keçip kétéptu.*

“Bir gün oduncu ormanda odun kesiyorken, önünden bir tavuk ürkerek gürültüyle geçmiş.” 1/1

• *Padişah vezirniñ bu pikirini nahayiti yaxşı körüptu.*

“Padişah vezirin bu fikrini en sonunda iyi görmüş.” 2/16

• *Bağ içidiki bir kökülmeıdan çimenzarlıkķa çüşüptu.*

“Bağ içindeki bir yeşil çimenliğe inmiş.” 1/19

• *İlacısız kalğan xotun axiri buniñgimu könüptu.*

“Çaresiz kalan kadın sonra derde düşmüş.” 1/11

Gelecek Zaman

YU'da gelecek zaman iki şekilde yapılır. Birincisi fiil tabanına ünlüyle bitiyorsa -y, ünsüzle bitiyorsa -i getirilerek, ikincisi fiil tabanına -maķçi/-mekçi getirilerek yapılır. Ancak fiil tabanına -i/-y getirilerek oluşturulan yapılar bazen şimdi zaman veya geniş zaman anlamı da ifade etmektedir, olumsuzu fiil tabandan sonra -ma/-me eki getirilerek yapılır, -maķçi/mekçi ekinin getirilmesiyle oluşturulan gelecek zaman çekimi de bir niyet ve maksat da ifade eder.

	Teklík	Çokluk
1. Şahıs	élimen almaķçimen	Élimiz almaķçimiz
2. Şahıs	élisen almaķçisen	élisiler almaķçisiler
3. Şahıs	élidu almaķçi	élidu-élişidu almaķçi-élişmaķçi

• *Kimiki göher tuğidiğan toxuniñ béşini yése, padişah, kanitini yése, vezir bolıdu.*

“Kimki inci yumurtlayan tavuğun başını yese padişah, kanadını yese vezir olur.” 1/6

• *Néme bolmaķçi neşput bilen şaptula!*

“Ne olacak armut ile şeftali!” 2/32

- *Ular maḡul boluṣuptude, deriyadin ötmekçi boptu.*

“Onlar makul bulup geçecek oldular.” 6/2

• *Bir azdin kényin tülke ḡaytmaqçi bolup, ḡapni dümbisige artiptude, ṣu zamanda <<alla–tovva>> dep vaysiṣka başlaptu.*

“Biraz sonra tilki dönecek olup, çuvalı sırtına yüklediği zaman <<alla-tovva >> deyip inlemeye başlamış.” 7/3

3.7.2.2. Tasarlama/Dilek Kipleri

Fiilîn olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini, tasarlanan dilek, istek, şart gereklilik veya emir kavramları içinde veren kiplere denir (Korkmaz 2010: 208).

Şart Kipi

KKYYU'da şart çekimi fiil tabanına -sa/-se eki şart eki getirilmesiyle yapılır. Bu çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır. Olumsuzluk eki KKYYU'daki ünlü değişmelerine bağlı olarak -mi şeklinde gelir.

	Teklük	Çokluk
1. Şahıs	Bilsem	Bilsek
2. Şahıs	Bilseñ	Bilseñler
3. Şahıs	Bilse	bilse-biliṣse

- *Miñ teñge bersem ḡandak?*

“Bin tenge versen nasıl ?” 1/3

• *Kimiki göher tuḡidiḡan toxuniñ beṣini yése, padiṣa, ḡanitini yése, vezir bolidu.*

“Kim ki inci yumurtlayan tavuḡun başını yese padiṣah, kanatını yese vezir olacak.” 1/6

• *Moṣu aldimizdiki yogan östendin kimniñ puti suḡa çilanmay, ériḡniñ nériḡi baḡriḡa ötüp ketse, ṣuni başlık saylisak.*

“Şu önümüzdeki kalın kanalda kimin bacağı suya ıslanmaz, kanalın ötesine geçüp gitse onu baş sayalım.” 4/2

● *Erķurban sarayniñ işigini éçip **ķarisa**, bovay bir ķizni hem küldürüp, hem jıglitivéiptu.*

“Erķurban sarayın kapısını açıp baksa, yaşlı bir kızı hem güdürüp hem ağlatıyordu.” 8/13

Emir Kipi

KKYYU'da her bir şahıs için ayrı bir emir eki vardır (Öztürk 1994: 89). Fiillerde şahıs ekleri bölümünde bu eklerin bir tablosu yer almaktadır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	biley	bilayli (-ylük),(-ili)
2. Şahıs	bil (-ğil, -ğin) (nz.: -ñ, -nlar, -sile)	bilñ (ñlar)
3. Şahıs	bilsun	bilsun, bilişsun

● *Men evu öyge kirip **bakay**.*

“Ben bu eve girip bakayım.” 8/13

● *Şu toxumniñ özinila tutup ekelsile, öyde **tugdupayli!***

“Şu yumurtanın kendini tutup gitirilse, evde yumurtlatalım.” 1/6

● ***Jıglima**, balam, héç vaķiesi yok.*

“Ağlama çocuğum hiç vak’ası yok.” 2/27

● *Balam, sen hergiz bu yerde **yatma**, bu yerdin tézrek **ketkin**.*

“Çocuğum, sen bu yerde yatma, bu yerden tez gidin.” 2/27

● *Héli bolsimu sen endi **ķaķlirini yégin**.*

“Öyle olsa da sen şimdi kurularını ye. 2/27

Gereklilik Kipi

KKYYU'da iki tür gereklilik kipi çekimi vardır. Bu çekimlerin her ikisinde de *kerék* "gerek" sözcüksi kullanılır. Birincisi şart çekiminden sonra *kerék*

sözcüksinin getirilmesiyle, ikincisi ise +ş ekiyle oluşmuş ve iyelik eki almış isim-fiillerden sonra *kerek* sözcüksinin getirilmesiyle yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilsem kérek bilişim kérek	bilsek kérek bilişimiz kérek
2. Şahıs	bilseñ kérek bilişñ kérek	bilseñler kérek bilişñler kérek
3. Şahıs	bilse kérek bilişi kérek	bilse-bilişse kérek bilişi kérek –bilişleri kérek

- *Belki, buni az kōrūvatsa kérek.*

“Belki bunu az görüyor olsa gerek” 1/4

- *Néme karap turimiz, bu kara üzlerni yer yüzidin yokitişimiz kérek.*

“Niye bakıp dururuz, bu kara yüzü yer yüzünden yok etmemiz gerek.”

4/6

- *Arimizdin bir çiraylıgıraq jigiti tépip, uni şahzadilerçe kiyindürüş kérek.*

“Aramızdan bir yakışıklı yiğidi seçip onu şehzadeler gibi giyindirmek gerek.” 2/35

- *Xoş, saña héme kérek?*

“İyi, sana ne gerek.” 7/2

İstek Kipi

İstek kipi fiil tabanına -kay/-key/-ğay/-gey eklerinin eklenmesiyle yapılır. Zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Bunun dışında -ğu/-gü/-ku/-kü sıfat fiil ekinin iyelik eki almış şekillerine *kel-* "gelmek" fiilinin çekimlenmiş halinin getirilmesiyle de istek çekimi yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilgeymen	Bilgeymiz
1. Şahıs	bilgeysen	Bilgeysiler
2. Şahıs	bilgey	Bilgey

- *Ķéni, buniñ içidiki sirnimu bir k r p **baĶay**.*

“Hani bunun içindeki sırrı bir g r p bakayım.” 1/16

- *Ķéni mundaĶ kiliņa, men k r p **baĶay**, –deptu.*

“Hadi  yle yapın, ben de g r p bakayım- demiş.” 1/2

- *Şu bir k n bolsimu **k ld rivalay**, Şu bir k n bolsimu **jiglitivalay**,– deydu bovoy.*

“Şu bir g n olsa da g ld reyim, Şu bir g n olsa da aĶlayatım,- demiş yaşlı.” 8/14

- *Men moşu yerde adimizatlar bilen Ķalay*

“Ben bu yerde insanlarla kalayım.” 8/11

3.7.3. Birleşik Kipler

Birleşik kipler bildirme ve tasarlama kiplerinin 3. Şahıs teklik  ekimi  zerine *i-* fiilinin hik ye, rivayet ve Şart kiplerinin eklenmesiyle yapılır (Korkmaz 2010: 48). KKYYU'da Şart  ekiminde ise *i-* yardımcı fiilinin yerine *bol-* yardımcı fiili kullanılır ( zt rk 1994: 91).

3.7.3.1. Hik ye Birleşik  ekimi

Duyulan Ge miŐ Zamanın Hik yesi

İki Şekilde yapılır. Birinci Şekil *-Ķan/-ken/-Ķan/-gen* eki  zerine g r len ge miŐ zaman  ekiminin getirilmesiyle, ikinci Şekil ise *-p/-ip/-up/- p* ekinin  zerine g r len ge miŐ zaman  ekiminin getirilmesiyle yapılır. Bu ikinci Şekilde iki  nl  arasında kalan */p/*  ns z  */v/*  ns z ne d n Ő r.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilgen édim bilivédim	bilgen édük
2. Şahıs	bilgen édiñ bilivédiñ	bilgen édiñlar bilivédiñlar
3. Şahıs	bilgen édi bilivédi	ilgen édi/édiler bilivédi / bilişivédi

- *İşigindin ötüp kétévatқан édim.*

“Kapından geçip gidiyordum.” 7/2

- *Meniñ moşu çéçimni çüşürüvetkende kelgen édi.*

“Ben bu dağınıklığa düştüğümde gelmişim” 8/4

- *-Balam! Dadañmu méni azğaşturған édi, senmu méni azğaşturup kéçip kétersenmékin?!*

“Çocuğum baban da beni yanıltmıştı sen de beni yanıltıp geçip gidermisin ki?” 8/12

- *Şherdin. Toxularğa dan ekilişke bargan édim, tuxummu tapkaç keldim.*

“Şehirden tavuklara tane almışım, yumurta da bulup geldim.” 7/2

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilginim yok idi	bilginimiz yok idi
2. Şahıs	bilginin yok idi	bilgininlar yok idi
3. şahıs	bilgini yok idi	bilgini yok idi / bilişkini yok idi

қан/-ken/-ğan/-gen ekinin üzerine iyelik ekleri ile *bar/yok* sözcüklerinden birinin getirilmesiyle oluşturulan görülen geçmiş zaman çekiminin üzerine *i-* fiilinin

görülen geçmiş zaman 3. teklik kişi çekimi -di getirilerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zamanın hikâyesi çekimi iki şekilde yapılır. Birinci şekil -r/-ar/er geniş zaman ekinin üstüne görülen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle, ikinci şekil fiilin üstüne birinci şeklin fonetik değişikliklere uğmamış hali olan -tti/-atti/-etti getirilerek yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	ķilar idim ķilattım	ķilar iduķ ķilattuķ
2. Şahıs	ķilar idiñ ķil attiñ	ķilar idiñlar ķilattınlar
3. Şahıs	ķilar idi ķilatti	ķilar / ķilişar idi ķilatti / ķilişatti

- *Séni taşlimaymen, séni taşlisam, allıkaçan taşlattım.*

“Seni dışlamam, seni dışlasam ilk kaçarken dışlardım.” 8/13

- *ķarisa, on ikki tağar ķuruķ turatti.*

“Baksa oniki çuval kuyruk duruyordu.” 8/6

- *Men sekiz putķa satattım, néme üçün alte putķa satimen.*

“Ben sekiz çuvala satardım, niçin altı çuvala satıyorum.” 8/21

- *U sekkiz eşek otunni her cüme bazarda sekkiz put buędayęa satatti.*

“O sekiz eşek odunu her Cuma sekiz çuval buğdaya satardı.” 8/1

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Şimdiki zamanın hikâyesi çekimi iki şekilde yapılır. Birinci şekil -vati şimdiki zaman çekimiyle -di görülen geçmiş zaman ekinin birleşmesi sonucu kalıplaşmış -ivatatti/-uvatatti/-üvatatti ekinin fiile eklenmesiyle, ikinci şekil -makta/-mekte ekiyle yapılan şimdiki zaman çekiminin üstüne -di görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	kélivatattim kelmekte édim	kélivatattuk kelmekte éduk
2. Şahıs	kélivatattiñ kelmekte édiñ	kelivatattiñlar kelmekte édiñlar
3. şahıs	kélivatatti kelmekte édi	kélivatatti/kélişivatati kelmekte édi / kélişmekte édi

•Bir küni hava bekmü tutulup, öz rengini özgertip, güldürmomilar u yaqtin-bu yakka jügrep, asmanni goya örülüp çüşidigandek titritip, çekinlar par-pur kılıp, heyvetlik bolup yamğur yağidiganligidin hever **berip turmakta édi**.

“Bir gün hava pek tutulup kendi rengini değiştirip gürlüdemeler o taraftan bu tarafa yürüyüp gökyüzün sanki yarılp düşecek gibi titretip topluluk par-pur kılıp heybetli olup yağmur yağacağından haber verip duruyordu.” 4/4

Gelecek Zamanın Hikâyesi

Gelecek zamanın hikâyesi çekimi -makçı/~mekçi gelecek zaman çekiminin üzerine -di görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılır. İncelediğimiz metinde bir örneğine rastlanmıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilmekçi édim	bilmekçi éduk
2. Şahıs	bilmekçi édiñ	bilmekçi édiñlar
3. Şahıs	bilmekçi édi	bilmekçi édi / bilişmekçi édi

İstek Çekiminin Hikâyesi

İstek çekiminin üstüne -di görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	Bilgey édim	Bilgey éduk
2. Şahıs	Bilgey édiñ	Bilgey édiñlar
3. Şahıs	Bilgey édi	Bilgey édi /bilişgey édi

Şart Çekiminin Hikâyesi

Şart çekiminin üstüne -di görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilsem édim	bilsek édi
2. Şahıs	bilseñ édiñ	bilseñler édi
3. Şahıs	bilgey édi	bilse édi /bilişse édi

Gereklilik Çekiminin Hikâyesi

Gereklilik çekiminin üstüne -di görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilsem kérek édi	bilsek kérek édi
2. Şahıs	bilseñ kérek édi	bilseñler kérek édi
3. Şahıs	bilgey kérek édi	bilse kérek édi /bilişse kérek édi

3.7.3.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayeti

Duyulan geçmiş zamanın rivayeti iki şekilde yapılır. Birinci şekil -қан/-ken/-ған/-gen ekiyle yapılan basit çekimin üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek, ikinci şekil -(i)pti ekiyle yapılan basit çekimin üzerine -ken eklenerek yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilgen ékenmen bilibtikenmen	bilgen ékenmiz bilibtikenmiz
2. Şahıs	bilgen ékensen bilibtikensen	bilgen ékensen bilibtikensiler
3. Şahıs	bilgen éken bilibtiken	bilgen éken/ bilişken éken Bilibtiken / bilişiptiken

- *Tag içide bir yoğan taşni koli bilen iştergen éken.*

“Dağın içinde bir kalım taşı eli ilen ittirmişmiş.” 8/4

- *Bu şeherniñ padişasi yekın aride ölgen éken.*

“Bu şehirin padişahı yakın bir zamanda ölmüşmüş.” 1/14

Şimdiki Zamanın Rivayeti

İki şekilde yapılır. Birincisi -vati/-ivati/-üvati/-uvati ile kurulan şimdiki zaman çekimi üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek, ikincisi -makta/mekte ile kurulan şimdiki zaman çekimi üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır (Öztürk 1994: 96). Metnimizde bu yapının Örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilivatidikenmen bilmekte ékenmen	bilivatidikenmiz bilmekte ékenmiz

2. Şahıs	bilivatidikensen bilmekte ékensen	bilivatidikensiler bilmekte ékensiler
3. Şahıs	bilivatidiken bilmekte éken	bilivatidiken / bilişivatidiken bilmekte éken / bilişmekte éken

Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zaman bildiren -r/-ar/-er ve -mas/-mes ile çekimlenmiş fiilin üstüne duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır (Öztürk 1994:97). Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	ķılar ikenmiz	ķilmas ikenmiz
2. Şahıs	ķılar ikensiz	ķilmas ikensiler
3. Şahıs	ķılar iken	ķilmas iken / ķilişmas iken

Gelecek Zamanın Rivayeti

Gelecek zamanı karşılayan -i/-u /-ü/-y eki ile çekimlenmiş fiilin üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilidékenmen	bilidékenmiz
2. Şahıs	bilidékensen	bilidékensiler
3. Şahıs	bilidéken	bilidéken / bilişdéken

• *Éyik her küni ikki mal haydap **ķelidéken**.*

“Ayı her gün iki mal sürüp gelirmiş.” 8/5

• *Burun zamanda bir iş toxu, ğaz ödekler turidiĝan hoylini **baķidéken**.*

“Eski zamanda bir köpek tavuk kaz ördekler durdukları avluya bakacakmış.” 7/1

Şart Çekiminin Rivayeti

Şart çekimini karşılayan -sa/-se eki ile çekimlenmiş fiilin üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	çokluk
1.şahıs	bilsem iken	bilsek iken
2.şahıs	bilseñ iken	bilsenler iken
3.şahıs	bilse iken	bilse iken / bilişse iken

İstek Çekiminin Rivayeti

İstek çekimini karşılayan -kay/-key/-ğay/-gey eki ile çekimlenmiş fiilin üzerine duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bolğay ikenmen	bolğay ikenmiz
2. Şahıs	bolğay ikensen	bolğay ikensiler
3. Şahıs	bolğay iken	bolğay iken / boluşğay iken

Gereklilik Çekiminin Rivayeti

Gereklilik ifade eden şekillere duyulan geçmiş zaman bildiren -ken eklenerek yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilsem kérek iken	bilsek kérek iken
2. Şahıs	bilseñ kérek iken	bilsenlar kérek iken
3. Şahıs	bilse kérek iken	bilse kérek iken/ bilişsa kérek iken

3.7.3.3. Şart Birleşik Çekimi

KKYYU'da şart birleşik çekimi /- fiili yerine *bol-* yardımcı fiilin basit şart çekimi ile yapılır.

Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı

Duyulan geçmiş zamanı karşılayan *-kan/-ken/-ğan/-gen* ekiyle çekimlenmiş fiilin üzerine *bol-* yardımcı fiilin basit çekimi getirilmesiyle yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilgen bolsam	bilgen bolsaq
2. Şahıs	bilgen bolsañ	bilgen bolsañlar
3. Şahıs	bilgen bolsa	bilgen bolsa / bilişken bolsa

• *Hey dada! U yégen bolsa, oçakta ustixanliri bolğan bolatti, -dep yalvuridu.*

“Hey baba! O yemiş olsa ocakta kemikleri olmuş olurdu.” 8/7

Geniş Zamanın Şartı

Geniş zamanı karşılayan *-r/-ar/-er* ve *-mas/-mes* ekiyle çekimlenmiş fiilin üzerine *bol-* yardımcı fiilin basit çekimi getirilmesiyle yapılır. Metnimizde bir örneğine rastlanmıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	ķilar bolsam	ķilmas bolsak
2. Şahıs	ķilar bolsañ	ķilmas bolsañlar
3. Şahıs	ķilar bolsa	ķilmas bolsa / ķilişmas bolsa

Gelecek Zamanın Şartı

İki şekilde yapılır. Birincisi gelecek zamanı karşılayan –maķçı/-mekçi ekiyle çekimlenmiş fiilin üzerine *bol-* yardımcı fiilin basit çekimi getirilmesiyle, ikincisi gelecek zamanı karşılayana -idiğan / -ydiğan ile çekimlenmiş fiilin üzerine *bol-* yardımcı fiilin basit çekimi getirilmesiyle yapılır. Metnimizde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	bilmekçi bolsam	bilmekçi bolsak
2. Şahıs	bilmekçi bolsañ	bilmekçi bolsañlar
3. Şahıs	bilmekçi bolsa	bilmekçi bolsa / bilişmekçi bolsa

3.7.4. Fiilimsiler

Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri olarak çekime girmediği için yargı bildirmeyen bitmemiş fiillere denir. (Korkmaz 2010: 59) Fiilimsiler, isim fiiller, sıfat fiiller ve zarf fiiller olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

İsim Fiil

Fiilin kök ve gövdelerine getirilen belirli eklerle isim gibi kullanılan fiillere isim fiil denir (Korkmaz 2010: 9).

-ş/-iş/-uş/-üş

Fiil tabanına -ş/-iş/-uş/-üş getirilerek yapılır. Bu ekle yapılan isim fiillerin hal ekleriyle de kullanışı yaygındır.

- *Tirilişi bilenla méniyeydu.* 8/17

Dirilmesiyle beni yiyecektir.

- *Ularınñ ötüške közi yetmeydu.*

Onların geçmeye gözü yetmedi. 8/8

• *Ular kürük toxularğa tuxum basturuş üçün uga yasap, toxularni yatquzuptu.*

“Onlar kurk tavukları bastırmak için yuva yapıp, tavukları yatırmıştı.”

7/3

-mak/-mek

Fiil tabanına -mak/-mek getirilerek yapılır.

• *Bir azdin kéyin tülke kaytmaqçi bolup, qapni dümbisige artiptude, şu zamanda <<alla-tovva>> dep vaysişka başlaptu.*

“Biraz sonra tilki dönmek için çuvalı sırtına yükleyince, o anda <<alla-tovva>> diye vaylamaya başladı.” 7/3

Sıfat Fiil

Nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekillerine sıfat fiil denir. Bu vasıfları dolayısıyla da isim cinsinden sözcükler grubuna girerler. (Ergin 2004: 333).

+қан/+ken/+ған/+gen

En sık kullanılan sıfat fiil ekidir. Hal ekleriyle de kullanılır.

- *Lékin dolqunlinip éqivatқан deriyäğa çüşüştin maymun qorquptu.*

“Lakin dalgalanıp akan nehre düşmekten maymun korkmuştu.” 6/2

● *Gilem asmanga kötirilip bala körsetken terepke qarap uçuptu, üç karakçı lévini çişlep qaptu.*

“Kilim havaya yükselip çocuğun gösterdiği tarafa uçmuş, üç haydut dudaklarını dişleyip kalmış.” 1/19

● *Qorqup ikki geriç tili çikқан түлке бөдүнiniñ aldiğa kélip hal–ehval soraşқиçe, бөдүнini ағизға élivatidu.*

“Korkup iki karış dili çıkan tilki bildircinin önüne gelip, hal hatır sorunca, bildircini ağzına alıverdi.” 5/3

+ar/+er, +mas/+mes

Geniş zaman sıfat fiillerini teşkil ederler. Bu sıfat fiil ekleri +lık/+lik ekleri ile birleşerek kalıcı isimler de meydana getirirler.

● *Men adimizatniñ, uçar kuşlarniñ béşiğa kelgen balayıapettin kutkuzup rexmitini alsam.*

“Ben insanların uçar kuşların başına gelen belayı afetten kurtarıp rahmetini alsam.” 8/18

+(y)diğan, +(a)diğan

Gelecek zaman çekiminde de kullanılan bu ek KKYYU'da genellikle sıfat fiil olarak kullanılır.

● *Méniñ anam bar, қонидиған yer tapalmidiқ,- deydu Erқurban.*

Benim anam var, konacak yer bulamadık, dedi Erurban. 8/13

+ğu/+gü/+қu/+kü

İstek kipinde de kullanılan bu ek *dek* edatı birleşerek "- acak kadar" anlamı verir. Metinlerde rastlanılmamıştır.

Zarf Fiil

Fiillerin hareket hali ifade eden şekline zarf fiil denir. Zarf fiiller, bağlandığı fiilin hal ve durumunu belirtirler (Ergin 2004: 338).

+p/+ip/+up/+üp

KKYYU'da en sık kullanılan zarf fiil eklerindedir. Asıl fiildeki hareketten hemen önce veya aynı zamanda yapılmış hareketi bildirir.

● *Otunni sétip puliğa tört nan élip, öyige kétibatqanda, közi bir dukanniñ aldida éşiklik turğan altun kepezge çüşüptu.*

Odunu satıp parasına dört ekmek alıp, evine gidiyorken, gözü bir dükkânın önünde asılı duran altın kafese düştü. 1/1

● *Bir küni otunçi cañgaldı otun késivatqanda, aldidin bir toxu ürküp, kakaxlap kéçip kétéptu.*

“Bir gün oduncu ormanda otun keserken önünden bir tavuk ürküp, gürültü çıkararak kaçıp gitmiş.” 1/1

● *Ejdiha silkingen haman ikkiğe bölünüp ketti.*

“Ejderha silkelenince hemen ikiye bölünüp gitti.” 8/19

-ğili/-qili

Bu zarf fiil, asıl fiilin meydana geliş sebebini gösterir.

● *Bu çöllükte héliği şaptula bilen neşputken, her qandaq tamaq yégen kişiğe uxliğıli bolmaydu.*

“Bu çölde az önceki şeftali ile armuttan her nasılsa yenmiş ise, yiyen kişi uykulu almayacaktı.” 2/32

● *Biz mañgili ikki-üç hepte boldı, arimizda bir başliq saylısaq, şuniñ ağığa qarap tertiplik mañsak, mana bu aldimizdiki deriyadin ötkende böre, tülke, kuşliri bar yaman cañgallıq yerlerge berip qalimiz.*

“Biz yürüveli iki üç hafta oldu aramızda bir baş seçip onun ağına bakıp tertipli yürüyesek bu önümüzdeki nehirden geçince kurtların tilkilerin kuşların olduğu kötü ve ormanlık yerlere gideceğiz.” 4/2

-a

Tekrar gruplarında olumsuz karşılığı olan -may zarf fiili ile birlikte asıl zarf fiilin zamanını bildirir. Metinlerde raslanmamıştır.

-may, -mey

TT'deki "-madan" zarf fiilinin verdiği anlamı verir.

● *Püti köygen toxudek, heç bir yerde oltirmay qaptu.*

“Bacağı yanmış tavuk gibi hiçbir yere oturmadan dolandı.” 2/38

● *Moşu aldımızdaki yogan östendin kimniñ puti suğa çilanmay, ériñniñ nériki bağırağa ötüp ketse, şuni başlık saylisak’ dégen pikirni berdi.*

“Şu önümüzdeki kalın kanalda kimin bacağı suya ıslanmadan kanalın ötesine geçip giderse onu baş seçelim diye fikir vermiş. 4/2

-ğaçqa

Asıl fiildeki hareketin sebebini bildirir. Metinde rastlanmamıştır.

-ğiçe

Asıl fiildeki hareketin zamanını bildirir.

● *Kaçan bir menzilge bargiçe açlıkta naheğ ölimende, -deptu. 2/30*

Niçin bir menzile varana kadar açlıktan öleyim- dedi

-mastin/-mestin

Yaygın bir kullanışı olan bu zarf fiil eki şimdiki zamanı bildirir.

● *Şahzade aldirmastin turup.*

“Şehzade aldirmeden durmuş.” 2/32

● *U şahzade bularniñ kim ekenligini bilgedin keyin, öz jürigidiki hesretni bildürmestin, tillani élip héliki şaptulidin ikki dene, neşpüttin ikki dene bériptu.*

“O şehzade bunların kim olduğunu bildikten sonra, yüreğindeki hasreti bildirmeden gönlünü alıp sözü geçen şeftaliden iki tane, armuttan iki tane vermişti.”
2/31

-ğanda

Asıl fiildeki hareketin zamanını bildirir.

● *Yene bir kün yol mañganda, bir nersiniñ yol torap yatkinini köridu.*

“Yine bir gün yol yürüdüğünde, bir şeyin yolda yattığını gördü.” 2/11

-ğanseri

TT'deki "-dıkça" zarf fiilinin anlamını verir. Metinlerde rastlanmamıştır.

3.7.5. Tasvir Fiilleri

Zarf fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşan birleşik fiillere denir (Korkmaz 2010: 208).

3.7.5.1. Yeterlilik

KKYYU'da yeterlilik ifadesi asıl fiile *al-* yardımcı fiilinin eklenmesiyle yapılır. Ünlü ile biten fiillere *-le-/-la-*, *-yala-/-yele-* şeklinde, ünsüz ile biten fiillere *-ala-/-ele-* şeklinde getirilir. Olumsuzluk eki *-ma* eklendiğinde ek *-al-/-el-* şekline döner.

● *Neççe jildin béri qolğa **keltürelmey**, endi miñ meşekette qolumğa keltürmekçi bolğan kızni taşlap nege barimen.*

“Kaç yıldan beri ele geçiremedim. Şimdi bin meşekatle elime geçirecek olsam kızı bırakıp niye gideyim.” 2/34

3.7.5.2. Tezlik

KKYYU'da tezlik ifadesi *ber-* yardımcı fiilinin *-a/-e* zarf fiil ekiyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan *-iver-/-ver-* ifadesiyle karşılanır. Metinlerde rastlanmamıştır.

3.7.5.3. Süreklilik

KKYYU'da süreklilik ifadesi *-yat* yardımcı fiilinin *-a/-e* zarf fiil ekiyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan *-vat-/-ivat-/-üvat-/-uvat* eki ile yapılır. Bu şeklin dışında *tur-*, *yür-*, *yat-*, *qoy-*, *oltur-* yardımcı fiilleri de *-p* zarf fiil eki almış fiillere eklenerek süreklilik ifade ederler.

● *Ademlerniñ bezisi kollirida öpke, beğir oxşaş bir némilerni **pulañlitip** kuşka qarap <<gah-gah>> **déyişivatқан.***

“İnsanların bazıları kollarında ciğer kuşa bakıp döndürerek <<gah gah>> deyişiyorlarmış.” 1/14

3.8. ZARFLAR

Zarflar fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki sözcüklerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan sözcüklerdir (Korkmaz 2010: 250).

3.8.1. Yer Zarfları

Yer zarfları fiilin gösterdiği oluş veya kılışın mekan içinde, yerini ve yönünü belirtir (Korkmaz 2010: 243). KKYYU'da yer zarflarının başlıcaları şunlardır: *yukiri* "yukarı", *töven* "aşağı", *içkiri* "içeri", *taşkiri* "fazla", *béri* "beri", *néri* "öte", *yékin* "yakın", *ilgiri* "ileri"

- *Bala uçup bir yerlerge kélip, tövenge karıgidek bolsa, çiraylık bir bağ körünüptu.*

Çocuk en son bir yere gelip aşağıya bakacak olsa güzel bir bağ görünüyormuş. 1/19

- *Özi bir-ikki kedom néri méñip étiga minip qarap turuptu.*

“Kendisi bir iki adım öte yürüyüp atına binip bakıp durmuştu.” 3/3

3.8.2. Zaman Zarfları

Zaman zarfları fiilin cümlede karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getirir ve sınırlandırır (Korkmaz 2010: 249). KKYYU'da kullanılan bazı zaman zarfları şunlardır: *bügün* "bugün", *ete* "ertesi gün, yarın", *deslep* "ilk önce", *avval* "evvel, önce", *burun* "önce, çok önce", *kéyin* "sonra", *seher* "seher, sabah", *kéçe-kündüz* "gece gündüz", *keçkurun* "akşamüstü", *kéçe* "gece", *haman* "hemen". *emdi* "şimdi", *hazir* "şimdi", *axir* "sonra", *meñgü* "ebediyen, sonsuza kadar", *daim* "daima", *herkaçan* "her zaman"

- *Bügün padişa kızını ciñliğidek bolsa, adettiki égirliktin 2 ciñ artuk.*

“Bugün padişah kızını tartacak olsa, normal ağırlığından 2 cin fazla.”

2/14

- *Ete padişa bizni yolğa salidu.*

“Yarın padişah bizi yola salacak.” 2/39

● **Burun** bir *déxan* bar édi, u yer haydaşni égir körüp otunçilik kılışka başlaydu.

“Eskiden bir çiftçi varmış. O tarla sürmeyi ağır görüp odunculuk yapmaya başlamış.” 8/1

● **Padişa** öz oğludin ayrılğandin **kéyin kéçe-kündüz** ah urup soday bolup kalğan éken.

“Padişah kendi oğlundan ayrıldıktan sonra gece gündüz ah edip mecnun olup kalmış.” 2/44

3.8.3. Tarz Zarfları

Tarz zarfları fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirtir (Korkmaz 2010: 159). Bazı isimlerin +*çe* ve +*lap* eklerini almış şekilleri de tarz zarfı olarak kullanılır. KKYYU'da kullanılan bazı tarz zarfları şunlardır: *yaxşı* "iyi", *undağ* "öyle", *mundağ* "şöyle, böyle", *xuşal* "memnun", *çoqum* "kesin, muhakkak", *keşten* "zorla", *aran* "zorla", *çapsan* "çabuk", *téz* "tez", *asta* "yavaş", *tuyuksiz* "aniden", *bikar* "boşuna".

● *Buniñga qariganda küç bilen pemniñ birikkini yaxşı.*

“Buna bakacak olursa güç ile akıllılık birlikte iyi.” 6/4

● *Arimizdin bir çirayligirak jigitni tépip, uni şahzadilerçe kiyindürüş kérek.*

“Aramızdan bir yakışıklı yiğiti seçip, onu şehzadeler gibi giyindirmek gerek.” 2/35

● *Néme üçün mundağ kaçisen?*

“Ne için böyle kaçıyorsun?” 4/7

3.8.4. Miktar Zarfları

Bir sıfatta, bir zarfta, bir oluş veya kılışta azlık çokluk gösteren, bunları azlık çokluk bakımından pekiştiren ve *ne kadar? ne derece?* gibi sorulan cevaplayan zarflardır (Korkmaz 2010: 29). KKYYU'da kullanılan başlıca miktar zarflan şunlardır: *az* "az", *biraz* "biraz", *eñ* "en", *héli* "epey", *kem* "az", *téxi* "daha", *sel* "biraz", *bek* "pek", *köp* "çok", *ğayet* "gayet", *nurgun* "çok, fazla", *nahayiti* "son derece", *ciğ* "çok"

- *Héli bolsimu sen **endi** kaqlirini yégin.*

“Epey olsa da sen şimdi kurularını ye.” 2/27

- *Bu atniñ sirini men **téxi** bilmeymen.*

“Bu atın sırrını ben daha bilmiyorum.” 2/8

3.8.5. Soru Zarfları

Fiillerin yer, yön, zaman, neden, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflardır (Korkmaz 2010: 197). KKYYU'da kullanılan başlıca soru zarfları şunlardır: *kaçan* "ne zaman", *kandaq* "nasıl", *nemişka* "niçin, ne diye", *némañçe* "nasıl, ne kadar, ne biçim".

- *Qiziñizni kiynimañ, men ete yette başlıq yelmüñgüzni öltürmen, **kaçan** kélidu?*

“Kızınıza eziyet etmeyin. Ben yarın yedi başlı rüzgarboynuzu öldüreceğim. Ne zaman gelecek?” 8/14

- *Sen bolsañ 14 yaştki bir bala, **kandaq** çelişalaysen?!*

“Sen olsan 14 yaşındaki bir çocuksun, nasıl savaşacaksın?!” 8/9

- *Hey balam, **kandaq** öttüñ?*

“Hey çocuğum nasıl geçtin?” 8/8

3.9. EDATLAR

Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, ad ve ad soylu sözcüklerden sonra gelerek sonuna geldiği sözcükle cümledeki başka sözcükler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli bağımsız sözcüklere edat denir. Edatlar eklendiği sözcük ile birlikte edat grubu oluştururlar (Korkmaz 2010: 79).

3.9.1. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yapan edatlardır. Bağlı buldukları isimlerle birlikte edat gurupları teşkil ederler (Öztürk 1994: 117). İsimlere bağlanışına göre bu edatlar üçe ayrılırlar.

İsimlerin Yalın Hali, Zamirlerin İlgi Hali ile Birleşen Edatlar

Bu edatlardan başlıcaları şunlardır: *bilen* "ile", *üçün* "için", *arkılık*, "ile, vasıtasıyla", *dek ~ tek* "gibi", *toğruluk* "hakkında", *arilap* "arasından". Bu edatlardan *bilen*, *üçün* ve *dek ~ tek* edatları bazen zamirlerin yalın haline de getirilir.

- *Padişa geznisidiki altun **bilen** şu şekildiki kılıçni sokturup Erkurbanga béridu.*

“Padişah hazinesindeki altın ile şu şekildeki kılıçı döktürüp Erkurban’a verdi.” 8/18

- *Bayveççe şu toxuni yéyiş **üçün** otunçiniñ xotunini azduruşka başlaptu.*

“Zengin adamşu tavuğu yemek için oduncunun kadını azdırmaya başladı.” 1/8

- *U yerdin ötüşke körükmu yok, östendin su keçip, üzüş **arkılık** ötmektin başka çare yok édi.*

“O yerden geçmek için köprü yokmuş. Kanaldan su geçip, yüzerek geçmekten başka çare yokmuş.” 4/2

- *Bu kişi bir kışta eşekke ot kérek, maña héç kim ot bermeydu, ménin bédilik yaki otligim yok, moşu vakittin paydilinip, étiz **arilap** ot orup jigivalay, dégen oyga ketipde, eşigini bir yerge bağlap koyup , uzak vakit yerge qarap jürüp, bir buğdaylikniñ çétidiki çöplerni körüptu ve asta oruşka başlaptu.*

“Bu kişi bir kışta eşeğe ot gerek bana hiç kimse ot vermedi. Benim yonca tarlam veya otluğum yok şu vakitten faydalanıp tarla arasından ot biçip toplamalı deyip ovaya gitmişti. Eşeğini bir yere bağlayıp uzak vakit yere doğru yürüyüp bir buğdaylığın kenarındaki çöpleri görmüş ve dibinden biçmeye başlamış.” 3/1

İsimlerin Yönelme Hali İle Birleşen Edatlar

Bu edatlardan başlıcaları şunlardır: *karşi* "karşı", *qarap* "doğru", *köre* "göre", *oxşaş* "benzer, gibi".

- *Bu kişi bir kışta eşekke ot kérek, maña héç kim ot bermeydu, ménin bédilik yaki otligim yok, moşu vakittin paydilinip, étiz arilap ot orup jigivalay, dégen*

*oyğa ketipde, éşigini bir yerge bağlap koyup , uzak vakit yerge **karap** jürüp, bir buğdaylıkniñ çetidiki çöplerni körüptü ve asta oruşka başlaptu.*

“Bu kişi bir kışta eşeğe ot gerek bana hiç kimse ot vermedi. Benim yonca tarlam veya otluğum yok şu vakitten faydalanıp tarla arasından ot biçip toplamalı deyip ovaya gitmişti. Eşeğini bir yere bağlayıp uzak vakit yere doğru yürüyüp bir buğdaylığın kenarındaki çöpleri görmüş ve dibinden biçmeye başlamış.” 3/1

• *Otunçi heliki kepezge zeñ koyup karıgidek bolsa, uniñ içide xuddi öziniñkige **oxşaş** bir tuxum yaltirap turuptu.*

“Oduncu sonra kafese dikkatlice bakacak olsa onun içinde aynı kendisinininkine benzeyen bir yumurta yatıp duruyormuş.” 1/1

İsimlerin Çıkma Hali İle Birleşen Edatlar

Bu edatlardan başlıcaları şunlardır: *béri* "beri", *başka* "başka", *tartip* "itibaren", *néri* "öte", *kéyin* "sonra", *taşkiri* "fazla, aşırı", *burun* "önce".

• *Neççe kündin **béri** açlıkniñ ve usuzlıkniñ azavini çekken şahzade mévilerdin yeyiş için bakka kiriptu.*

“Nice günden beri açlığın ve susuzluğun azabını çeken şehzade meyvelerden yemek için bağa girmiş.” 2/26

• *U yerdin ötüşke körükmu yok, östendin su keçip, üzüş arkilik ötmektin **başka** çare yok édi.*

“O yerden geçmek için köprü yokmuş. Kanaldan su geçip, yüzerek geçmekten başka çare yokmuş.” 4/2

• *Üç kündin **kéyin** éyik kélidu; u yete töge, jigirme koyını haydap kelidu.*

“Üç günden sonra ayı geldi, o yedi deve, yirmi koyunu sürüp geldi.” 8/7

• *Lékin mötisip bu çapan bilen ötükniñ sirini bilmeydu., maña xudayim berdi depla, şu xoşallığıda méçitka hemmidin **burun** kirip oltiriptu.*

“Lakin mutaasıp bu çapan ile eteğin sırrını bilmiyordu, bana Allahım verdi deyip memnuniyetle mescide herkesten sonra girip oturmuş.” 2/19

3.9.2. Pekiştirme Edatları

Bunlar sözcüklerin, sözcük gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsura bağlayan edatlardır. Getirildiği unsura bağlama ve

pekiştirmenin yanı sıra; soru (-gu), tereddüt-şüphe (-çu, kin), taaccüp (-de), rica (-çu, -a/-e), site (-ze) ve olumsuzluk (emes) gibi çeşitli anlamlar bakımından da etkilerler (Öztürk 1994: 119).

-mu

Umumiyetle pekiştirme bildirir. Cümledeki her türlü unsurun sonuna gelerek, onları Önceki veya sonraki unsura bağlar ve belirtir. Türkiye Türkçesi'ndeki da, de edatını karşılar.

• *Jiğliğanğa adem ölmeydu, bizmu jığlap çoñ bolğan, -dep, ayalni yalğuz taşlap mañidu.*

“Ağlayınca insan ölmez, Biz de çok ağladık deyip, kadını yalnız bırakıp yürümüş.” 8/3

-ğu, -ku

Vurgu, pekiştirme ve kuvvetlendirme görevlerinde kullanılan bu edat genellikle TT'deki “ya” edatının anlamını karşılar. Bunların yanında emin olma, güven duyma, duruma göre kendini ikna etme gibi ifadeler de taşıdığı görülür (Doğan 2012: 895)

• *Balam, sizniñ bu jigiñizda bir ixlas bargu, siz yalğuzmu?*

“Çocuğum senin bu ağlamanızda bir ihlas var ya, sen yalnızmısın?” 8/13

-çu

Esas itibariyle eklendiği sözcüklere soru anlamı katar (Doğan 2012: 891). Bazen de pekiştirme anlamı verir. Emir ve şart çekiminden sonra geldiği zaman rica, istek bildirir.

• *-Hey balam! Sen çiçip poķuñni yémiseñçu, -dedi aççiklinip.*

“Hey çocuk! Sen sıçıp bokunu yemişsin, dedi sinirlenip.” 8/17

-la

Cümledeki bütün unsurlardan sonra kullanılabilen pekiştirme edatıdır.

• *Aridin ançe uzak vakit ötmeyla bir top karvanlar yétip keptu.*

“Aradan çok vakit geçmeden bir yığın kervan yetişip gelmiş.” 2/28

emes

Olumsuzluk ifade eden bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Kaşlaştırılan İki unsurdan, sonuna geldiği unsuru redderek ikinci unsura bağlar:

- *Sevevi baya u tuxum emes, belki göher éken.*

“Sebebi o yumurta değil, belki de inci imiş.” 1/5

bolsa

Sonuna geldiği unsuru belirterek bir başka unsura bağlar. Bu bağlama ve belirtmede bir karşılaştırma ifadesi vardır, "ise" anlamında kullanılır.

- *-Undağ bolsa, yékinirak yerde eskerler barmu?*

“Öyle ise, yakınırak yerde askerler varmı?” 8/14

-kin

Soru cümlelerinin sonuna gelerek soru anlamına şüphe, tereddüt ifadesi katar.

- *-Balam! Dadañmu méni azğaşтурған édi, senmu méni azğaşтурup kéçip kétersenmékin?! – deydu anisi.*

“- Çocuğum ! baban da beni bırakmıştı, sen de beni bırakıp gidermisin ki?! – dedi anası.” 8/12

3.10. BAĞLAÇLAR

Bağlaçlar söz içinde birden çok sözcükyi, sözcük grubunu veya cümleyi birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kurmakla görevli sözcüklerdir (Korkmaz 2010:32). KKYYU'da bağlaçlar sıralama bağlaçları, denkleştirme bağlaçları, karşılaştırma bağlaçları, cümle başı bağlaçları olarak dörde ayrılır.

Sıralama Bağlaçları

KKYYU'da kullanılan sıralama bağlaçlarından bazıları şunlardır: *hem* "ve, ile", *ve* "ve", *yene* "yine".

- *<<Toxta, kitapta eger undağ kılalmisa, şuniñ béşi hem kanitini yegen ademniñ jürigini yésimu bolidu, dégen éken hélimu bolsa şundağ kılay>>, - deptude xotunğa.*

“<< Dur. Kitapta eğer öyle olursa onun başı ve kanadını yiyen adamın yüreğini yese aynıdır. Diyormuş>>. doğruysa bende öyle yapayım >>. demiş kadına.” 1/10

- *Uniñ xotuni ve ikki oğli bar éken.*

“Onun karısı ve iki oğlu var imiş.” 1/1

- *Bular yene hudağa şükürler eytip, öz yoliğa mañgan.*

“Bunlar yine Allah’a şükürler edip, kendi yollarına yürümüş.” 4/6

Denkleştirme Bağlaçları

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz ve denkleştirme bağlacı olarak kullanılan bir bağlaç vardır: *yaki* "ya da"

Metinlerde rastlanmamıştır.

Karşılaştırma Bağlaçları

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde yer alan karşılaştırma bağlaçları şunlardır: *hem... hem...* "hem... hem...", *...mu ...mu* "...da. ...da"

- *-Vay, çoñ dada, bu kızni hem küldürsüz, hem jıglitisiz, bu néme vakie?*

“- Vay büyük baba, bu kızı hem güldürürsünüz, hem ağlatırsınız, bu ne vak’a?” 8/14

Cümle Başı Bağlaçları

Başında bulunduğu cümleyi kendisinden önce gelen veya kendisinden sonra gelen cümleye veya cümlelere çeşitli görevlere bağlayan (Korkmaz 2010: 54) KKYYU'da fonksiyonları bakımından fakat anlamı verenler, eğer anlamı verenler, çünkü anlamı verenler ve netice izah bildirenler, benzerlik anlamı verenler olmak üzere beşe ayrılır.

Fakat anlamı verenler

Fakat anlamı veren bağlaçlar şunlardır: *peket* "sadece, yalnız", *yalguz* "yalnız, sadece", *lekin* "fakat", *emma* "ama", *birak* "ama".

- *-Toxtap tur! – deptu şu çağda maymun maxtinip,- bu iş peket meniñ kolumdinla kélişi mümkün.*

“Dur dur? Dedi o anda maymun gururlanıp,- bu iş yalnız benim elimden gelmesi mümkün” 6/5

• *U hoyla etrapini neççe ayliniptu, **lékin** kiridiğan yer tapalmaptu, sekrep çüſmey dése, tam éviz éken.*

“O avlu etrafını çok kez dolanmış lakin girecek yer bulamamış sıçrayıp gireyim dese dümdüz tarlaymış. “7/1

• *Men yoķitimen, **birak** maña bu taſlarni adem yoķ yerge sörep alirip bériñlar, uniñ tiriliſini kürüp turuſ lazim.*

“Ben yokederim, ama bana bu taşları insan olmayan yere sürüyüp alın gelin, onun diriliſini görmem lazim.” 8/1

Eğer Anlamı Verenler

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz eğer anlamı veren bir bağlaç vardır, *eger* "eğer".

• ***Eger** bugünla bu yerdin ketmiseñ, déviler oxinip ıalsa, séni tirik koymaydu.*

“Eger bugün bu yerden gitmezsen, devler uyanıp seni diri koymaz.” 2/27

Çünkü Anlamı Verenler

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz çünkü anlamı veren bir bağlaç vardır: *çünki* "çünkü"

• ***Çünki** Melike bilen ſahzade bir-birige, xuddi bélikka su lazim bolğandek, lazim édi.*

“Çünkü Melike ile ſehzade bir birlerine “işte balığa su lazim olmuş gibi” lazim idi.” 2/18

Netice ve İzah Bildirenler

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde yer alan, netice ve izah bildiren bağlaçlar ſunlardır: *belki* "belki", *belkim* "belki", *hetta* "hatta", *bolmisa* "yoksa, Öyleyse", *déelkimek* "demekki, böylece", *hususen* "bilhassa, özellikle", *bolupmu* "özellikle"

• *Baybeççe öz köñlide <<**Belki**, buni az körüvatsa kérek>> dep oylap...*

“Zengin adamkendi gönlünde <<belki, bunu az görüyor olsa gerek>> diye düşünüp...”1/4

- *Eger şu işni orunlisañ, kulluqtin azat qilimen. Bolmisa, özeñni öltürimen!*

“Eğer şu işi yerine getirirsen, kölelikten azad ederim. Yoksa seni öldürürüm!” 1/11

- *Şahzade başkılarniñ, xususen padişaniñ, tuyup qalmaslığı için melikiniñ taqet kilip oltirişini soraptu.*2/38

Şehzade başkalarının özellikle padişahın duymaması için Melikenin taket edip oturmasını söylemiş. 2/38

Benzerlik Anlamı Verenler

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz, benzerlik anlamı veren bir tane bağlaç vardır, *xuddi* "aynen"

- *-Nemeñ bu ? Xuddi uşşaq balilar oynaydiğan oyunçukki, - deptu.*

“-Nedir bu ? Aynı küçük çocukların oynadığı oyuncağı, - demiş.” 2/6

3.11. ÜNLEMLER

Ünlemler konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan ve kısmen bağımlı sözcükler sınıfına giren sözcüklerdir (Korkmaz 2010: 224). KKYYU'da ünlemler kendi içinde duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, gösterme ünlemleri, sorma ünlemleri ve cevap ünlemleri olarak beş gruba ayrılır.

Duygu Ünlemleri

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz duygu ünlemleri şunlardır: *ist* "acıma", *ah* "ah", *pah* "hayret", *he-he* "gülme", *hi-hi* "gülme", *me* "al", *vay* "vay", *xep* "dışlama", *him* "hım"

- *-He-he , körduq,-deyişiptu pil bilen maymun.*

“-Evet evet, gördük,- deyişmişler fil ile maymun.” 6/3

- *-Vay, çoñ dada, bu kızni hem küldürisiz, hem jiglitisiz, bu néme vaqie?*

“- Vay büyük baba, bu kızı hem güldürürsünüz, hem ağlatırsınız, bu ne vak'a?” 8/14

Seslenme Ünlemleri

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz seslenme ünlemleri şunlardır: *hey* "hey", *ukamuy* "kardeşim", *hudayim* "Allahım", *koy* "bırak"

●-*Hey, sen bu yerde kalma.*

Hey sen bu yerde kalma. 8/11

●-*Hey balilirim, anañlarğa béhörmelik kıptimiz.*

“Hey çocuklarım , ananlara hüremetsizlik ettik.” 8/20

Gösterme Ünlemleri

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz gösterme ünlemleri şunlardır: *mana* "işte", *ene* "işte", *ta* "daha"

●-*Erkurban dégen –mana men,- deydu.*

“-Erkurban denen- işte ben,-dedi.” 8/11

Sorma Ünlemleri

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit edilen bir sorma ünlemi vardır: *kéni* "hani".

●-*Balam, undağ bolsa, kéni bir ay yerde céniñizni békip békip, alte putkimu sétip bakay,-deydu dadisi.*

“Çocuğum, öyle olsa haydi bir ay yerde canınızı bakıp bakıp altı çuvala da satıp bakın- dedi babası.” 8/21

Cevap Ünlemleri

KKYYU'da kullanılan ve metnimizde tespit ettiğimiz cevap ünlemleri şunlardır: *yak* "yok", *he* "evet".

●-*Yağ balam, ruxset kılmaymen.*

“Yok çocuğum izin vermiyorum.” 2/8

● *He ! Hemige keldiñler ! Neme jañjal bu?*

“Evet! Niye geldiniz! Ne gürültü bu?” 2/2

II. BÖLÜM: METİNLER

1. Göher Tuğidiğan Toxu

1/1

Bar éken yoğ éken, burunđi zamanda bir otunđi bar éken. Uniñ xotuni ve ikki oğli bar éken.

Bir küni otunđi cañgaldada otun késivatđanda, aldidin bir toxu ürküp, қақaxlap қеҷip кетиptu. Otunđi aldiğa қариса, bir toxuniñ ugisi turuptu, ugida bir tuxum yatirap turđan. Otunđi heliқи tuxumni élip, қoyniđa capture, keyin otunlirini éşigige artip şherge kiriptu. Otunni sétip puliğa tört nan élip, öyige қетibatđanda, közi bir dukanniñ aldida éşiklik turđan altun қеpezge çüşüptu. Otunđi heliқи қеpezge zeñ қoyup қаригидек bolsa, uniñ içide xuddi öziniñkige oxşaş bir tuxum yaltirap turuptu. U içide: << hecepi meniñ tuxumumđa oxşaydékena >>, – dep, bir қoynidiki tuxumđa, bir қеpezdiki tuxumđa қарap turup қaptu. Buni körgen heliқи қеpezniñ égisi otunđiđa:

1/2

–He, némişke қеpezni boylap қaldiñ? Oğrimu sen? Ket neri? – dep vaқiraydu.

–Yođisi, bayveççe, –deptu otunđi. –қеpezniñ içidiki tuxum meniñ tuxumumđa bek oxşap ketidéken, şuni celişturup körüvatimen.

Buni añliğan bayveççe heyran bolup:

–Қэni mundaқ kiliña, men körüp baқay, –deptu. Otunđi körsitiptu.

Bayveççe şu yerdile otunđiđa xoşamet kilip, öyge başlap kirip:

1/3

–Buni maña sétipberin! – dep yepişipla aptu.

–Boltu, satsam satay, – deptu otunđi.

–Қанçe berey?

–Öziñiz bilip berin!

– Miñ teñge bersen қандақ?

– Otunđi heyran bolup:

– Ademin zañliқ қilmañ.– deptu uniñđa.

1/4

Baybeççe öz könlide << Belki, buni az körüvatsa kérek >> dep oylap:

– Boptu, bir yérim miñ tenge bérey,– deptu.

– Zañliqkılmañ, –deptu öz tuxuminiñ sirini uxmıgan otunçı.– Ras alidiğan işiñiz bolsa, öziñiz bahasinila eytiñ!

Bayveççe uni dep, buni dep ikki miñ teñgige çıqıptu. Heyran bolğan otunçı:

1/5

–Kenı, ekiliñ puliñizni! – deptu. Baybeççe derru ikki miñ teñgini canap berip, otunçini yolga saptu. Bayveççe bek xoşal. Sevevi baya u tuxum emes, belki göher éken.

Otunçı öyige berip, bolğan ehvalni xotuniğa eytip, ikki miñ teñgini yançugidin çıkarğanda xotuni heyran bolup:

–Andağ bolidiğan bolsa, otunçilikni taşlap, her küni şu tuxumdin ekilip satsıla, patyekında he dégiçe bay bolup kétimiz, – dep meslihet bériptu.

Xotuniniñ meslihiti bilen otunçı her küni cañgalğa çıqip, héliki göher tuxumdin birni tépip, ekilip sétip, uzun ötmey nahayiti bay bolup ketiptu.

1/6

Bir küni xotuni yene bir meslihet beriptu:

–Endi her küni göher tuxum ekilimen dep evare bolgiçe, şu toxumniñ özinila tutup ekelsile, öyde tugdupayli!

Otunçı xotuniniñ bu meslehetini maqul körüp, cañgaldin héliki toxuni tutup öyge ekeptu. Toxu her küni öyde birdin göher tuğuveriptu.

Her küni göherni sétivelip turğan bayveççe otunçiniñ bu sirini biliş koyığa çüşüptu. Ayiri u otunçiniñ göher tuğidiğan toxusi barlıgini bilip, uni kolğa çüşiriş kestide boluptu. Baybeçça bir kitaptin körhen éken. U kitapta: << Kimiki göher tuğidiğan toxuniñ béşini yése, padişa, qanitini yése, vezir bolidu.>> déyilgen éken. Bayveççe şu toxuni yéyiş üçün otunçiniñ xotunini azduruşğa başlaptu. Otunçiniñ xotunu yaş éken. Uniñ üstige puli köpiyip, qeri otunçinin yaş bolğan jigitle bilen keypi–sapa kıliş niyitide bolidéken. Xotunniñ bu niyiti bayveççe üçün bek ep keptu. Axiri bayveççe bu xotun bilen aşna boltu. Lékin otunçiniñ öyide boluşi bayveççiniñ héliki toxuni yeyiş kestige yar bermeydéken.

1/7

Bir küni xotun bayveççiniñ bergen meslihiti boyıçe ériğa:

–Endi xudayim şunçe köp duniya bergendin kéyin, şuniñ şükranisiğabir hec kılip kelisle, –dep meslihet bériptu.

Otunçı oylap qarıgıdek bolsa, xotuniniñ bu meslihiti durus. Artuq ikkilenmey, tereddutlinip heremge kétiptu.

Heliger baybeççe axiri bu xotuni öziğe ram kılıvalğandin keyin, xotunni neme kıl dese, şuni kılidığan yerge yetküzüptu.

1/8

Bayveççe bir küni xotunğa.

–Eger meni riza kılimen, ömürlük aşnam. Kilimen désen, eşu toxuni soyup, béşi bilen qanitini maña yégüz. Eger unimisañ, maña kılmaysen, özeñge, –dep qorqutuptu.

Buni añlığan xotun aldida petiptu. Bu şartni orunlaş bir kıyin, orunlimaslıq andin kıyin. Axiri, bayveççiniñ aşnıdarçılığidin ayrilip kélişidin endiş kılip: <<Meyli öltürsem öltürey, duniyamu köpiip qaldıgu.– dégen yerge keptude, toxuni soyup, bayveççini öyige başlap ekeptu.

1/9

Èri heremge kektendin keyin, xotun bir qulmu sétip alğan éken, toxuni qazanğa ot qaliguzup, özi sarayda bayveççe bilen eyşi–işretke çüsidéken.

Bir vaqıttin keyin ikki balisi mekteptin qayıtip kelse, qazanda bir nese qaynavatқан. Qosıgi éçip turğan balılar tucaqni éçip qarisa, qazanda toxu göşi turğan. Derru toxuniñ béşini, kiçigi oñ qanitini yeydu, sol qanitini bolsa qulğa beriptu.

Bir vaqıttin keyin xotun çıqip qazandiki qalğan göşlerni tavaqqa usup bayveççiniñ aldığa ekiriptu. Bayveççe karisa, toxunin béşi qaniti yoq. Ornidin qaçirap turup:

1/10

–Qéni buniñ béşi bilen qaniti ?! Béşi bilen qaniti bolmisa, néme kilimen buni, eçikip buni iştqa bergin! –deptu.

Heyran bolgan xotun derru çıqip quldin sorisa, u:

–Yéniraqta ikki oğulliri kélip béşi bilen qanitini yep ketti, –dep cavap bériptu.

Buni uqқан baybeççe bek terikiptu. Keyin öz–özige: << Toxta, kitapta eger undaқ қилalmisa, şuniñ béşi hem қанитini yegen ademniñ жүrigini yésimu bolidu, dégen éken hélimu bolsa şundaқ қилау >>, – deptude, xotungá:

1/11

–Andaқ bolsa, şu ikki balañni óltürüp, жүrigini maña yéguz. Eger andaқ қilmisañ, seniñ işiñ çataқ.– dep şert қoyuptu.

Ilacisiz қалған xotun axiri buniñgimu көnüptu. Derru қулиға:

–Sen berip, ikki balamin şeherniñ sirtidiki bir çöl yerge élip çikip óltürüp, жүrigini élip kel! Eger şu işni orunlisañ, қulluқtin azat қilimen. Bolmisa, ózeñni óltürimen! – deptu.

1/12

Kul <<makul>> dep ikki balini başlap, şeherniñ sirtidiki bir çöllükke apiritu. Balilar heyran bolup soraptu:

–Bizni nere alirisen, neme қilisen?

Қul balilargá anisiniñ тапşuruғini éytip bériptude, öziniñ şu yerde көñli buzuluptu. Көñlige: << Moşu balilarda néme guna bar. Meyli, қulliktin azat қilmisimu қilmisun, óltürsimu, méni óltürsun. Bu yaş balilarniñ péşanisida neme işlar bar >> dégen oy keptude, көñlidikini balilargá éytiptu. Balilar:

1/13

–Andaқ bolsa, boptu. Biraқ sen ólüp ketme. Meşedin ikki küçük tapayli, şuni óltürüp жүrigini apirip berseñ, senmu қutulisen. – deptu.

Қulmu мақul boptu. Üçeylen çöllüktin ikki küçünki tépip óltürüptu. Қul ikki küçükniñ жүrigini élip қaytip kétiptu. İkki bala : << Biz endi öyimizni untayli. Moşu көrungen таққа қарap mañili. Başқа bir jutka berip cénimizni can éteyli >>, – dep yolga ravan boltu.

Aka–uka ikisi yol жүrüp, жүrgendimu mol жүrüp, çöllüklerni bésip, neççe taғlarni éşip, bir yerge – ikki aça yolniñ aғizға kélip toxtaptu. Қarisa, bir yolға << Barsa kéler >> yene birsige << Barsa kelmes >> dégen xet yézilған taxtay ornitilған. Her ikkisi béşimizға kelgenni көreyli déyişip, kiçigi << Barsa kelmes >> yolға, çoñi << Barsa kéler >> yolға қарap yol saptu.

1/14

Akisi bir kaççe aylık japalık yollarnı bésip, bir şeherge kélip kaçtı. Kariğidek bolsa, şeherde ademiñ ujuti yok. Hemmila adem dégidek şeherniñ sirtiga çıkıp kekten. Buniñ sevevini biliş için balimu sirtka çıktı. Kariğidek bolsa, keñ tüzleñlikte lek–lek adem asmanğa karışıp turğan. Bala asmanğa karisa, bir kuş ademlerniñ bésida aylinip uçup jürüptü. Ademlerniñ bezisi kollirida öpke, begir oxşas bir némilerni pulañlitip kuşka karap << gah–gah >> déyişivatқан. Bala cürüştürüp bu ehvaliniñ menisini çüşünüptü: Bu şeherniñ padişasi yeğin aride ölgen éken. Lekin uniñ padişalığığa varislik kilidiğan birmu perzendi yok bolğanlığı için, padişa öler vaqtida: << Sariyimdiki bexit kuşını uçiriñlar, kuş kimniñ bésige kónsa, şu padişa bolsun >> – dep vesiyiti boyıçe küşni uçirip, her kim öz betini sinaş için bu yakka çıkkanéken.

1/15

Bala bir çağda asmanğa karisa, kuş uniñğa karap şunğul kelibatқан, ademlermu kuşni nege kónarkin dep kózini üzmei uniñğa karap turuptu. Kuş şunğup kelgen peti baliniñ bésige kónuptu. Bala : << Padişalığını heme kılal >> – dep, kuşni bésidin élip uçirivetiptu. Ademler balığa heyran boluptu. Heliki kuş aylinip kélip uniñ bésige yine kónuptu. Bala yine uçirivetiptu. Üçinçi kétim yine kélip kónganda, ademler balini mubareklep, unimiğiniğa koymay padişalikka oltarguzuptu.

Biz endi uniñ inisidin gep añlaylı.

1/16

Inisi heliki << Barsa kelmes >> yolğa meñip bir kalaymıkan jañgalnik içige kirip, unidin çıkıp bir kórkuñluk tağniñ içige kirip kaçtı. Kariğidek bolsa, uniñ aldidila bir yerdin kıpızil ot kótirilip, kéyin şu çıkkan yerdin bir nerse uni dem tartıptu. Bala boranda çukandek domulap bir ğarniñ ağıziga kelip kaçtı. Bala ésini jığıp kazandek, yoğanlığı keri toğraktek, uzunluğı kırık gulaç kélidiğan bir ejdiha zehirini ikki gulaç çıkirip, heyve kilip turuptu. Bala öz–özige geyret berip, ejdihadin kutulşniñ, ilaji bolsa, uni öltürüşniñ çarisini oylaptu. Ejdiha şu zaman kózgaptekin, u yerdin bir gar eçiliptu. Ejdiha balini haydap ğarniñ içige ekiriptu. Bala : << Kéni, buniñ içidiki sirmimu bir kórüp bakay. >> – dep kirip karisa , ğarniñ içi túrlük canivar ve ademler bilen tolğan. Sürüş– túrgidek bolsa, bular ejdiharniñ yeydiğan ozukliri éken. Ejdiha her heptide bir kétim oğa çıkıp, yüzlep canivarlarnı ve aldığa uçriğan ademlerni dem tartip meşege ekipidiken ve bir çetin kavap kılip yeydéken. Bala bu

ehvalni uqup, qutuluşniñ koyıǵa çüşüptü. Uniñ yenida xenciri bar éken, u xencer bilen ğarniñ bir çetini yonup teşişke başlaptu. Bir çağda ğarniñ aǵzını éçip ejdiha on ğulaç kélidigan tömür zıķını ğarniñ içige kirgüzüp, ilinganni zıķqa sanjip, kavap qilip turuptu. Bala şuyerdiki ademler nilen bille çet bir buluńǵa berivaptu. Ejdiha bir novet beş, alte qetim şundaq qilip kavapqa toyǵandin kéyin, ğarniñ aǵzını yépip qoyup, ózi ğarniñ aǵzidiki taşqa béşini yölep uyķıǵa kétiptu.

1/17

Ejdiha bir uxligında üç kéçe–kündüz uxlaydéken. Bala ejdihaniñ uxliginidin paydilinip ğarni téşişni davam qilduruptu. İkki kéçe–kündüz dégende aran adem patķidek töşükni téşip, bala ózi sirtqa çıķıp qarıǵidek bolsa, ejdiha meleq uyķıǵa ketken, bir terepke qarisa, ejdihaniñ kavap pişiridigan zıķi otta qip–qizil bolup tavlinip turuptu. Bala çebdeslik bilen heliki zıķniñ sépidin tutup, ottin kótirip élip, ejdihaniñ méyisige bir tikkan éken, ejdihaniñméyisi caj–vuj qilip köyüşke başlaptu. Ejdiha can aççıǵıda özini bir çayqap, hayal qilmay ölüptu. Bala andin ğar içidiki adem ve can–canivarlarni qutulduceptu.

1/18

Bala yene yolga ravan boptu, yolga kétivatsa, allıǵa üç qaraxçi uçraptu. Ular bir padişaniñ Qoyıqaptin aldurup kelivatqan üç éqli nersisini bulıǵan éken, uniñ birisi uçidigan gilem yene birisi minse, duldul, deriyaǵa qoysa, körük bolidigan hasa, yene birisi tumaq, kimki uni kiyip alsa, héç kimge körünmeydéken. Üç qaraxçi bu nersilerni bölüşelmey takallişip turǵanniñ üstige kélip qalǵan balini körüp, heliki nersilerni bölüp bérişini ótünüptu.

Bala buni uqup:

–Maqul, –deptu,–birsinlar maña oq–yarinlarni beriñlar. Men üç terepke qaritip üç oq üzimen, her biriñlar birini tépip kélisile, kim burun tépip kelse, gilemni şu alidu, ikkinçi qetim tépip kelginiñlar hasini, üçinçi bolginiñlar tumaqni alisiler, bolamdu?

–Bolidu,– deptu qaraxçilar.

1/19

Bala oq–yani élip üç terepke qaritip üç oq üzüptu, üç qaraxçi oq–yaǵa qarap jügrep kétiptu. Bala şu zaman heliki tumaqni başqa kiyip, hasini qolqatutup, gilemge çüşüp:

–Uç, gilem !– deptu. Gilem asmanğa kötirilip bala körsetken terepke qarap uçuptu, üç karakçi lévini çişlep qaptu.

Bala uçup bir yerlerge kélip, tövenge qarigidek bolsa, çiraylıq bir bağ körünüptu. Baliniñ moşu bağda oltirip bir dem aram algusi keptude:

–Çuş, gilem! –deptu. Gilem bağ içidiki bir kökülmeýdan çimenzarlıqqa çüşüptu.

1/20

Bu bağ moşu juttiki padişaniñ kıziniñ köñül açidiğan jayı éken. Şu küni baqqa padişaniñ kızi çıkқан éken. Baliniñ gilem bilen uçup çüçüşü melikiniñ kenizeklirni méve üzüp kelişke bu gileminiñ karamitige heyran boltu. İş kılip, moşu gilemni qolğa çuşirişniñ qoyığa çüşüptude, derru özini balığa aşık kilip körsitiptu, túrlük şerin sözler bilen balini aldaşka başlaptu. Ay dése, ay emes, kün dese, kün emes melikiniñ túrlük şirin sözlirige işengen bala uni öz yari kıliş qarariğa keptu. Balini aldaliğanlığığa xoşal bolğan Melike, bu gilemni qandaq kılip qolğa çuşirişniñ çarisini oylap: << Gilemni bu yerdila élivalgili bolmas, bala bilen gilemge oltirip bir çöllikke barilli, şu yerde balini qaldurup, özem gilemge oltirayde, uçup öyümge ravan bolay >> dégen yerge kélip:

1/21

–Andaq bolsa ikkimiz bille uçup çet bir yerlerge çikip seyli kılip kélili. – deptu. Melikiniñ qosiğidiki héli ni uqmığan bala:

–Boptu, oltiriñ, sizni oynitip kéley,–dep, melikini olturguzup asmanğa kötiriliptu. Bular uçun bir demdila bir çöl–cezirige bérıp qaptu. Bala aval gilemdin çüşüptu. Uniñ istirahat kılişka oltirip qalğınidin paydilinip, Melike:

–Uç, gilem! – depla asmanğa kötirilip öyige ravan boptu.

Buni körgen bala derru héliki tumiğini kiyip, hasisini duldul kılip minip arķisidin qoqlaptu. Kızmu öyige yetip berip gilemdin çüşey déyişige, bala yetip kélip sekrep gilemge çüşüptude:

1/22

–Uç, gilem! – deptegen, gilem yene kötiriliptu, çüşüşke intilip turğan kız yerge tik mollaq çüşüptu. Bala uçkan péri akisini izdep, axiri u turğan jutqa kélip çüşüptu. Uniñbu şeherge kelgen küni akisiniñ yéni padişa bolğan vaqtığa togra keptu.

Akisiniñ padişalığı ularniñ öz jutliridin bir kaçısınıñ üstide éken. Akisi ukisi bilen körüşüp, hal–ahvallirini sorışıp, şu yerde uni özige oñ qolvezir qılıp teyinleptu.

Aridin bir kaççe kün ötüp, aka–uka ikkisi öz öyini eslişiptu. Qara köñül anisiniñ neme qilivatqinini, sade dadisiniñ nem hallarni keçürüvatqinini oylap, axiri özliri bir bérıp kéliş meslihitige keptu.

Endi ularniñ öy içidin gep añlayluq:

1/23

Anisi héliki qul apirip bergen ikki küçükniñ jürigini bayveççige bériptu. Xotun qulni azat qilivétiptu. Aridin bir çüş körüptu. Çüşiniñ tebirige qarigidek bolsa, heliki yégen jürek ademniñ emes, işniñ jürigi ékenligi melum boptu. U tit–tit bolup, öz göşini özi yégidek yerge keptu. Öziniñ yaman hevesidin yaxşılıq tapalimiğan xotunmu sersanliqta qaptu.

Künlerdin bir küni éri heremdin qayıp keptu. Xotuni uniñ aldığa jiglap çikip:

–...Sili ketkendin béri, xudaniñ teğdiri bilen ikki bala bilen göher tuğidiğan toxu ölüp ketti, – dep haza éçipti. Èrimu jiglaptu, qaxşaptu. Axiri : << Qandaq qilimiz, xudadin kelgen balığa néme çare. Teğdirge ten bergülük >>, – dep özige tesella bériptu.

1/24

Aridin bir kaççe kün ötüp, ularniñ hoylisiğa bir gilem uçup çüşüptu. Qarisa, uniñ üstidin padişalıq kiyimliri bilen bézelgen özliriniñ ikki oğli çüşüp kélivatqidek. Buni körüp bovay: << Vay, balilirim>> dep quçaqlap, jiglap körüşüptü. Anisi bolsa néme qilişini bilmey temtilep qaptu...

Balilar dadisiğa bolğan ehvallerni –anisiniñ qara köñüllük bilen qilğan işlirini , özliriniñ béşidin ötken işlarni – bir–birlep éytip bergendin kéyin, bovay aççığığa pes kelemey xotunini boguzlavetiptu.

Balilar dadisini padişalıqqa teklip qilğan éken:

1/25

–Bu iş silerge layiq boptu. Men qéri ademniñ qolidin bu iş kelmeydu.– dep zadi padişa bolgili unimaptu.

Balilar axiri atisini élip qayıptu. Héliki bayveççini ömürlük zindanga taşlap, özlirini ölümün azat qilivetken héliki qulni sol qol vezir qilivaptu.

2.Yağaç At

2/1

Qedimki zamanda bir yağaşçi bilen bir tömürçi bolğan éken. Ular bir–birisini teñsitmey, dayım beslişidéken. Bir küni bu ikkisi moşu togrilik gep talişip, kızirişip qaptu. Yağaşçi deptu:

–Meniñ hünirim séniñkidin artuk.

Tömürçi deptu:

–Meniñ hünirim séniñkidin artuk.

Zadi kiminiñ artuq? Bu mesile üstide ikkisi bir kün talaş–tartış qilişip, axiri padişaniñ aldığa bériptu.

2/2

He ! Hemige keldiñler ! Neme jañjal bu?– dep soraptualdığa bériptu.

Yağaşçi bilen tömürçi özileriniñ néme üçün takallişip qalğanligini éytqandin kéyin, padişa bir az oñaysizlangandek bolup:

–Men téxi silerniñ hüniriñlarni körüp baqqinim yok. Şuniñ üçün on künniñ içide siler maña birer hüniriñlarni kösitiriñlar ,– deptu.

Bu gepni añligadik kéyin hünervenler öz öylirige qayıptude, derhal bie hünerge tutuş qilip, héç qačan işlitip körmigen ustiligini işlitişke kirişiptu. Del on kün toşqanda, her ikkisi özliriniñ yasiğan nersisini élip, yene padişaniñ aldığa keptu.

2/3

Tömürçi bir tömür bélik yasaptu.

Padişa buni körüp tömürçidin:

–Nemeñ bu? Nemige kérigi bar bu némeñniñ ?– dep soraptu.

– Xoş, padişarim, bu tömür béliqniñ xisliti, haciti ciq. Buniñğa minip deriyamu–deriya,déñizmu–déñiz üzüp, seyhat qilgili bolidu, nahayiti nurgun jükni bésip déñizniñu qétidin bu qétiğa ötküzgili bolidu, –dep cavap bériptu tömürçi.

Padişa tömürçiniñ bu gépini añligandin kéyin:

2/4

–Hey axmaq! Buniñ özi tömür tursa ? U suğa çöküp ketimisun ? Téxi uniñ üstige minip, jük artip oynigidekmiş. –dep zañliq qilip kütüptu.

Axiri:

–Eger déginiñdek bolmisa, öz gunayiñ özeñgimu ? –dep soraptu.

Tömürçi:

–Şundak, teksir, deptu.

2/5

Padişa derhal yüz miñ tağar aşlık aldurup, tömürçiğe:

–Kéni emse, moşu aşliqni béligiñğa artip, körsitidigan karamitiñni körset!

–deptu.

2/6

Şuniñ bilen tömürçi tömür béliqqa aşliqlarni bésiptu. Kéyin uni suğa, nedu bir yerini şundak buriğandin kéyin héliqi tömür béliqsu üstüde tirik béliqtinmu şox be téz oynap jürgidek. Bu karametni körgen padişa heyran kélip, xoşalligida ağız kuliğiga yétiptu, tinmay tömürçini maxtaşqa başlaptu. Tömürçi kölni bir aylinip salamat kaytip kelgendin kéyin, padişa xoşalligida tömürçiğe nurgun in'am bériptu.

Yağaççiniñ yasap kelgini qanatliq bir yağaç at édi. Buniñ xislitini bilmigen padişa közige ilmiğandek:

–Nemeñ bu ? Xuddi uşşaq balilar oynaydigan oyunçuqqi, – deptu.

Yağaççi:

2/7

–Bu – yağaç at, buniñ oñ quligini burisa, derhal asmanğa uçidu. Sol quligini burisa, derhal yerge çüşidu. Qançe téz burisa, şunçe téz ve égizge uçidu. Buniñğa minip xaligan yerge bériş mümkün, bir kün içide pütün duniyani bir aylıknip kelgili bolidu, –deptu.

Padişa bilen yağaççi yağaç at toğriliq sözlişip turğanda, padişaniñ oğli şahzadimu bularniñ yénida bar éken. Yağaç atniñ uçidiganligi toğrisidiki gep şahzadini bek kızıqturuptu, köñlide << Men moşu pursettin paydilinip duniyani aylinip, köñlüمنى bir éçip kelmeymu >> dégen oyğa keptude, dedisiğa:

–Dada! Maña ruxset qilsiniñiz, men moşu yağaççiniñ étini bir sinap körsem qandaq ? – deptu.

2/8

Padişa:

–Yağ balam, ruxset qilmaymen. Bu atniñ sirini men téxi bilmeymen. Past uçalamdu yaki uçalmamdu – kim bilidu ? Qoy, buniñğa çéqilma!– deptu.

Yağaççi atniñ rast uçalaydığanlığını padişğa işendürüptü.

–Yogisi, padişa ! past uçalaydu hem xeterlik emes, oñ kılığını burusila, uçuvériptü, –deptü.

Şahzade bu gepni añlap téximu kızıp kétiptü. Padişğa yalvurup turuvaptü. Şahzade padişanıñ nahayiti yaxşı körüp, erke çoñ kılğan bir balisi éken. Adette padişa uniñ telep kılğan nersisini kılıp bermey koymaydéken. Bu novet balisi bundağ yalvurup turuvalğandin kéyin, padişa uniñ köñlini ağritişka pétinalmay, nailac ruxset bériptü.

2/9

–Andağ bolsa, balam ,– deptü padişa,– men sendin bir minut ayrılğum kelmeydu. Bir minut körmisem, turalmayme. Moşu yeğin etraptila uçun çüşkin, ançe jırağka barmigin. Atniñ üstide serek oltarğın,– dégen sözlerni yénip–yénip tapılaptü. Şahzade xoşal bolup:

–Xoş, dada , xoş ! – depla atka minip, uniñ oñ kılığını buraptude, heş–peş déğiçe asmanğa kötiriliptü bir azdin kéyin şahzade şundağ yerge kariğidekbolsa , hay! hay! Tağlar, Sular, del–dereğler, öy–imaretler ve ademler ... barlıq nersilerniñ hemmisi xuddi Cami Cemiyette tartıp körsitilgendek, şundağ kiçik. Bu kızıçılığta şahzade dadisiniñ baya éytқан sözlerini allıkaçan yadidin çıkırıp koyuptü. Uça–uç, bek égzilikke örlep kétiptü. Qançe égz örlise. Yer–zimin ve pütün nerse şunçe kiçik ve çiraylık körünüptü. Şahzade bek xoşal! Atniñ oñ kılığını buravériptü. Şundağ kılıp. Bir dem içide bayıki tağlar, sular, del–dereğler ve ademlerniñ barlığı şahzadiniñ közidin gayıp boptü. Uça–uç, şahzadiniñ kosiğı éçişka başlaptü. Derru atniñ sol kulağını asta–asta bulap peseytiptü. Bir qançe tövenlep, yerge şundağ kariğidek bolsa, başka bir şeher körünüptü. Şahzade asta–asta yerge çüşüptü. U yerge çüşkendin kéyin bir sarayni tépip, şu yerde kosiğini rasa toyğuzup, kéçisi şu sarayda yétiptü. Çoñ bolup başka jutka çıkıp bakmığan şahzade bu yéni şeherge kelgendin kéyin xoşallığı qın–qiniğa patmay qaptü.

2/10

Etisi tañ seherdila koçini körüşke çıkıptü. U koçidin–bu koçığa kirip, axturup jürüp kirmigen arka koçiliri kalmaptü. Bir çağda bir tar koçidin çoñ bir meydanga çıkıp qaptü. Meydanga qarisa, xuddi bazar küni yaki heyt küni jigilğan ademlerdeğ, şundağ ciğ adem turğan. Bu ademlerniñ hemmisi nemidu bir nersiniñ

asmandin çüşüşini kütüp turğandek, başlırını éviz kötirişip turğudekmiş. Buni körgen şahzade heyran qaptu ve özimu şu köpçilikiniñ içige ksilip kirgen boyıçı béşini éviz kötirip asmanğa qaraptu. Heç nersiniñ didari yok. Buniñ téginini biliş üçün yénida turğan kişilerdin soraptu:

–Hey akılar, némige qarışıq turisiler?

2/11

Ademlerniñ içidin kimdu birisi uniñğa qarap:

–Bu gepçe, siz bu yerge yéñidin kelgen ademge oxşımamsız? Bizniñ padişarimizniñ bir Melikesi bar. U şundaq bir çiraylıq kızki, uniñ çiraylıqligini duniyadiki pütün kızlarniñ çiraylıqlığığa teñ kılğili bolmaydu. Ay dése ağzi bar, kün dése közi bar, şundaq çiraylıq bir Melike, padişa uni öziniñ cénidin artuq köridu. Uni héç qandaq insi–cinga körsetmey saqlaydu. Ordida saqlaştin qorkup, tilsimat bilen asmanga aleyten bir saray sélip bergén. Padişa her küni iştin çüşkendin keyin melikini bir yoqlap çüşidi. Padişa hazir şu melikini yoqlaş üçün asmanga çikip ketti. Bir azdin kéyin qayıtip çüşidu. Biz hemmimiz padişanın kaytip çüşüşini kütüp turimiz,– deptu. Bu gepni añlap şahzade heyran bolup:

–Asmanğa qandaq öy salgili bolidu? –dep soraptu.

Heliqi kişi:

–Péristiler yasap bergénmiş, u yerge padişadin başka adem çıqalmaydu, –deptu.

2/12

Şahzade buniñsözini bir–birlep añlap bolğandin kéyin, öz köñlide hémidu bir nersilerni pemligendek bolup héliqi özi çüşken sarayğa qayıtip kétéptu. El yétip yérim kéçe bolğanda asta arnidin turup, yaqaç étiga mingen boyıçe, bayiki meydanniñ udulığığa toğra kélidiğan asman boşluğini bir neççe aylinip, şundaq qarigidek bolsa, dégendek bir boşliqta yoğan bir öy turğidekmiş. << He! Moşu öy şu bolsa kérek >> deptude, öyniñ aldığa çüşüp, işikni öçip öyge kiriptu. Melike dadam yene çıqqanğa oxşaydu, dep işik aldığa jügrep béşi qarisa, dadisi emes. Melike heyran bolup: << Adimizatniñ bu yerge çikişi mümkün emes, bu péristilerdin boluş kérek>>, dep oylap şahzadini bek izzet–hörmét bilen qarşı aptu. Şahzade qarigidek bolsa, Melike heqiketen ay dése, ay emes, kün dése, kün emes şundaq çiraylıq nazuk belén, sahipcamal bir kız, bir körüş bilenla aşiq békarar boptude: << Moşundaq bir

gözel kız bilen bir yerde boluşum meniňhayatimniň bexti, cénimniň rahitiemesmu? Néme bolsam bolay, bu kızni qoldin bermey>> dégen oyğa keptu. Şahzadimu nahayiti kélişken xuşxoy bir çiraylık jigit. Kızmu burundinla dadisiniň heç kimge körsetmey, adem balisi yok bir cayğa elip çikip koyginiğa içi puşup, haman tit–tit bolup jüridéken ve özige moşundaq bir jigitniň hemra boluşıǵa teşna éken. Şahzadiniň périşte emes, belki adimizat ékenligini, uniň qandaq kelgenligini uqqandin kéyin, melikiniň könlide xoşallıq peyda boltu.

2/13

Şundaq kılıp, ikkisiniň telivi bir yerdin çikiptu. Bularğa heç bir xemirturuşniň kériǵi yok, bir demdila bir–birisi bilen iç koyun–taş koyun bolup kétiptu. Hal–ahvallişıptu, mundişıptu. Bir–birisiniň tilek–arzulirini oçuk éytişıptu. İkkisiniň muhebbet oti téximu ulgiyiptu. Şundaq kılıp, tañ atkıçe muhebbetlişip çikiptu. Tañ atqandin kéyin şahzade étıǵa minip, bayiki sarayğa qayıp çüşüptu.

2/14

Şu küni çüşler bilen padişa adet boyıçe kızi melikini yoklap çüşkili asmanğa çikiptu. Padişa her küni kızi yéniğa çikkanda, uni cinlap köridéken, çünki padişaniň çüşençisiçe, ayal kışi er ademge yékinlaşqandin kéyinla, uniň éǵırlıǵı artar emiş. Bügün padişa kızini ciñligidek bolsa, adettiki éǵırlıqtin 2 ciñ artuk. Bu ehvalni uqqan padişaniň aççıǵı kélip, közliri piyalidek, saqalliri tikendek bolup, kıziniň yénida bir dem oltarmastin derhal yénip çüşüptu. Köpçilik buni körüp heyran boluşuptu. Padişaniň vezirimu bu ehvalğa heyran kelip, paypaslap padişaniň yéniğa kirip soraptu. Padişa pütün ehvalni vezirge bayan kıptu ve vezirge buyruq kıptu:

2/15

–Bu işqa meniň eklim yetmidi. Meniñdin başqa asmanğa çikalaydıǵan adem barmu ye? Siler bir çare kılıp moşu ademni tézdin qolğa çüşiriñlar, lazim bolsa hemmiñniñ béşini alimen!

Bu gepni añlıǵan vezir:

–Xoş, padişaiy adem, bu xizmetke biz béşimiz bilen teyyarimiz. Bizde eñ ataklık tört neper batur bar. Padişarim, eger ruxset kilsila, şu dört neper baturni Melike oltarǵan öyniñ dört etrapıǵa qoysaq, bularniñ qolidin héliǵu ademken, uçar kuşmu uçun ötelmeydu, –dep meslihet bériptu.

2/16

Padişa vezirniñ bu pikirini nahayiti yaxşı körüptü, kéçide bu dört neper baturni özi asmanğa élip çıkip melikiniñ oltarğan öyiniñ dört terepige koyup, özi yénip çüşüptü. Bu baturlar peket oygaq vahtidila batur, eger uxlap qalganda, çivin burnidin kirip ağızidin çıkip ketsimu tuymaydığan baturlardin éken. Padişa baturlarni ornığa koyup, téxi yerge çüşe–çüşmestinla, ular uyqa deriyasiğa geriğ bolup tüğişiptü. Şahzade yene uçup çıkip Melike bilen bexavahir bir kéçe konup, haldişip–muñdişip, etisi tañ atqanda pañşniñ yénip çüşüptü. Bu künmu padişa kıziniñ yéniğa çıkip, kızini adet boyıçe ciñliganda alte ciñ artuğ çıkiptü; padişaniñ aççıği kélip, zadi néme kilişini bilelmey qaptu. Bu çağda melikiniñ bu vaqiesi pütün şehir xelkiğe yéyilip, xelik içide söz–çöçek peyda bolup kétiptü. Padişa xicaletçilikte qaptu. Axiri bu işni bir terep kiliş için vezirge kattıq buyruğ bériptü.

2/17

–Undaq bolsa, padişarim, –deptü vezir.– biz Melike oltarğan öyniñ içi–teşini ve öydiki barlıq öy saymanlirini kızil boyaq bilen boyap taşlayli. Etisi pütün şehir xelkini jigip tekşürüp jürgüzeyli, egerde kimniñ kiyimide kızil boyaq bolsa, şuni tutuş kérek. Bundağ kilmisağ, buni tutuş kıyin,–dep meslihet bériptü.

Padişa buni mağul körüptü.

2/18

Şu kéçisi şahzade Melike yéniğa çıkiptü. Qarisa, ehval pütündey başkıçe. Öyniñ içi–teşi ve pütün saymanlar kıp–kızil sirlaqlıq. Şahzade bu boyaqniñ sirini çüşiniptü. Melike néme bolsa bolsun, şahzadeniñ Melike yénida yatmay qayıp çüşküsi kelmeptü. Çünkü Melike bilen şahzade bir–birige, xuddi belikğa su lazim bolğandek, lazim édi. Şunin için bu yolda şahzade beşiğa kélidiğan müşküllüklerimu oylap avare bolmaptu. Şundağ kılıp, şahzade melikinin yénida yene bir kéçe konuptu. Etisi qayıp çüşmekçi bolup, şahzade kiyim–keçeklirige şundağ qarigidek bolsa, pütün kiyimi ve ötügi kızil boyaqğa boyulup ketken. Şahzadaniñ kiyimi pütündey altun–mervayit tutulğan bolup, ötüginiñ nahali altundik, eger buni taşlivetmise, siri paş bolup padişaniñ qoliğa uçup kélişi turğan gep. Şuniñ için kiyimiğe kılçilik ağınmay ve uni şu yerdila yerge taşlavetiptü. özi yalañ ayak ve içki kiyimliri bilen sarayğa uçup çüşüptü.

2/19

Bu şehirde bir keri mötisip bolup, u kişi her küni eldin burun turup, savap tépiş üçün öymü–öy jürüp kişilerni namazğa haydadéken. Şu küni hemme kişilerni bir novettin namazğa çaķirip bolup, özi méçitķa kelivatsa, jiraķtinla bir nersiniñ val–vul kılıp p aķirap turģanlığını kórıptu. << Bu néme bolģan >> dep, aldirap–tenep yéķin kélip ĳarıģidek bolsa, bir şahzade kiyimi, uniñģa tutģanniñ hemmisi altun–mervayit, ötüģiniñ nahali altundik. Bovayniñ xuşluģı iç–içige patmay ĳaptu. U köñlide: << Méniñ her küni alla yolida ĳılģan emģigimniñ ecri bugün yetken oxşaydu. Bu xudayimniñ maña bergen riskisi oxşaydu >> dep, xudaģa yüz miñ şükri éytip řu yerdila çapan bilen ötüķni kiyip, bařķiçe roh bilen méçitķe kiriptu. Lékin mötisip bu çapan bilen ötüķniñ sirini bilmeydu., maña xudayim berdi depla, řu xoşallıģıda méçitķa hemmidin burun kirip oltiriptu. Namazdiñ keyin hemmisi hoylıģa çikiptu. Bugün padiřaniñ buyuriģi boyiçe héç kim méçitniñ sirtiģa ruxsetsiz çıķmaslıģı kérek. Şuniñ üçün hemmisi hoylıģa çikiptu. Uniñ ecayip esli kiyimlerini körgen el–camaet heyran ĳeliřiptu ve uni mubareklişiptu. Keyin vezir hemme canaetni bir–birlep tekşürüp çikiş, axiri mötisipniñ yéniģa kelip ĳarisa, buniñ çapınida boyakniñ izi turģan , řu haman <<callat!>> dep çaķiriptu. Caallatlar kélip buni baģlap ordıģa elip méñiptu ve uni zindanģa taşlaptu. Türlük ĳiyin–ķistaķlar bilen soraķķa aptu. Axiri ölümģe höķüm ĳiliniptu. Bu vaķiedin kéyin şehir xelķi heyranlıķķa pétiptu. Her ĳandaķ adem asmanģa çıķķan ademiñ zadi ĳandaķ adem ékenligini kórüşķe aldiraydéken. Bu vaķie axiri berip heliķi řahzadiniñ ĳuliģiģa kiriptu. Bu gepni añlıģan şahzadige, bu keri adem naheķ ölümģe kétivatķanlıģiģa vıjđani çidimay, jürigiģe xuddi bir eģir taşni ésip ĳoyģadek tuyuluptu. Şahzade řu haman yaģaç étini ĳoltuģiģa ĳisiptude, jugurgen boyiçe dar aldıģa bériptu. ĳarisa keri mötisipniñ boynıģa allıķačan sirtmaķ sélinģan. Şahzade téximu aldirap uniniñ bariçe:

2/20

–Bay callat, toxta! Asma bovayni! Uniñ gunayi yok, gunaniñ hemmisi mende; melikiniñ yéniģa çıķķan men. Melike bilen bir yatķanmu men. Bu ĳeri tépip alģan kiyim –meniñ kiyimlirim. Meni ölter, ĳoyup ber uni! – dep vaķirap keptu. Callat buni añlap toxtap turuptu Padişa bu ĳeriniñ ölümını öz közi bilen kórüş üçün řeherniñ sépilidin ĳarap turģan éken. Callat bovayni öltermey toxtap ĳalģanni

körgendin kéyin, padişa derhal ahvalni éytip berişni soraptu, yasavullar padişağa bolğan ehvalni éytiptu. Padişa:

–Emse , şu jiggit öltürölsun ! –dep buyruq bériptu.

Callat kérésini koyup bérip, şahzadini bağılılı kéliş bilen, şahzade eplep turup, yağaç étiğa özini bir étip, oqtek uçup asmangä çıkıp kétiptu. Callatlar paypétek boluşup kıaptu. Buni körgen padişa aççığığa çidimay, béhoş bolup jikilip çüşüptu. Şahzade uçkan boyıçe melikiniñ yéniğa çüşüptu ve melikige ehvalni bayan kılip :

2/21

–İkkimizniñ vaqiesi dadiñizğa melum bolup kıaldi. Ölüm aldidin aran kıutulup keldim. Bu yerde bir minut turmay keçişka toğra kélidu. İkkimiz xudanin teğdiri bilen aşık–meşuk boluşup kıalduk. Muhebbitimiz kündin–künye çoñkırlışıp ketti. Sizdin bir azmu ayrılğum kelmeydu. Eger siz meni xalisiñiz , ikkimiz bille kaçaylı, –deptu.

–Men siz bilen bir bolğinim bolğan. Sizdin ölsemmu ayrılmaymen,–deptu Melike.

– Andak bolsa cürüñ , atka minip ,– deptu şahzade.

İkkisi atka minip uçuptu. Bular uçup, xélila bir yerge bargandin kéyin, Melike tuyuksız:

2/22

Bay bolmıdı, şahzade, men küçük çéğimda anam maña ikki dane göher bergen édi. Buni erge çıkkan çéğimda birsini kéyinanaña, yene birsini kéyinanaña berin, dep éytkan édi. Göher öyde untulup kıaptu. Men şuni élivalmisam bolmaydu.–deptu. Şahzade :

–Uçup yérim yolğa kelduk. Endi kıaytış xeterlik, –dése, Melike:

–Yak, bolmaydu, şahzade, men kéyinatam bilen kéyinanamğa héme dep barimen. Bu – anamniñ maña bergen nesihiti,– dep unimaptu.

2/23

Şahzade melikiniñ dilini ağırtmaslık üçün nailac ruxset bériip, özi bir kıumluk çöp yerge çüşüp, melikini yolğa saptu.

Padişa öz hoşığa kelgendik kéyin derhal Melike yenige çıkıptu, kıarisa Melike yok. Padişa hörkürep jiglaptu. Néme kıılışini bilmey turğan bir çağda,

melikiniñ yağaç atqa minip gâkirap uçup kélivatқанlığını körüş bilen bir dalda yerge möküp aptu. Melike öyge kiriş bilen, padişa uni tutup élip, ordığa apirip bir öyge solap koyuptu.

2/24

Bu padişadin jiraқ bir yerde yene bir padişa bolup, uniñ bir oğli bar éken. Melikiniñ çiraylıқ dañki bu padişaniñ қulığığa yetkendir keyin, öz oğliğa élip bériş için burun nurğun қетimlap elçi evetken bolsimu, lékin melikiniñ şahzade bilen bolğan vaқiesi pütün şehir xelқige meşhur bolup ketkendir keyin, padişığa bu nahayiti iza–ahanet bolup, қizi melikini közidin jiraқ қiliş için şu burunқи jiraқtiki padişaniñ oğliğa bérişni oylap, derhal bu padişığa bir parçe xet yeziptu. Bu xetni alğan padişa toy қilişқа cabdup, balisini bir қанçe vezir ve nurğun eskerlerni қоşup, dağ–duğa bilen yolğa saptu.

2/25

Endi gepni melikiniñ aşığı şahzadidin añlaymız:

Şahzade melikini héli kéle, mana kele dep bir күn saқlaptu. İkki күn, hatta üç күn saқlaptu. Қızdın derek yok. Şahzadediniñ көñli <<Melike mendin üz öridu. Ye bir palaketke uçridi. Yağaç attinmu ayrıldım. Bu çöl–ceziride ölidigan boldum. Meniñ ölügüm iş–қuşlarğa yem bolidigan boldi>> dégen endişige çüşüp ah uruptu. Etrapi çeksiz ketken қumлуқ çöl, hemme yer égiz қum, tağ bilen қаplangan. Heç yerdin adem didarini, hettaki uçar қuşnımu көrgili bolmaptu. Күн heddidin taşşқiri issiқ, kum, tağsin yangan issiқliқ, xuddi tonurdin күnniñ issiğı, bir yaқtin aқliқniñ derdi, yene bir yaқtin usuzniқniñ derdi şahzadiniñ heç bir mağdirini қоymaptu. Keçke yékin salkın çüşkendir keyin şahzade ornidin қоzgılıp <<sevep қilsañ, sévette su toxtaydu>> depteken, menmu bir sevep қilip baқmaymu>> deptude, bir égiz taғniñ béşiđe çıkıp adem bar yerni izdeptu. Heç bir insi–cinniñ didari yok. Şahzade tağdin sirilip pestke çüşüptu. Bir haza yol méñip aldığa şundaқ қariğıdek bolsa, allıda bir gözel çimenzarlıқ bağ turğıdekmiş. Türlük yel–yémişler , méviler pişip ketken, peñmureñ çiraylıқ güller ecayıp көñüllük bir bağ.

2/26

Neççe күndin béri aқliқniñ ve usuzlıқniñ azavini çekken şahzade mévilerdin yeyiş için baққа kiriptu. Lékin bağda adem didari yoқ; bir түp şaptula tüvege, қоsiğı toyğığe şaptula yeptu. Bir azdın keyin bir xil tatlıқ uyқа bésiptude,

şaptula şéxiğa yölinip uxlap aptu. Etisi oxinip iñigini şunda siligidek bolsa, bir tutam appa saal ııp k tiptu. Şahzade <<bu n me vaie>>dep ornidin sekrep turup k tiptu. Oylap–oylap buniñ sevevini h ç tapalmaytu. Axiri şaptulidin gumanliniptu: <<he, gep şaptulid ken. Endi anda ilar>> dep oyla–oyla, osii yine  çiptu. Şaptulidin y yişke orup bir t p neşp t y niğa b rip,sairip pişip ketken neşp tni rasa toyiçe yeptu. Bir azdin k yin yine bir tatlı uya keptude, neşput ş xiğa yölinip uxlap aptu. Bir ada oxihip k rilip ornidin turay d se, b şiğa bir nerse y pişip alandek boptu, b şini siligidek bolsa bir c p uzun hem opal m ñg z ııp aptu. Şahzade heyran bolup: <<Endi t işip k tiptimeng ? Ademlik s pitimdin hayvanlı s pitige kirip aldim  ? Melike maña andamu ara>>, dep dat–periyat k tiriptu. Şu  gir ayuda emge p tip yine attı uyıa k tiptu, uyisida bir  ş k r pt . şide bir hasa tayanan appa saal bovay y niğa k lip, b şini silap turup:

2/27

–Hey balam, saña n me bala keldi? N me bunda dertlik jıqlaysen.–dep soraptu. Şahzade bovaya  ziniñ b şidin  tken serg z ştlirini bir–birlep bayan ilip b riptu. Bovay:

–Jıqlima, balam, h ç vaiesi yok. Sen bu baniñ sirini bilmigenligiñ u un bunda bolup alsen. Bu badiki m vilerni yeyiş şerti şuki, deretiki m vilerni yerge  ş p a bolup alanliri bilen oşup y se, heç n me bolmaydu. H li bolsimu sen endi alirini y gin. Şu ada saal bilen m ñg zliriñ derhal  ş p k tidu. Balam, sen hergiz bu yerde yatma, bu yerdin t zrek ketkin. Bu ba, –d vilerniñ b gi, ular hazir uxlaydu. Eger b g nla bu yerdin ketmiseñ, d viler oxinip alsa, s ni tirik oymaydu. Bu– m niñ saña nesihitim,– dep k zdin ayip boltu.

2/28

Şahzade  ç p oxinip k zini ugılap arigidek bolsa –  şi. Etrapıa arisa, h ç bir adem didari yok. Bir az turup  şide k rgen bovayniñ s zini  sige kelt r p, derhal şaptula ve neşput ş hi t bige  ş p alan alirini izdep t pip yeptu. Rast d gendek saal bilen m ñg zliri derhal yoap, şahzade yine buruni iraylı jigitlik s pitige keptu. Bovaya y z miñ ayivene rexmetlerni oup, bu yerdin derhal k tişni oylaptu. Şuniñ bilen tal–iviqlarni suñdurup  lip, bir dane oñ s vet touptude, uniñ y rimıa deretiki pişan şaptula, neşp tlerni, y rimıa uniñ

kaqlirini qaçilap yolğa ravan boptu. Bağdin çikip qarisa, yene çeksiz ketken bayavan, kün çikiş qaysi, kün pétiş qaysi– perik etkili bolmaydu. Öziniñ öyi qeyerde qaldi, melikiniñ şehiri qeyerde qaldi, melikiniñ şehiri qeyerde qaldi – bilmeydu. Axiri, tavakel qilip udul kelgen yolğa ravan boltu. Qosıǵı açsa, şaptula bilen neşpüttin yep, uyqisi kelse, asmanin yépinça, yerni körpe qillip yétip–qopup, yulni davam kilduruptu. Şundak qilip yette keçe–kündüz çöl–bayavan içide ténép, axiri bir çoñ taqqa ulışıptu. Tağ içidimu bir neççe kün jürüp, tağdin éşip çüşüp, bir çoñ yolğa çikiptu. Şahzade çoñ yolğa çikip qalgandin kéyin, çoñ bir tinivétip, <<her qandaq bolmisun, adem bar yerge yéqinlişiptimen, bu yerde oltirip, bir haduq élivalay, añǵıçe birer yoluvçimu ötüp qalar, menşulardin bu yerniñ neligini bilip alarmen>> dep, sévitidiki şaptula bilen neşputliridin yep, haduq élip oltiriptu. Aridin ançe uzak vaqit ötmeyla bir top karvanlar yétip keptu. Şahzade ulardin kün çikişqa mañsa, öz jutıǵa, kün pétişqa mañsa, aşıǵı melikiniñ jutıǵa baridiǵanlıǵını sorap bilip alǵandin kéyin : <<Yolvas izidin yanmaydu, jigít – sözidin>> deptéken, menmumoşu yoldin yanmay, bir ilaci kilip, Melike bilen yaǵaç atni qolumğa çüşirip, andin jutumğa qaytay>>, dep oylaptude, kün pétişqa qarap çoñ yolğa çüşüp yene méñiptu. Yene bir az mañgandin kéyin arqıǵa qarıǵidek bolsa, bir top ademler atlırını oynatqan boyıçe çañ–topılarnı tozıtıp, bir xil heyvet bilen kélivatkıdek. Yekin kelgendin kéyin ularniñ otturısında bir qançe mepimu körünüptu. Aldidiki bir mepe şundak çiraylıq zénetlengenki, pal–pul qilip turǵan nuri ademniñ közini çekip turǵan, uni tórt at uçqandek sörep kélivatkıdek, mepiniñ içidiki melikiniñ dadisi avetken xet bilen melikini alǵılı baridiǵan şahzade éken. Atlıqlar u şahzadini himaye kilip kétivatqan vezir hem yasavullar éken.

2/29

Şahzadiniñ yéniǵa kelgendin keyin vezir qolaplıq bilen vaqıraptu:

–Heç bala, bu yerde néme sétip jürisen?

–Men héç nerse satmaymen! –deptu şahzade.

–Bir nerse satmisan, sévitindiki néme u?

Eyne şaptula, neşpütler turmamdu.– deptu vezir, sévettiki şaptula, neşpütni qoli bilen işaret qilip.

–He! Turǵan bilen özemge kérekte! –deptu şahzade. Vezir şahzadiniñ bu gepige sel rencigendek bolup:

2/30

–Hoy! Néme bundağ atikaçi némisen! Bir neççini sétip berseñ bolmamdu? Biz yol jurgili bir neççe kün boldi, kün issiğ bizniñ şahzade ussuziliğğa çidimay qaldı. Bu nemeñni biz yémeymiz, şahzade yeydu. Şahzade! –deptu.

Sévet kötergen şahzade:

–Yağ, meyli, kim yémisun, satmaymen. Bu – méniñ yolda yeydiğan ozuğum, özeñlar körüvatisiler, bu payansız çöllükte taş bilen qumdin başqa nersini tapqili bolmaydu. Silergu at bilen, mende ikki putumdin başqa neme bar ? Qaçan bir menzilge bargıçe açlıқта naheğ ölimende, –deptu. Şu arida mepide oltağan şahzade vezirge:

2/31

–Téz epkel şaptula, neşpütüni! –dep vaqıraptu. Vezir öz şahzadisiniñ vaqırığini añlap, derhal yénidin bir tillani elip sévet kötergen şahzadiğa teñleptu. U şahzade bularnıñ kim ekenligini bilgendin kéyin, öz jürigidiki hesretni bildürmestin, tillani élip héliki şaptulidin ikki dene, neşpütin ikki dene bériptu. Amma uniñ kuruğidin (kékidin) bermeptu. Mepidiki şahzade neşpüt bilen şaptulini qolığa éliš bilen, ağığa molla saptude, yolğa ravan boptu. Bu şahzade bu şaptula bilen neşpütüni yep bolğandin kéyin geriğ uyğığa kétiptu. Aridin xele vaqıt ötkendin kéyin oxinip öz béşini siligidek bolsa, üzige bir gerişteğ ağ sağal, béşiğe bir gerişteğ qoş müñgüz çikip qalğan. Şahzade çöçüp kétip mepini derhal toxtitiptu. Vezir, yasavullarmu derhal attin çüşüp, mepiniñ yéniğe kélişiptu. Hemmisi qarigidek bolsa, şahzade yoğ. Mepideadem dése, adem emes, hayvan dése, hayvan emes xuddi cin–alvastidek bir set nerse oltağidek. Bularmu qorqup kétiptu. Bu néme vaqie ékenligige heç eqli yetmeptu. Şu arida héliki şahzadimu arqidin piyade yétip keptu. Vezir jüğüüp uniñ yeniğe kélip:

2/32

–Sen bizge baya sétip bergen nemu u? –dep soraptu. Şahzade héç hoduqmastin:

–Néme bolmaqçı, neşput bilen şaptula! – dégen cavapni bériptu.

–Qandağ şaptula, qandağ neşput ? – dep yene soraptu vezir.

–Qandağ bolatti ? Şaptula şehida pişkan şaptula sağal bilen müñgüz çikip qaldığü?

Şahzade aldirmastin turup. Asta mepiniñ yéniğa kelip, mepidiki şahzadiniñ set türini bir körüp, salmaqlıq bilen:

–Men kéçe–kündüz yep kelivatqinim moşu neşpüt bilen şaptula, néme üçün bu saqal bilen müñgüz maña çıkmaydu, – deptu ve bir az oylanğandek bolup, keyin nemidu bir nersini derhal yadığa keltürgen kıyapette turup:

2/33

–Şahzade şaptula bilen neşpütüni yep bolğandin kéyin uxlapmu qaldimu? –dep burulup köpçilikke qarap soraptu. Hemmisi bir égizda:

–He! he! uxlap qalgandı, –deptu.

–Mana moşu bolmaydude ! buni endi kimdin körgili bolidu. Sizler bu yerniñ sirini bilmeysiler. Bu çöllükte héliği şaptula bilen neşputken, her qandaq tamaq yégen kişige uxliğili bolmaydu. Bir nersini yep bolup, uni yaxşı sindürmeyle uxlap kéliş xata! Uxliğandin kéyinla moşundaq bolup qalidu. Burunmu nurgun ademler moşundaq bolup qalğan, sizler bu iştin xeversiz ékensizlerde, –deptu şahzade. Buni añlap hemmisi başlırini sañgilitip:

2/34

–Şundaq, biz bu iştin xebersiz,– deyişiptu.

Şahzade bularni rasa barlıginiğa nahayiti xuş. Heliki şahzadiniñ türini köz aldığa keltürüp nahayiti külkisi keptu. Lékin çandurmaslıq üçün külkisini içige yalaş–tartişlar bolup kétiptu, bir qañiliri: şahzade bu kıyapet bilen melikini hergiz alalmaydu. Endi moşu yerdin qaytişimiz kérek>> dése, beziliri: <<Biz şahzadini bundaq kılip qoyup, qaytkanda padişaga néme deymiz ? buni bir ilaci bilen saqaytişimiz lazim>> déyişiptu. Şahzade bolsa qaytişka unimaptu.

–Men ölsemmu qaytmaymen. Neççe jildin béri qolğa keltürelmey, endi miñ meşekette qolumğa keltürmekçi bolğan kızni taşlap nege barimen. Qandaqla bolmisun şu kızni élip kétişniñ çarisini kiliñlar, –deptu.

2/35

Axiri vezir şahzadiğa:

–Endi başka heç qandaq çare yok. Arimizdin bir çiraylıgıraq jigitni tépip, uni şahzadilerçe kiyindürüş kérek. Melikini qolğa çüşirip, öz jutumuzğa bargadin kéyin uniñ canaplıriğa könmeske ilaci yok. –dep meslihet bériptu. Şahzadige bu fikir bekmu yékiptu ve şundaq kilişka buyruq bériptu. Lékin aridin

melikige yaqqidek bir çiraylıq jigit tépilmaptu. Héç qaysisiniñ reñgi şaptula satқан şahzadiçilik yok. Ular avir şaptula satқан şahzadini aldimaqçı boptude, vezir uniña mexsetni éytiptu. Bu şahzadiga rasa xuş yaqqan bolsimu, lékin çenip qalmasıgi üçün:

2/36

–Bu özeñlarniñ işi bolğandin kéyin, özeñlar qiliñlar. Men bolsam oqet kilip can béqip jürgen bir yoluviçimen. Méni andaқ xijil kilmay, meniñ kетиşimge ruxset bériñlar.– dep unimay turuvaptu. Vezir köp yalvuruptu. Axiri vezir pul bilen aldimaqçı bolup, yénidin beş tilla élip teñleptu, yene unimaptu. Yette tilla bérey deptu, şahzade aran unaptu. Şundaқ kilip, bu şahzadini kiyindürüp mepige saptu. Mepidiki şahzadini başқа mepige sélip, üzige çümbet yépip, müñgüzini bir parçe pext bilen orap qoyuvtu hem vezir buniña sheherge barğanda, öydin sirtқа çıkmay oltirişini uqtirip qoyuvtu.

2/37

Қуда bolidiған padişa bugün şahzade kelidu, dep pütün vezir–ölümaliri bilen ve barlıq sheher xeliklerini haydap ularniñ aldığа çıқıptu. Қарisa, қizini alidiған şahzade ecayip çirayli kelişken bir jigit hemde toyga dep jabdup kelgen pul–malliri heddi–hésapsız ; buni körgen padişaniñ gülkekeliri eçilip kетиptu. Lékin yene bir tereptin padişa қizi toғrisida gem–endişide qaptu. Қiziniñ çatigi aşkare bolup ketmisun dep, u şahzadiniñ toyini çapsaniraқ ötküzüp, şahzadini patraq yolğa sélišқа aldiraptu. Тéz күn içide hurğunpul–malni serip kilip, toyga teyyarlıq körüptu ve yette keçe–kündüz toy қıptu.

2/38

Тoy күni қerilar bir yerde, yaşlar biryerde boptu. Keçe–kündüz hemme méhmanlar meşrep ve oyun–tamaşilar bilen gerik. Lékin padişaniñ oy–pikri қizi bilen şahzadida. Tinmay başқilardin қizi bilen jigitniñ ehvalni uқup turuvtu. Toyniñ altinçi күniğiçe kiz üzidin perencini almay tamğa қarap jiglap oltiriptu. Başқilar ussup oynap, naxşa éytip ve béyit éytişip oltarsa, қiz öziniñ söylep yari bolған şahzadini oylap jiglaydéken. Bu ehvalni padişa añlap, téximu gemge çüşüptu. Püti köygen toxudek, heç bir yerde oltirilmay qaptu. Toyniñ axirki күni şahzade melikige özini aşkare қilişni oylap, köpçilik meşrepte yene burunkidek öz oyun–tamaşisi bilen bolup қalғanda, şahzade moşu pursettin paydilinip melikiniñ қuligığа қuligini yeqip,

öziniñ kim ékenligini boş avaz bilen éytiptu. Melike aval işenmeptu. Axiri perencisini asta éçip qarigidek bolsa, dégendek, öziniñ söygen şahzadisi. Melike oñummu–çüşümmu dep bilelmey beşi aylangandek bolup, oltiralmay kıaptu. Şahzade başkılarıñ, xususen padişaniñ, tuyup qalmasıñı için melikiniñ taçet kılip oltirişini soraptu. Melikimu çandurmaptu. Lékin köñli bir az éçilgandek boptu. Şahzade birer pursettin paydilinip, kıızğa öziniñ bu yerge kıandaq kılip kelip qalğanlığını éytip, kéyin melikige:

2/39

–Ete padişa bizni yolğa salıdu. Biz sizni alğili kelgen şahzadiniñ jutığa bargandai siz pütündey şuniñ emride bolup qalisiz. Méni u juttin haydaydu. Şuniñ için biz hazirdin kıandaq kılip bolmisun şuniñ kolidin kıutuluşınıñ tereddutini kilaydi. Amal şuki –kéçiş kérek. Kéçiş için yağaç at bizge bek muhim. Siz ete: <<dadam yağaç atni bermise, barmaymen>>,-dep turuvéliñ, padişa hep kıandaq usup bilen kıorqatsimu, lékin siz kıılçilik kıorkmañ. Sizni héç néme kıilalmaydu. Yağaç at kıolğa kelmise, bizniñ ayrılğınımız ayrılğan,-deptui

Buni Melike jan–dili bilen orunlaşqa vede beriptu.

2/40

Bu küni toy bek kıızıptu. Barlıq kıışniñ diqqiti kıız bilen jigitniñ muhebbitide boluptu. Bu ehvalni ukuşqa kelgen momay bu ikkisiniñ bundaq köñüllük oynap oltarğınini kıörüp, derru bérip padişaga bayan kııptu. Buni añlap, padişaniñ köñli aram tepiptu. Endi gep teç yolğa séliştila kıaldi.

Tañ étiptu. Etigendila hemme méhmanlar şahzade bilen melikini uzitiş için teyyarlinivatқан. Şahzadiniñ étini tokıup, mepilirini kétip teyyarlap boltu. Hemmisi melikiniñ çıkışığa kıarap turgan. Lékin Melike çıkıaptu. Hemme méhmanlar bu ehvalğa heyran boluşıptu. Padişa melikiniñ çıkımay köpçilik méhmanlarni saqlitip turgınığa bek xapa boptu. Derhal bir kénizekni kırgüzüptu. Kénizek çıkıp padişaga:

2/41

–Padişaiy alem, melikiniñ çıkmasıñıda bir sevep bar éken,-deptu.

– He! Néme sevep ?

–Dadam yağaç atni kıoşup bermise, barmaymen deydu,- deptu kénizek.

Padişa derhal gezepekke kélip <<callat>> dep callatni çaqırtıptu. Callatlar şu haman aldığa keptu. Añgiçe pütün mehmanlar bu işka hañ-tañ bolup qaptu. Axiri çettin kelgen méhmanlarnıñ birisi padişaga teselli bérıp:

2/42

–Qoysila, padişa, buniña ançe xapa boluşniñ haciti yoq. Yaş balılar oyunga amrağ bolıdu, içi puşqanda oynap köñlini açar. Soriğan nersisini bersile, – deptu.

Padişa méhmanlarnıñ üz xatirisi yağaç atni nailac melikige қоşup bériptu. Dağ-duğa bilen kız-jigini yolğa saptu.

Bir neççe künler yol ménip sağal, müñgüzlük şahzadiniñ jutığa yékinlişiptu. Lékin keçişniñ peytini tapalmaptu. Eger ordığa kirip qalsa – çataq. Şahzade yine melikige gep ügitiptu.

2/43

–Siz ordiniñ aldığa barganda, öz қolum bilen yette texse tillani köpçilikniñ beşidin örüp çaşmisam, ordığa kirmeymen, deñ. Ular nailac tiligiñizni қобul қilidu. Tillani elip çıkқanda yerge çéçiñ. Andin pütün vezir-ölüma hem şahzade özi çıkıp tersun deñ, uni қilmaymu ilaci yoq. Mana bilar tilla bilenla bolup ketkende, şu pursettin paydilinip yağaç atқа минip қaçimiz,–dep meslihet bériptu.

Del orda aldığa kelgende Melike şahzadiniñ gepi boyıçe tilek қoyuıptu. Hemmisi maқul көrüptü. Melike tillani çaққanda, hemmisi tilla bilenla bolup kétiptu. Şahzade bilen Melike bolsa yağaç atқа минip, atniñ oñ қuligini şundaқ bir қattıқ tolgıgandek, oқtek asmanğa uçup çıkıp kétiptu. Hélikі ademler heyran bolup, asmanğa қarıған péti қaptu... Şundaқ қilip bu ikkisi saқsalamet şahzadiniñ jutığa uçup keıtu.

2/44

Padişa öz oğlidin ayrılğandin kéyin kéçe-kündüz ah urup soday bolup қalğan éken. Buniñ hemmisini yağaç atni yasıған yağaççidin көрүp, uni zindanğa buyrup, axiri uni şeherdiki çoñ dervaziğa miқlap қoyмақ boıtu. Şahzadiniñ yétip kelgen күni hélikiyagaşçini dervaziğa miқlap қoyuş üçün élip mañған vaқtığa toğra keıtu. Şahzade kélipla dadisidin, uniñ қандақ yardım kilginini, bu at bolmisa , nurğun işni көrelmeydiғанligini hemde özi her nersige pişқан adem bolalmaydiғанligini, şuniñdek bundaқ қiraylıқ, danişmen melikige ége

bolalmaydiganlığını ve yağaşçını teğdirler mukapat bərişke tégişlik ékenligini dadisiğa bir–birlep éytipu. Dadisi şahzadiniñ bu sözini añligandin kéyin yağaşçığa caza keskenlikige bek xicil bolup, héç néme déyelmeptu.

2/45

Yağaşçığa caza bérilgenligini uqqap şahzade derru buyruqni békar kılişni telep kıptu. Padişa qalaymıkan buyruq kılginiğa ökünüp, derru yağaşçını azat kıptu. Şahzade şu zaman yağaşçidin köp epu soraptu hem nurgun pul in'am berip, hunirini téximu yaxşı aşuruşka devet kıptu. Kérip qalğan padişa oğil şahzade bilen melikige yañlivaştin 40 kéçe–kündüz toy kılip, kéyin balisiğa padişalıq textini bériptu.

3. Karizdiki Bödüne

3/1

Bar éken, yok éken ötken zamanda közi girimsen köridigan bir kembeğel déxan bolğan éken. Bu kişiniñ bari–yoqi birla éşigi bar éken. Bu kişi bir kıšta éşekke ot kérek, maña héç kim ot bermeydu, ménin bédilik yaki otligim yok, moşu vaqittin paydilinip, étiz arilap ot orup jigivalay, dégen oyğa ketipde, éşigini bir yerge bağlap qoyup , uzak vaqit yerge qarap jürüp, bir buğdaylıqniñ çetidiki çöplerni körüptu ve asta oruşka başlaptu.

Şu vaqitta qolığa kuşni kondurup, kara yorgisini yorgilitip, burutlirini tolğap, közlrini çekçeytip, işhini aldığa sélip Tudaxun bay bödüne olap çıkıp , kuşığa héç nerse alduralmay xapilikta kélip kembeğelge yolukuptu.

3/2

–Hoy qarğu, bu yerde néme kılip jürisen,– deptu, köñlide déxanni axmaq kıлмаqçı bolup.

– Bay aka, kişniñ gémi, tirikçilik, – deptu déxan.

–Hoy qarğu , sen çöp orudum dep sapla buğdayni oruvatisengu , bu néme kılginiñ– deptu bay.

–Yogisi , teksir , méniñ oruginim buğday emes, – deptu déxan.

–Men séniñ buğday oruvatqiniñni körüp tursami yene yalğan éytivatqiniñni kara,– deptu bay.

– Teksir, méniñ közüm körmigen bilen qollirim buğdayni ubdan tonuydu. Méniñ oruginim buğday emes, – deptu déxan sözini islatlap.

3/3

Bay kembeğel déxanni zañlık kılip oynaş üçün:

–Sen némişke sözge işenmeysen, oruvatkıniñniñ hemmisi buğday, mana monu yerdin oruğın, –dep karizlliri köp bir yerge ekilip qoyuptu. Özi bir–ikki kadem néri méñip étiga minip qarap turuptu. Déxan bay körsitip qoyğan yerni oruvétip bir karizğa çüşüp kétéptu. Buni körgen bay qağaxlap külüp:

– Şu ehvaliñğa ot oruymen dep jürüpsen, axmaq, –depu.

Déxan karizğa jıkilğanda, qolğa bir bödüne çüşüp qaptu. Buni çin tutuvalğan déxan karizdin béşini çikirim turup:

3/4

–Bay, siz méni qarğı deysiz, men baya közüm qarğı bolğan bilen qolum hoşiyar désem unimivédiñiz, mana siz, iştiñiz, yorgiñiz hem quşuñiz bolup, cemi sekkiz köz izdep tapalmığan bödüniniñizni men taptımğu, –dep bödünini bayğa körsitiptu.

Bay aç közlük bilen déxanniñ qolidin bödünini tartivélişğa aldirap, qamçisini oynitip étini urğan éken, qelin çöp arisidiki başqa bir karizğa étiniñ puti çüşüp kétip, miciklinip kétéptu, bayniñ yoğan qosıgi égerge kattık téqip yerilip kétéptu. Bayniñ tépirlap yatqinini körgen bödüne kembeğelniñ qolidin uçup çikip:

“Vitvalaq, bitvalaq,

Aç köz bay boldi paçaq

Vitvalaq, bitvalaq,

Kembeğel , mégiziñni çaq!”

dep kembeğelniñ béşidin uç aylinip kétéptu.

Kembeğel déxan karizdin samamet çikip, otni oruşğa başlaptu. Kembeğelni axmaq qilimen dégen bay özi axmaq bolup, tin tatmiginiçe ölüptu.

4.Alte Hayvanniñ Seyahiti

4/1

Bir küni alte hayvan ittipaken bir yerge cem bolup, bular uzun söhbetleşkendin keyin bir aylıq yoldiki bir taqqa berip, seyahet kılip kelişni qarar kılip, yolğa cabdunuşğa kirişti. Yolğa cabdunuş pütkenliktin alte hayvan birlişip

seperge meñiști. Bular bir hepte yol mañgandin keyin bir dereklik cayğa kelip çüşti. Bir–ikki kün haduq élip, yine meñişka temdi. Mecliste birlik–ittipağni çințiş, bir–birsige bolğan işençisini artturuş, seperge her qandaq tosğun–kıyınçılıqlarğa duçar bolsa, uniña baş egmestin uni yeñiş, bir–birsidin ayrılmaslık, yollarda biresi ağrip qalğidek bolsa, uniñ yahşı boluşıǵa diqqet qilip, seyahet ceriyanida bille élip méñiş, umumén, bargan seperde utuk qaziniş bilen öz cayıǵa salamet kelişni ve seperde körgeñ–bilgen ve şu juttiki artuqçilik caylarki bilip, qaytqanda başqılarga bayan qilip beriş dégenge oxşaş pikirlerni toxtam qilişip, çüşken cayidin qozğılip yine meñiști.

4/2

İkki hepte yol mañgandin keyin ularniñ aldıǵa bir östeñ uçrıǵan. U yerdin ötüške körükmu yoq, östendin su keçip, üzüş arqılık ötmektin başqa çare yok édi. Bu hayvanlardin biri eyttiki: ‘Biz mañgili ikki–üç hepte boldi, arimizda bir başlıq saylisax, şuniñ aǵzıǵa qarap tertiplik mañsax, mana bu aldimizdiki deriyadin ötkende böre, tülke, kuşliri bar yaman cañgallıq yerlerge berip qalimiz. Moşundaq caylarda yol bilidiǵan, iş uqidiǵan bir baş boluşı kerek. Şuniñ yol–yoruǵı astida mañsax, işimiz tertiplik orunlinidu’. Bu pikir toǵra körülgenliktin, hemmisi bir yolila testiklep, u démeñ, bu démeñ bilen arisidin yine birsı qopup: ‘Moşu aldimizdiki yogan östendin kimniñ puti suǵa çilanmay, ériqniñ nériqi baǵrıǵa ötüp ketse, şuni başlıq saylisax’ dégen pikirni berdi. Buni hemmisi layıq kördi. Bu keñ östeñge kelip taqalğan hayvanlar bolsa kala, eşek, qoşqar, téke, tohu, kirpidin ibaret édi.

4/3

Bular bir–birsini tekliq qilişip, arimizda hemmidin kala tuǵuşluq, aldimizda bu ötüp berse, dégen pikirge kelip, kala ötmekke kirişidu. Kala öz könlide öziniñ maǵdirlik ékenligige pehirlinip östeñdin ötüşni ançe közige ilmaydu. Bu bir qançe qedem arqıǵa soxşup, öziniñ adettiki yogan üni bilen hökürep, ‘hümbü–hümbü ‘ dégen avazi bilen tahlap östeñniñ uçtin ikki qismini bésip çüşüp, kala öz könlide ‘meniñçe tahlaydıǵını yok, men başlıq bolup qalidiǵan çégim bar’ dep huş bolup turidu. Tertip boyıçe eşek öziniñ set avazi bilen tahlap, kalidin bir qedem keyin çüşidu. Buniña qarap kala tehimu huş bolup, miyigida külüpmu qoyidu. Novet qoşqarǵa kélip, barlıq küçini jigip östeñniñ nériqi teripini nişane qilip tahlıǵan édi, u kalidin ötüp, ikki arqa puti suǵa çilinip ötüp ketti. Kaliniñ eyligen hiyalliri bekarǵa çıqtı. Endi novet tékige keldi. Buniñ tahlışını körün, bu téke özige meǵrurlanmédi:

‘Men juqarqi yoldaşlardek tahlımaymen. Ular meniñdin bir qançe hesse küçlük, şundaq bolsımu, küçümniñ bariçe tahlap baqımen’ dep jıgırme kedem keyinge şoşup, bo–bo–bo–boldi dégen avazını küçiniñ bariçe çiqirip tahlap, östeñniñ üstidin uçqandek ötüp, östendin üç metr nerige berip çüşti. Buniñ ötüşige başkılar heyran bolup ketti. Hemmisiniñ başlığı teke bolup qelişka közi yetti. Ötkenler çavak çelip, tekini qarşı alqandek, bir nemilerni déyişip piçirlişipmu qoyatti. Novet tohuqımu kelip qaldı. Tohu köñlide qanitim bolqanlıqtin, uçup ötüp ketimeñ dédide, jıgırme kedem arqıga yenip, ikki qanitini bir–birige urup qa–qak, qa–qak dep jugrep, jıgırme kedemdin jugrep kelgeçkimu, östeñniñ lévige berip çüşti. Nahayiti teslikte sudin çiqti. Endi tamaşını kirpidin körün. Kirpe meñ qandaq qılay dep kusur–kusur qilip, rasa aççığı bilen tahlap baqqan bolsımu, deriyaniñ beriki lévige çüşüp, gah çiqip, xapılıqta yétip çiqti. Bularnıñ hemmisi kirpiniñ tamaşısını körüp, külüşüp ketti.

4/4

Bular bir cayda oltirip meclis éçişka başlıdı. Meclis neticisinde hemmidin jiraqqa çüşken tekini öziğe başlıq saylıdı. Bu başlıqni zor xursenlik bilen qarşı élip mubarekbad qilişti.

Bular şundın keyin nahayiti tertiplik yosunda başlıqni otturıga élip mañdı. Bir küni hava bekmu tutulup, öz rengini özgeritip, güldürmomılar u yaqtin–bu yaqqa jugrep, asmannı goya örülüp çüşidigandek titritip, çekinlar par–pur qilip, heyvetlik bolup yamğur yağıdiganlıgıdin hever berip turmaqta édi.

Bularnıñ yeñi saylangan başlığı: ‘Bügün keçe soğ bolup qalidiganqa oşaydu, ikkinçidin, bu yerniñ böre, tülkiliri yaman, bu cañgalda yetiş, meniñçe, yaxşı bolmaydu. Bir dalda, yaxşı cay tepip yetişimiz kérek, – dedi. Ular makan izdep jürüp, bexitke yarişa, qedimdin qalğan bir eski öyge uçrişip qaldı. Bular huş boluşup öyge kirişti. Bu vaqıt şam vaqıt mezgili bolsa kérek. Bular u yaqqa–bu yaqqa qarap körgidek bolsa, bu bir eski tügmenlik éken. Unluqqa çüşüvelip, tügmen teşini yalavatqan bir börini körüp qaldı, börimu bularnı kördi. Böre köñlide ‘bularnı rasa caylaydigan boldum’ dep, ağızıdin serik su kelipmu qoyatti. Bu béçariler qandaq qilip bunıñdin qutulsun. Qutuluşniñ ilacısı yoq, yaxşı makan izdep ejdihaniñ ağızıga keliptimiz, dep turğınida, böre hoşallıgıda bir oyukta turğan yerim dapni élip, bularnı téhimu qorqutuş üçün:

Duñpaq–duñpaq, monu mezut adaşni etigendiki tamaqqa yésem;

Duñ-paḡḡa-paḡ, duñ-paḡ, monu adaşni aş vaḡit tamigimğa yesem;

Duñpaḡḡa-duñpak, monuni çüşlük tamigimğa yesem;

Monu adaşlarni keççurun yatar vaḡtimda yésem

– dep, ormidin turup, bulargá hücüm ḡiliş aldida turganda, bular bir–birige ḡarişip nahayiti ḡorḡuşti.

4/5

Téke ölsekmu bunińǵa bir çare ḡiliş kérek dep, böriniń ḡolidin dapni tartip élip:

Duñpaḡ–duñpaḡ, monu böre adaşniń ḡoşini yesek;

Térisimu kérek bolǵidek,

Duñpaḡ–duñpaḡ, boyun terisi çapanǵa yaḡa bolǵidek,

Duñpak–duñpak; dümbisiniń térisi çapinimniń oń péşi bolǵidek,

Duñ–duñ, paḡ–duñ–paḡ; ḡovurǵisiniń térisi çapinimniń sol péşi bolǵidek,

Duñ–duñ, duñ–paḡ; putliriniń térisi putumuzǵa tartişḡa çoruḡ bolǵidek,

Duñ–paḡ, paḡ–duñ–paḡ

dep, hemmisi heriketke kélip, börige tiklinip ḡaridi. Bularniń bu sözliridin böre nahayiti bek ḡorḡup, ḡandaḡ ḡutuluşniń ilacisini oylap turupla kaldı ve taşteḡ ketipla ḡaldı. Bularniń ḡoşini yeymen desem, bular menin ḡoşimniǵu yegidek, térilirimnimu zaye ḡılmay işletkidek dep, oylinip turginida, behitke yarişá, şamal kélip işikni ḡiya éçip taşlıdide, böre buni ğenimet bilip, miltiḡ oḡidek étilip çikişip ketti.

4/6

Bular huş boluşup, işikni dümlep yetişḡa başlaydu. Etisi kün çikişip öz nurlirini etraplarga yaymaḡta. Türlük haşaretler, nebatat, ḡurut, ḡońǵuz, perende–çerendiler künniń şolisidin behri élišmaḡta. Bu hayvanlar yene öz yoliǵa meñip ketti. Bir neççe kün yol jurgendin keyin, baridiǵan menzilige yeḡinlişipmu ḡaldı. Bular huş boluşup kétip, naxşa éytaylı dégen mehset bilen sen éyt, men éyt dep, ahiri ‘éşek éytip bersun, buniń üni nahayiti çiraylıḡ, avazi yoǵan’ deyişti; éşek égiz dönge çikişip hañ hañ..., hañ... hañ... hañ ḡilişi bilen, döñniń arḡisida héç bir iş kar ḡılalmay ḡosaḡliri aç ḡelip, yol marap yatkan böre jüǵrep kelip éşekke hucüm ḡilip, putini çişlep jikitişḡa başlıdı. Buni körüp yoldiki hemraliri bekmü ḡorḡuşup ketip, ḡaçılı cenimizni ḡutulduraylı deyişi haman, téke: bunindin ḡorḡuş yarimaydu. Bizniń

birimiz ölsek, hemmimiz ölimiz, tirilsek, hemmimiz tirilimiz dégen vedige vapa kílíp, buni kútulduruş kérek, dedi ve başkılarğa küç–geyret bérip: ‘Men aldiñlarda bérip bir heriket kílímen, siler bir–birlep arkamdin yetip kélíp, heyve kílíp turunlar. Bexit bizge yüzlese, uni bir sevep bilen kaçurimiz. Egerde behit bizge yüzlenmise, bu yolda can bélerimiz’ , – dep, nahayiti iştik kélíp bir pékirap, uçluk müñgüzi bilen rasa keltürüp jigirmini urup, ‘jum ağziñni, oğri, munapık’ dep, bõriğe qadalğan halda bir némilerni deydu. Bõre uni çişleşke intilidu. Bir pekirap çıkıp müñgüzi bilen ottuzni uridu. Bõriniñ içi qarañgulişidy. Bõre qandaq kílíp kütuluşniñ ilacisiğa çüştí. Tohu kélíp: ‘Kot–kot... kot, monu ecili toşup bizge békardin çekilğan betniyet şumni öltürüp, uniñ üçiyini tikenmu–tiken, taşmu–taş sörep jürüp, bir jil ozuk kílíp oçümni alimen’ , – dep jügreg berip bõriniñ köziğe birni çokup alğan. Bõre endi kaçay, kaçmisam ölidigan boldum dep turginida, kirpe kélíp: ‘Neme qarap turimiz, bu qara üzlerni yer yüzidin yokitişimiz kérek. Buni öltürüp, göşini tikinimge sançıp kaq kurutimen. Çapsan bolayluk’ , – deyiş haman, bõre bularniñ arisidin étilip keçip ketken. Bular yene hudağa şükürler eytip, öz yoliğa mañgan.

4/7

Bu bõre nahayiti qorqup kétip iştik kaçkanlıqtin, cangaldıki bõriler buni körüp, bizni atidiğanğa kişi kélivatidiğanğa ohşaydu, dep bir–birsidin ürküp kétip jiraqlarğa kaçidu. Ular bir yerge toplışıp, bir cayda oltirip hal–ehval sorışıp, héliki kaçkan bõridin hal soraydu.

–Sevep neme? Neme üçün mundaq kaçisen?

Bu bõre keçişiniñ sevevini bir–birlep éytip béridu.

Men qosaq gémida yol marap yatқан édim. Bir vaqıtta bir neme sören saldi. Qarisam, tört putluk bir neme éken. Buni yeymen dep bérip yepişip édim. Yene bir neme kélíp ‘müñgüz bilen jigirmini ursam, azlık kílidu’ dep, yenimğa keldi. Qarisam, müñgüzi nahayiti uçluk éken. Uniñ bilen onnila urisa, ölüp qalmaymizmu; bunindin nahayiti qorqup turğan édim, tağdekla bir neme keldi, müñgüzliri nahayiti yoğan. ‘Ottuzni qoysam’ dep yénimğa keldi. Egerde u boyi, u müñgüzi bilen birnila urisa, tit–tit bolup ketmeymizmu. Yene bir neme keldi. ‘Üçeyni maña bériñlar’ dep yene kiçik bir neme keldi. ‘Göşini kaq kurutimen’ değende, suğa çüşken çaçqandek, gal–gal titrep kettim. Bularğa çekilip qoyginimğa nahayiti puşayman kílíp teslikte köçip kütuldum.

4/8

Şu sözni añlıgandin kéyin böriler, yene bular yetip kélip qalmisun dep, üç künlük yerge keçip, bir–biri bilen meslihet kıptu. Öz cayimizdin qozğan susiz çöllerge ekilip, kıyinçilikqa salğan, téçlik bilen kétip bargan hayvanlarqa çekilip biznimu téç kılmıgan bu börini öltürüp, taşlayluq dep, hemmisi hucum kılip, héliki börini öltürüp taşlaydu. Hayvanlar, yol béxeter bolğanlıqtin, uniñdin paydilinip közligen menzilige yetip bérıp, içi–qarni éçilgiçe seyahet kılip, kéyin öz cayıga salamet yetip kélişidu.

5.Tülke Ve Bödüne

5/1

Tülke bilen bödüne ikkisi ağıne boluptu. Bir küni tülke deydu:

–Ağıne, meni rasa bir toyğazsañçu.

Bödüne << maqul >> dep, bir küni yeñi toyi bolğan bir cuganniñ etizda işlevatқан ériğa bir korida göşlük şova ekitivatқinini köridu. Bedüne cuganniñ aldığa çüşüp palaklap, bir qanitini sörep mañidu. Buni körgen cugan korini qoyup bödünini koğlaydu. Keynide qalğan tülke koridiki göşni yep, rasa toyidu. Bödüne kélip:

–Toyduñmu? –dep soraydu.

Tülke :

–Rasa toydum, –deydu.

5/2

Tülke:

–Endi meni rasa bir küldürseñçu? –deydu. Bödüne <<makul>> dep, etigenligi siyir ségivatқан bir cuganniñ béşiğa kélip qonidu. Buni körgen cuganniñ dadisi:

–Toxta, kızim, béşiñdiki bödünini soquvalay, –dep kaltek bilen birni salganda, cugandüpla çüşüp ölidu. Buni körgen tülke külüp kétip qalidu.

–Küldüñmu, adaş? –dep soraydu bödüne.

–Şundaқ külderdiñde, dostum. Endi bir qorqakına, dostum,– deydu tülke.

5/3

–Andaқ bolsa, közüñin jum dégende jum, aç déhgende aç, déptu. Tülke << maqul >> deydu. Bödüne oçılarnıñ kéşiğa apirip tülkige <<közüñni jum!>>deydi.

Tikle közini jumid, asta yétilep apirip oçılarnıñ aldığa apirip, << közüñni aç! >> deydu. Buni körgegen oçılar iştliri bilen tülkini qoğlaydu. Bödüne özi bolsa döñge çikip qarap tamaşe qilidu. Tülke pütün ceni bilen qeçip aran qutulidu. Qorqup ikki geriç tili çiqқан tülke bödüniniñ aldığa kélip hal–ehval soraxqıçe, bödünini ağızğa élivatidu.

Tülkiniñ ağızğa çüşüp qalğan bödüne tülkige yalvurup: <<Men seniñ déğiniñin qildim, edni sen maña bir–ikki egiz söz qilişkaruxset qilgin>>, –deydu. Yükle <<hu>> deydu.

–Andaq bolsa, birdin altıgeçe saniğın, men özemni toğurlap gikitigiñge kirip kéteyi–deydu. Tülke :<<bir>> dep ağızını éçişığa, bödüne <<kurrida>> qilip uçup kétidu, quyruğı tülkiniñ ağızıda qaldı.

–<<Yamanniñ tebiiti özgermeydu>> dégen gep rast éken. Endi meniñ quyruğumni yéseñ, meni yégendek öz qomuñğa kétersen,–dep bödüne uçup kétidu.

6.Pil Bilen Maymun

6/1

Burun ve yékinçi zamanlarnıñ biride bir pil bilen bir maymun söz te–alışıp qaptu.

–Qarigida! –deptu öziniñ küçlükligidin maxtanğan pil, –hem çoñ men, hem küçlükmen. Şuña bir tüp yağaçni birla tartıp julovalimen. Seniñ hemige küçüñ yetsun ?!

–Yaq! –deptu maymun öziniñ çaqқанlığı ve pemlikligidin maxtinip, –men jügreşte, ömüleşte çeçenmen, sen bolsañ yağaçqa yamişip çiqalmaysen, yağaçniñ şexığa quyruğıñın qoyup oltıralmaysen.

Axiri bu ikkisi bir–birini yéñiveliş üçün ékillik bir qeri ükiniñ yéniğa keptu.

–Bizniñ pikrimiz bir yerdin çiqmayvatidu, sizçe küç yaxşımı, pemmu? –dep soraptu ükidin her ikkisi.

6/2

Ularınıñ her ikkisiniñla maxtançaq ékenligini bilgen üke:

–Andaq bolsa qaysiñniñ yaxşılığını sinap köreyli. Siler monu deriyaniñ u yékidiki evu almini kördüñlarmu ? –dep soraptu.

–he–he , körduk,–déyişiptu pil bilen maymun.

–Körgen bolsañlar –deptu üke,– aldi bilen eşu almidin maña ekeliş bériñlar, andin kéyin men silerniñ soaliñlarga cavap bérimen.

Ular maqul boluşuptude, deriyadin ötmekçi boptu. Lékin dolğunlinip ékivatқан deriyağa çüşüştin maymun qorquptu, buni körgen pil:

6/3

–Kel, meniñ üstümge mingin, –deptu megrurane halde, –men hem çoñ, hem küçlük, bunçilik sudin ötüş meniñ kèpimğimu kelmeydu.

Neticide maymun pilğa minip deriyadin ötüptü. Bular deriyadin ötse, héliki alma nahayiti yoğan ve egiz éken. Pil uni yiltizi bilen culuvalmaqçi boluptu. Lékin culalmaptu. Bir yaqqa egmekç, bolup iştirip békiptu, égelmeptu.

–Toxtap tur! – deptu şu çağda maymun maxtinip,– bu iş peket meniñ qolumdinla kélişi mümkün, men uçığa çıqay, sen qarap tur, –dep nahayiti tézlik bilen alminiñ uçığa çıkivaptude, mey bolup ketken almilarni yerge taşlavériptu. Pil yerde turup jigiptu. Şundaq kılıp, ular bir kaççe almini élip deriyadin ötüp, ükiniñ aldığa keptu.

6/4

–Xoş, endi küçlüklik bilen pemliklikniñ qaysi yaxşı éken? –dep sorışıptu bu ikkisi.

–Küç yaxşı, pem yaxşı dep kim eytalisun,– deptu üke,– her ikkiñlarda özligiñlardin almini ekilelmidiñlar, pilniñ küçlükligidin deriyadin ötelidiñlar, maymuniñ pemlikligidin almini alalidiñlar. Buniña qariganda küç bilen pemniñ birikkini yaxşı.

7. Heyyar Tülke Bilen İşt

7/1

Burun zamanda bir iş toxu, ğaz ödekler turidiğan hoylini baqidéken. Künlerdin bir küni yeyyar tülke héliki hoyliniñ yénidin ötüp kétivétip, toxularniñ kaqaxiligan, ğaz–ödeklerniñ avazlirini añlap qaptude, bir amal kılıp hoyliğa çüşmekçi boluptu. U hoyla etrapini neççe ayliniptu, lékin kiridiğan yer tapalmaptu, sekrep çüşmey dése, tam égiz éken.

Heyyar tülke uzun oylaptu, axiri: << Aval hoyliğa qaraydığan iştin qolğa çüşire>>, – dégen yerge keltude, arqısığa qayıptu. U bérıp bir qapka ot sélip dümbisige artıptu, bir sévetke taş paqınıñ tuxumini sélip qolida tutıptu, şundaq kılıp, héliqi hoyliniñ işigige kélip zencirini taraxlıtıptu, iş işkini éçip qarisa, dümbiside qap, kolida sévet kötergen tülke quyruğini şipañlitip turğıdek.

7/2

–Xoş , saña héme kérek? – dep soraptu iş hömiyip.

Heyyar tülke çişini hicaytıp:

–İşigindin ötüp kétévatқан édim, sen bilen tonuşup,, hal–ehvaliñni sorap kéteymékin dévidim, –deptu.

– Qeyerdin kélivat isen? – dep soraptu iş.

–Şeherdin. Toxularğa dan ekilişke barğan édim, tuxummu tapqaç keldim. Özi kiçik bolsimu, nahayiti ésip. Eger buni toxuğa bastursañ barmu, şundaq cüce çikidiki, u kériğiçe her küni ikki kétémdin tuğıdu.

İştniñ közliri çekçiyip kétéptu. <<Bizniñ toxularğimu şundaq tuxum bastursam... hemme maña rexmet derdi>> dep oylaptu iş. Kéyin tülkidin:

–Maña monu tuxumliriñdin on neççini bergin, – dep soraptu.

–Meyli, xalıginiñçe al! Men saña oxşaş qedirdan dostumdin heç nersini ayimaymen,– deptu tülke.

7/3

İşt tülkini hoyliğa başlap kırıptu. Ular kürük toxularğa tuxum basturuş üçün uga yasap, toxularni yatquzıptu. Heyyar tülkiniñ <<xalis>> xizmitini körgen iş uniñğa rasa işiniptu.

Bir azdin kéyin tülke qayımaqçı bolup, qapni dümbisige artıptude, şu zamanda <<alla–tovva>> dep vaysışka başlaptu. Andin iştqa:

–Vay, dostumcan, mağdirim kétép qalğan oxşaydu. Hemme yérım siqirap aqrivatıdu. Bu ehval bilen öyge ketelmeydiğandek yurimen. Bu yerde kéçilep, ete etigende ketsemmékin.

–Qonup qalsañ , meyli, dostumcan. Qaçan saqaysañ, şu çağda kétersen, – dep iştmu öz jayiga bérıp yétiptu.

7/4

El ayığı téçlangandin keyin, heyyar tülke kap–kupla kılip üç toxuni tutuptude, képiğa saptu. Toxular qorkup ketkenligidin, <<kaq>> dep avaz çıkırmay kapniñ içinde jim yétiptu. Heyyar tülke. << ejayıp tülkimende, iştni ras baplıdim, etigenlikke şundaq héle kılimenki, kapni iştniñ özi kótirip dervazidin eçikip béridu. Beri bir kürük toxu tuxumdin cüce çıkargiçe qaptiki toxular qosuğumğa kirip bolidu >>, dep öziçe xoşal boptu. Şuniñ bilen xatirjem uykiğa kétiptu.

7/5

Kürük toxu kéçiçe tuxumni bésip, tañ ataydégende tégide hémidu bir nersilerniñ kımirlovatqinini séziptu.

–Biyey, cüce çıkarganga oxşaymen, – dep şundaq qarigidek bolsa, tégidin bir nersiler ömülep çıkıvatkıdek. Kürük toxuniñ can–péni çıkıpla kétiptu. Qorqqinidin <<kaqaxlap>> hoyliniñ içini béşiğa kıyıptu. Buni añlıgan barlıq toxu, gaz, ödekler palaklışıp, paypaslışıp katekniñ çörisige jıgılıptu.. iştmu jügrep keptu. Qarigidek bolsa, tört putluq, béşi ilanniñkidek bir nersiler ömülep çıkıp kélivatkıdek.

–Bu néme alamettu,– dep heyran boluşuptu gazlar.

–Hey béçare , tuxumni békar başkan ékensen,–deptu ödekler. Toxular bolsa qorqqinidin:

–Qa... qa.... qa... Buni bizniñ ala çıkardı, manatuxum şakalliri,– déyişiptu. Kürük toxu bolsa qanatlırını kékip, közliridin yaş töküp jıglaptu.

İşt aval héç nersini çüşenmeptu. Kélin bilip qaptude, aççığıdin çışliri giçirlap kétiptu.

7/6

–Tülkiniñ ekelgenliri taş paqiniñ tuxumi éken haramzade méni aldaptu, mana endi men saña aldaşniñ qandaq bolidıqanlığını körsitip qoyimen!

Buni sezgen tülke ornidin turup , néme kılışını bilmey gañgirap qaptu.

–Éh, şorum qursun, kürük toxu taş paqa tuxumlıridin cüce çıkırıp qoyuptu, cüce çıkışı yékin bolup qalğan tuxumni alğan ékenmende, endi qandaq kılarman? – dep paypétek boluptu. U çaqqanlıkıbilin kapni dümbisige sélip hoylığa çıkqan éken, dervazida yoğan kulupni körüptu. Qoyğan–tutqinini bilmey kélip, kapni tamdin atıldurup atqan éken, qap içidiki toxular çıkıp kétip:

–Oğrini tutuñlar, oğrini tutuñlar! –dep vaqırışıptu.

Tülke endila tamğa atılğan éken, iş, toxu, ğaz, ödekler jürgen kélip kuyruğidin tartıp çüşirivaptu; hemmisi bir bolup, rasa dumbalaptu.

8.Éyiğniñ Oğli Erqurban

8/1

Burun bir déxan bar édi, u yer haydaşni égir körüp otunçilik qılışqa başlaydu. U sekkiz éşek otunni her cüme bazarda sekkiz put buğdayğa satatti. Biraq otunçiniñ xotuni tamaq étişni, nan yéqışnipeket bilmetti. Bir küni u balilirğa:

–Hay balilirim, otunni ekilivatimiz, sétivatimiz, apañ ekelgen unni kömeç kılıp berikitini qoymidi. Buniñ üçün anañni öltürüvéteyli désem qolum barmaydu, ye bu anañ öydin yoqalmidi, dada déseñ, méniñ yénimda turuñlar, ana déseñ, anañniñ yénida turuñlar, men bölünüp kétimen,– dedi.

Bu sözni añlığan balilarniñ béşiğa gem çüşidu. <<Anam yéniğa barsaq, bizni baqalmaydu, biraq anidin kéçelmeymiz>>,–dep balilar jığığa çüşidu.

8/2

–Hey balilirim! Jıqlaşniñ héç haciti yoq,– dedi atisi,– anañlarni urmaymen, uni cañgalğa apirimizde, ténitip kéçip kélimiz. Bu sözge balilar könidu.

Otunçi xotunini bille otun artişip bergin, –dep cañgalğa bille apiridu. U xotunini bir çigir yolğa apirip:

–Qolunda patla bar, otun teyyarla, men balam ikimiz alte éşekke otunni artıp qaytarda séniñ otunuñni artıp kétimiz, –deydu.

–Uçimiz bir yerdin alayli,–deydu xotuni.

–U yerde otun az,– deydu éri.

–Emçektiki balam öyde jıqlap qalidiğan boldi,– deydu xotuni.

8/3

–Jıqlıganga adem ölmeydu, bizmu jıqlap çoñ bolğan, –dep, ayalni yalğuz taşlap mañidu. Ata–bala keçkurun sekkiz éşekke otun artıp, başqa yol bilen öyige ravan bolidu.

Bu ayal béçare éri <<hazir kélidu, bizman kélidu>> dep yolğa qarap keç kirgüzidu. Öyige ketmekçi bolup mañğanda, başqa bir çigir yolğa kirip kétidu. Namazşam bolup qalidu.ketivatqanda aldiğa bir éyiğ çikişip qalidu. Ayal qorqup jıqlaşqa başlaydu. Éyiğtin zuvan çikidu:

Hey, adimizat ! bu yerde keçte néme kılip jurisen?

Ayal cim turuvaldi. Éyik yine:

–Sen erkekmu, çişimu? –dep soridi.

–Men –ayal,– dédi u aran gep kılip.

8/4

–Undağ bolsa ikkimiz öy–otağ bolimiz,–dep ayalni kötergen péti bir hañ tağniñ içige ekirip kétidu. Tağ içide bir yoğan taşni kıli bilen iştergen éken, bir gema çikiptu. Ayalni u yerge solap koyup, özi ozuğ tapkıli çikip kėtiptu. Ayal karisa, bu öñkür içide bir daşğa ot qalavatқан yine bir adimizatu turğidek.

–Hey! Sen adimizatmu. Éyikmu? –dep soraydu unindin.

–Men –adimizat!– deydu u.

–Sen kelgili neççe boldi?

Bilmeymen. Meniñ moşu çéçimni çüşürüvetkende kelgen édi. Şu arida ikki kétim qolumdin oşugini köydürüvettim. Şuni bilimen, künni bilmeymen.–deydu.

8/5

Arida bir jil ötti. Otunçiniñ ayali éyiktin bir perzent köridu, u oğul bala éken. Ayal:

–Étini néme koyumuz? –dégende:

–Éyik étini koyumuz? –dédi éyik. Ayal:

–Emse , <<éyikniñ oğli Erqurban>> koyayli, –dep şundağ at koyuşidu.

Bala bir künde bir aylıq çoñ boluşğa başlaydu. Éyik her küni ikki mal haydap kélidéken. Buni ikki ayal qazanğa sélip pişiridéken. Arida alte ay ötüptü. Éyikniñ oğli Erqurban boyığa yétiptu. Bir küni éyik oğa çikip ketkende, Erqurban anisiğa éytalmay jürgen sözini éytidu:

8/6

–Ana! Dadam yéniğa kelsemi sésik puraydu, sizniñ yéniñizğa kelsem tatlık puraysızgu,–dédi.

–Hey balam,– deydi anisi,– men bolsam –adimizat, dadam bolsa– éyik. U béşidin ötkenni Erqurban sözlep béridu.

Undağ bolsa, ana, men dadamni yoqitimen, – deydu Erqurban.

Erqurban éyikni kandağ yoqitiş toğrilik oylaşğa başlaydu. Karisa, on ikki tağar quruğ turatti.

–Ana! Dadam künige ikki kala ekelgenniñ ornıǵa beş–altını ekelsun, u waqtıda téximu hérip kélidu, uzaq uxlaydu, – dégen meslihet bérıdu.

8/7

Anisi maqul körıdu. Ot qalıǵan xotun bilen gepni pişşıkdavalidu. Etisi xotun éyıkqa şu sözni éytip. Éyık öñkür aǵızǵa téximu yoǵan taşni kelep koyup, uzun yolǵa mañıdu. Heç yerde mal tépilmaydu. Arılıqta üçkün ötidu. Erqurban bolsa: <<Bu yerdin qutulalaymızmu, yoqmu?>> dep oylap, öñkürniñ kelep koyǵan taşni iştirip baqtı, az–maz midirlap, taş parçiliri çüşüp kétıdu. Uniñ öñkürniñ aǵzını éçişqa közi yétıdu. Üç kündin kéyin éyık kélidu; u yete töge, jigirme qoynı haydap kelıdu. Uni soyup hérip, uxlap qalıdu. Ular buni pişirip boş taǵarlarǵa qaçılaydu. Erqurban dadisini oxıtıp:

– Hey dada, saña azıraqla éslip qoyduq, biz toymıduq,–deydu.

Éyıkniñ aççıǵı kélip, ot qalıǵan ayalni oçaqqa salmaqçı bolıdu. Bala uni toxtıtıp:

–Hey dada! U yégen bolsa, oçaqta ustixanlirıbolǵan bolattı, –dep yalvurıdu.

8/8

Éyık: <<Sen bir balamǵu>> dep atlap daşçıven ayalni köydürmey, yene oǵa çıqıp kétıdu. Erqurban qapqını örüp taşlaydude, suqup qolǵan göşlernı kótirip qaçıdu. Ular qaça–qaça, bir deriyaǵa uçqışıdu. Ularnıñ ötüşke közi yetmeydu. Éyık oǵlı Erqurban yaǵan bir çınarnı julup élip deriyaǵa körük qılıdu. Şu arıda dadisi éyık koǵlap yétip kelgen éken. Ular deriyadin ötüvelip, körükni deriyaǵa ékitivétıdu. Éyık:

–Hey balam, qandaq öttüñ? –dep soraydu.

–Bir péşinǵa taşni al, bir péşinǵa kumni koyup bermisen, ötisen,–dep ügıtıdu Erqurban

Éyık maqul dep, şundaq işlep deriyaǵa kirıdu. Bir az mañǵandin kéyin hérip qelip, suǵa çiküp kétıdu. İkkinçi yénip çıqmaydu.

8/9

Bü üçi yolda kétip barsa, bir Taǵbatur yolni torap turıptu. Bala <<Oǵrıdin kęçip gündipayǵa tutuldum>> dep oylaydu.

–Hey! Sen adimizatmu, neme? Nurgunligan ademler yolda torulup turidu. Sen némişke yol bermeysen,– deydu Erqurban aççık bilen.

Tagbatur kaqaxlap külüp:

–Kéçe çüşümge éyikniñ oğli Erqurban dégen kirip kaptu. Uniñ bilen çüşümde çélişip çıktım, men şuni saqlap turimen,–deptu.

– Erqurban dégen– mana men, tur ornuñdin!–deydu bala.

–Sen bolsañ 14 yaştiki bir bala, qandaq çélişalaysen?! Hah–hah–hah...

–Boyni sorisañ, tögidin sora, saqalni sorisañ–öşkidin,–deptu Erqurban.

8/10

Tagbaturniñ aççığikélip: <<bu şumtekin asmanniñ qehrige étip taşlap>> dep oylaydu. U ormidin qaçirap turidu.

–Aval çélişimizmu, muşlışimizmu ? dep soraydu Erqurban.

–Muşlışayli.– deptu Tagbatur.

–Aval kimni kim uridu?

–<<Bir çoñnin gépige kir, bir kiçikniñ – gepige>> deptéken, aval sen ur,– deptu Tagbatur.

Erqurban muş bilen birni birni uridu, peşva bilen birni tépidu. Tagbatur şu yerdila ölidu. Ular yolğa yene ravan bolidu. daşçıven şu yerde qalidu.

8/11

–Hey, sen bu yerde qalma. Meni inim déseñ, arqamdin mañ,– deydu Erqurban uniñğa.

–Men moşu yerde adimizatlar bilen qalay,– dep daşçıven qalidu. Ana bilen bala kétiveridu. Yene bir kün yol mañğanda, bir nersiniñ yol torap yatqinini köridu. U Döpalvan éken. U:

–Men bolsam– Döpalvan. Tünügün Tagbatur Erqurban bilen muşlışıptéken, Tagbaturni öltürüpyu. Uniñ bilen ikimiz agine éduq. Gezivim kélip Erqurbanni tutimen dep yol torap yatimen,–deydu.

–Erqurban dégen –mana men,– deydu.

8/12

Döbaturniñ aççığı kélip, Erqurbanni tutidu. Erqurban Döbaturni oñ yampaşqa élip, béşidin égiz kötirip yerge uruvédi, Döbetur yerge beş gez kirip mele

içige kélip qalidu. Keç kiripmu qalğan. Heç yatidiğan yerniñ tayini yok. Karisa, bir öyde çiraq yéniklik éken.

–Ana, siz moşu yerde turup. Men evu öyge kirip bakay, qonduramdu, yokmu, qondurmisa, dalada yatarimiz. Mişkaplarmu quruq bolup qaldi, astimizğa salimiz,– deydu.

–Balam! Dadañmu méni azğaşturğan édi, senmu méni azğaşturup kęçip kétersenmékin?! – deydu anisi. Biraq baliğa <<maqul>> dep ruxset béridu.

–Hey ana! Séni taşlimaymen, séni taşlisam, allikaçan taşlattim,– dep mañidu. U çiraq köygen öyniñ işigini qaқidu, bir bovay bilen bir momay jügrep çikidu.

8/13

–Essalamu aleyküm,–deydu bala

–Vaeleyküm essalam, kéliñ, balam, nedin keldiñiz? – dep soraydu bovay.

– Bay, çoñ dada! Siz sorimañ, men éytmay,– éyik oğli Erqurban jiglavétidu.

–Balam, sizniñ bu jigiñizda bir ixlas bargu, siz yalguzmu?

– Méniñ anam bar, qonidiğan yer tapalmidik,– deydu Erqurban.

–Undaқ bolsa, kiriñ,– dep ruxset qilidu.

Erqurban anisini başlap kiridu. Arida bovay yoқap kétidu. Az ötmey bir qizniñ avazi çikişka başlaydu. Erqurban sarayniñ işigini éçip qarisa, bovay bir qizni hem küdürüp, hem jiglitivétiptu.

8/14

–Vay, çoñ dada, bu qizni hem küdürisiz, hem jiglitisiz, bu néme vaқie?

–Heç balam, buniñ sevevi bar. Ete novet méniñ qizimğa kélidu. Eslide üç balam bar. Ete novet méniñ qizimğa kélidu. Eslide üç balam bar édi, yette başlik yelmüñgüz yep boldi. Şu bir kün bolsimu küdürivalay, şu bir kün bolsimu jiglitivalay,– deydu bovay.

–Andaқ bolsa, siz qaygurmañ. Qiziñizni qiynimañ, men ete yette başlik yelmüñgüzni öltürmen, qaçan kélidu?

–Ete namazşam bilen teñ qaп–qara tütekqañ bolup kélidu, şerti şu,–deydu bovay.

–Undaқ bolsa, yékiniraқ yerde eskerler barmu?

–Bar.

–Bir kılıç sorap kelsile,– deydu Erķurban.

8/15

Bovay xoşal bolup bir dane kılıç tépip kélidu. Buni üç esker añlap, bovay bilen kélidu. Ular:

–Yette başlıq yelmüñgüzni qandaq öltürisen? – dep soraydu.

–Kızni kün çüşmeydiğan, deriziniñ töşügi yoq, işikniñ yoçuği yoq bir öyge solañlar,– deydu Erķurban.

Ular kızni şundaq bir öyge solaydu. Erķurban kılıçin qoliğa alidi. Namazşam bilen teñ qap–qara tütek kélidu. Arķidin yette başlıq yelmüñgüz şu öyge kiridu. Eyik oğli kız bar şu öyniñ işik tüvide marap turidu. Yette başlıq yelmüñgüz şu yerdila ölidu. Şuniñ bilen bu yerniñ xelki Erķurban nahayiti yaxşikütidu.

8/16

–Siz moşu yerde qeliñ,– dep turuvalidu xelik.

–Yaq, men dadamni tapimen,–dep yolğa ravan bolidu Erķurban.

Erķurban anisi bilen tört kün yol mañanda, çoñ bir şeherge kélip yétti. U şeherniñ dervazisiniñ aldida üç çoñ taş bar édi. Birinçi taş kündin–küñge yoğirivatidu. Üçinçi taş ikkinçi taşqa yétişivatidu. Eyik oğli heyran bolup padişa yéniğa kirip, bu vaqieni soraydu.

–Hey bala! – deydu padişa ,– men buni bilmeymen, uniñ sevevi men taxtimdin sirtqa çıqmaymen. Padişa oñ ve sol qol vezirlirini qıçqirip bu vaqieni soraydu.

–Siler néme qılğan ademler, u taşni körüşmidiñmu?! Dep aççiklinidu padişa vezirlerige.

–Ey padişaiy alem, u taş peyda bolğınavatidu, némiligini bilmeymiz,– deydu vezirler.

8/17

Erķurban bu vaqiege mundaq cavap béridu:

–Ey padişaiy alem! Birinçi taşniñ üç künlük vakti qaldı. Bu eksi hecdiha buluvatқан taş. İkkinçisiniñ tirilidiğiniğa alte kün bar. Üçinçisiniñ tirilidiğiniğa sekkiz kün bar. Buni siz yoqatmisiñiz, adimizat, ular quş, canivarlarnı qoymaydu.

Padişa:

–Hey balam! Sen çiçip poķuñni yémiseñçu,–dedi aççiklinip.

Baliniñ gezivi kélidu.

–Emse uni yoķitiş kimniñ ҡolidin kélidu?–dep soraydu padişá vezirliridin.

–Men yoķitimen, biraķ maña bu taşlarni adem yoķ yerge sörep alirip bériñlar, uniñ tirilişini kürüp turuş lazim. Tirilişi bilenla méniyeydu. Şu vaķtıda men ularni öltürimen. Biraķ maña altundin üç ğulaç ҡiliç soķturup bériñlar,– deydu Erķurban.

8/18

Padişá ğeznisidiki altun bilen şu şekildiki ҡiliçni soķturup Erķurbanğa béridu.

–Eger seniñ sözüñ rast bolup, şu ecdihalarni öltürseñ, séni men küyuğul ҡilivalimen. Moşu şeherge padişá ҡilip ornumni bérimen,–deydu padişá.

–Padişalığiñizniñ kériği yoķ. Men adimizatniñ, uçar ķuşlarniñ béşiğa kelgen balayiapettin ķutķuzup rexmitini alsam, boldi, –deydu Erķurban.

Padişá üç taşni şeher sirtığa ķikirip berdi. Erķurban üç künğiçe soğ sula iĉti. Üçinçi kéçide birinçi taş tirilip turdi. U bir kérilip balini dem tattı. Erķurban ҡiliçni tutup ejdihaniñ ağizidin kirip, keynidin ķiĉti. Bala ejdihaniñ aldığa ötti. Ejdiha balığa ķarap:

8/19

–Hey! Hazir ademni jutuvedim, yene aldimda sen turisengü,– deydu.

–Sen öziñni bir silkivet,–deydu Erķurban.

Ejdiha silkingen haman ikkige bölünüp ketti. Şundaķ kilip, Erķurban üç ejdihani şu texlitte öltüridu. Padişá işenmey özi bérip kōridu. U xoşal bolidu ķiriķ kéçe–kündüz toy ҡilip, ķizini Erķurban béridu. Erķurban dadisi ve akilirini sürüştürüp şehermu–şeherge xet mañğuzidu. Dadisiğa kelsek, ular sekkiz can adem vaķtıda sekkiz eşek otunni sekkiz put unğa satattı. Xotunidin ayrılğandin kéyin sekkiz eşek otuni yetti put unğa satidiğan bolidu. Dadisi bir küni alte balisi bilen parañ sélişip:

8/20

–Hey balilirim, anañlarğa béhōrmetlik ķiptimiz. Anañlarni yoķiticetkendin buyan bir put kémidi. Bu néme vaķie? – deydu.

Otturançi balisi:

–Hey dada ! u bir put un anamniñ ozuği édi, uniñ bilen teñ bir put unmu yok boldi. Miñ kéçe–kündüz puşayman kilsniñizmu, ornıga kelmeydu. Ete turup menmu bir yakğa kétey. Sekkiz eşek otunni alte put unğa satisiz,– deydu.

8/21

–Balam, undağ bolsa, keni bir ay yerde ceniñizni békip békip, alte putkimu sétip baqay,–deydu dadisi. Otturançi ağı çıkıp kétidu. Otunçi bovay sekkiz eşek otunni bazarğa apirivédi, alğuçılar alte put un dep turuvalidu.

–Men sekkiz putğa satattim, néme üçün alte putğa satimen ? – deydu bovay. Sétip alğuçi:

–Hey otunçi ! sen kılğan kiliğiniñni bilemsen? Senniñ niyitiñ yaman, bir put un ayaliñniñ bir put un otturançi oğluñniñ édi. Ularniñ unini başkılar yelemeydu,–deptu.

8/22

Otturançi oğli Erqurbanniñ şehirige bérıp qaldı. U madıkar bazırğa çıkışıg, uni ikki esker tutup alidude, oñ qol vezirniñ kesiğä apiridu. Vezir padişä kesiğä ekiridu. Padişä Erqurban: <<Şeherge kim kirse, meniñ aldimğa élip keliñlar>>,–dep buyruk bergen éken. Erqurban uni soraq kılıdu. Bala néme üçün bu şeherge kelgenligini bir–bir étip béridu. Erqurban anisini çağıridu. Anisi otturançi oğlini derhal tonuydu. Ana bilen bala kuçaqlışıp körüşidu. Erqurban otunçi bovayni hem akilirini yéniğä ekilivelip, ömrini bilen ötküzidu. Ular şu yerde qaldı, men bu yerde işlep jürimen.

BÖLÜM: AKTARMALAR

1.İnci Yumurtlayan Tavuk

1/1

Bir varmış bir bir yokmuş. Eski zamanda bir oduncu varmış. Onun karısı ve iki oğlu varmış.

Bir gün oduncu, ormanda odun keseken önünden bir tavuk korkarak kaçıp gitmiş. Oduncu önüne baksa bir tavuğun yuvası durmakta, yuvada bir yumurta yatmaktaymış. Oduncu biraz sonra yumurtayı alıp kucağına koyduktan sonra, odunlarını eşeğe yükleyip şehire gitmiş. Odunu satıp parasıyla dört ekmek alıp, evine gidiyorken gözü bir dükkânın önünde asılı duran altın kafese çarpmış. Oduncu sonra kafese dikkatlice bakacak olsa onun içinde aynı kendisinininkine benzeyen bir yumurta yatıp duruyormuş. O içinden << hayret benim yumurtama ne kadar benziyor >> – deyip, bir kucağındaki bir kafesteki yumurtaya bakıp durmuş. Bunu gören biraz önceki kafesin sahibi oduncuya:

1/2

–Hey, kafese niye bu kadar bakıp kaldın? Hırsız mısın sen? Çekil git! – deyip bağırılmış.

–Yok hayır zengin adam – demiş oduncu. – Kafesin içindeki yumurta benim yumurtama çok benziyor gibi, şunları karşılaştırıp bakıyorum.

Bunu duyan zengin adam şaşırıp:

– Haydi bana yaklaş da ben de görüp bakayım demiş. Oduncu göstermiş. Zengin adam o anda oduncuya yaltaklık yapıp eve girerek:

1/3

–Bunu bana satın! Diye oduncuya yapışmış.

–Oldu satsam satarım, – demiş oduncu.

–Ne kadar vereceğim?

–Siz bilirsiniz!

–Bin tenge versem nasıl?

–Oduncu memnun olup:

–Fakirle eğlenmeyin – demiş ona.

1/4

Zengin adam içinden << belki de bunu az bulsa gerek>> diye düşünmüş.

–Oldu bir yarım bin tenge daha vereyim demiş.

–“Dalga geçmeyin” demiş kendi yumurtasının sırrını anlamayan oduncu.

–Eğer işinize yarayacaksa kendiniz değerini söyleyin.

Zengin adam onu deyip bunu deyip iki bin tengeye kadar çıkmış.

Memnun olan oduncu:

1/5

–Haydi, getirin paranızı! Demiş. Zengin adam hemen iki bin tengeyi sayıp vererek oduncuyu yola koymuş. Zengin adam pek hoşnut olmuş. Sebebi ise belki de biraz önceki yumurta, inciymiş.

Oduncu evine varıp olan olayları karısına anlatıp, iki bin tengeyi cebinden çıkarınca karısı şaşırarak:

–Böyle olduğu gibiye oduncululuğu bırakıp her gün şu yumurtadan getirip sat. Yakında çok iyi bir zengin oluruz diye tavsiyede bulunmuş.

Karısının tavsiyesi ile oduncu her gün ormana gidip biraz önceki inci yumurtadan birini bulup getirerek satmış. Uzun zaman geçmeden de zengin olup gitmiş.

1/6

Bir gün karısı yine bir tavsiyede bulunmuş:

–Şimdi her gün inci yumurtası bulmak için çare bulmamız lazım. Şu yumurtanın kendisi tutup getirilip evde yumurtlatılmalı.

Oduncu, karısının bu tavsiyesini makul görüp ormandan biraz önceki tavuğu yakalayıp eve getirmiş. Tavuk her gün evde bir tane inci yumurtlamış.

Her gün inciyi satın alan zengin adam oduncunun bu sırrını öğrenmek için peşine düşmüş. Sonra o oduncunun inci yumurtlayan tavuğunun varlığını öğrenmiş. Onu ele geçirmeye kast etmiş. Zengin adam bir kitapta görmüş. O kitapta << Kim ki inci yumurtlayan tavuğun başını yese padişah, kanadını yese vezir olacak >> diyormuş. Zengin adam bu tavuğu yemek için oduncunun karısını ayartmaya başlamış. Oduncunun karısı gençmiş. Onun üstüne para bastırmış. Sonra oduncunun genç olan karısı yiğitlerle keyfi sefa yapmaya niyet etmiş. Kadının bu niyeti zengin adam için pek uygun gelmiş. Sonra bu zengin adam, bu kadınla dost olmuş. Lakin oduncunun evde oluşu zengin oğlanın tavuğu yeme kastın imkân vermiyormuş.

1/7

Bir gün kadın zengin oğlanın vermiş olduğu tavsiyeyle kocasına:

–Şimdi Allah bunca dünya malı verdi, bunun şükranı için bir hac yapıp gel. Diyerek tavsiyede bulunmuş.

Oduncu düşünüp bakacak olsa, karısının bu tavsiyesi doğru. Artık ikiletmeden Mescid-i Haram'a gitmiş.

Hilekâr zengin adam bu kadını kendine ram ettikten sonra, kadına ne yap derse onu derhal yapıp yerine getiriyormuş.

1/8

Zengin adam bir gün kadına:

–Eğer beni memnun edersen ömür boyunca dostumsun. Rızı ederim dersin şu tavuğu soyup başı ile kanatlarını bana yedir. Eğer kabul etmezsen kendin bilirsin. Diyerek korkutmuş.

Bunu anlayan kadın tasaya düşmüş. Bu şartı yerine getirirse bir zor, yerine getirmezse ondan zor. Sonra zengin oğlanın dostluğundan ayrı kalmaktan endişe duyup << bırak öldürürsem öldürürüm dünyam çoğalıp kalır >> diye tavuğu soyup zengin oğlanı evine çağırmış.

1/9

Kocası Mescid-i Haram'a gittikten sonra kadın bir köle satın almıştı. Tavuğu kazana verip, kendisi sarayda zengin oğlanla birlikte eğlenceye düşmüştü. Bir vakitten sonra iki çocuğu mektepten dönüp gelse kazanda bir şey kaynıyormuş. Karnı acıkan çocuklar kapağı açıp baksalar, kazanda tavuk eti duruyor. Hemen büyüğü tavuğun başını ve iki kanadını eline almış, küçüğü de ön kanadını yemiş. Sol kanadını ise köleye vermişler.

Bir vakitten sonra kadın gelip kazandaki kalan etleri tabağa koyup zengin oğlanın önüne götürmüş. Zengin adam baksa, tavuğun başı ve kanadı yok. Olduğu yerde şaşırıp kalan zengin adam:

1/10

–Hani bunun başı ile kanadı? Başı ile kanadı olmasa neme lazım bu. Çık bunu köpeğe ver. Demiş.

Şaşırıp kalan kadın hemen çıkıp köleye sorsa o:

–Biraz önce iki oğulunuz gelip başı ile kanadını yeyip gitti. Diye cevap vermiş.

Bunu duyan zengin adam çok öfkelenmiş. Sonra kendi kendine << Dur. Kitapta, eğer öyle olursa onun başı ile kanadını yiyen adamın yüreğini yese aynıdır. Diyormuş>>. Doğruysa ben de öyle yapayım demiş kadına:

1/11

–Öyleyse şu iki çocuğunu öldürüp yüreğini bana yedir. Eğer öyle yapmazsan senin işin zor diye şart koymuş.

Çaresiz kalan kadın sonradan buna gönlü olmuş. Sonra kölesine:

–Sen gidip iki çocuğumu şehirin sırtındaki çöllük bir yere götürüp öldür. Yüreğini al gel!

Eğer şu işi yerine getirirsen kölelikten azat ederim. Yoksa seni öldürürüm! Demiş.

1/12

Köle << olur>> deyip iki çocuğu alıp şehirin sırtındaki bir çöllüğe götürmüş. Çocuklar şaşırarak sormuş:

–Bizi nereye götürüyorsun, ne yapacaksın?

Köle çocuklara analarının emrini söylemiş. Kendisinin de o yerde gönlü yumuşamış. Gönlünce << ha şu çocuklarını ne günahı var. Bırak kölelikten azad olmazsam olmayayım, öldürecekse beni öldürsün. Bu genç çocukların alında ne işler var >> diye düşünmeye başlamış. Gönlündekini çocuklara söylemiş. Çocuklar:

1/13

–Öyleyse oldu. Fakaat sen de ölüp gitme. Bizim gibi iki küçük köpek bulalım, onları öldürüp yüreğini götürüp verirsen sen de kurtulacaksın demişler. Köle de makul bulmuş. Üçü birlikte çölden iki köpek yavrusu yakalayıp öldürmüşler. Köle, iki köpek yavrusunun yüreğini alıp geri götürmüş. İki çocuk: <<biz şimdi evimizi unutalım. Şu görünen dağa doğru gidelim. Başka bir yurda varıp canımızı kurtaralım >> diyerek yola düşmüşler.

Büyük–küçük ikisi yol yürüyüp, yürüdükçe çok yürümüşler. Çölleri aşıp çokca dağları geçip, bir yerde çatal yolun ağzına gelip durmuşlar. Baksalar bir yola <<gitse gelir>> yine birisinde <<gitse gelmez>> diye yazılan tahta dikilmiş. Her ikisi de başımıza geleni görelim diyerek; küçüğü <<gitse gelmez >> yola, büyüğü <<gitse gelir>> yola bakarak yollara sapmışlar.

1/14

Büyüğü bir aylık cefalı yolları geçip bir şehire çıkavarmış. Bakacak olsa şehirde kimse yok. Bütün insanlar şehirin sırtına doğru çıkıp gitmişler. Bunun sebebini öğrenmek için çocuk da şehrin sırtına çıkmış. Bakacak olsa leylek gibi adamlar havaya bakıp duruyorlar. Çocuk havaya baksa bir kuş insanların başında dolanıp duruyor. İnsanların bazıları kollarında ciğer kuşlara bakıp döndürerek <<gâh gah>> diye ses çıkarıyorlarmış. Çocuk bu halin manasını düşünmüş. Bu şehirin padişahı yakın zamanda ölmüş. Lakin onun padişahlığına varis kalacak kimse yokmuş. Onun için padişah öleceği vakit << sarayımdaki baht kuşunu uçursunlar, kuş kimin başına konarsa o padişah olsun >> diye vasiyet edince, bu kuşu uçurup, herkes şansını denemek için dışarı çıkmış.

1/15

Çocuk bir anda havaya baksa kuş onun kafasına dalıp geliyor. İnsanlar da kuş nereye konacak deyip, gözlerini kırpmadan ona bakıp duruyormuş. Kuş dalıp gelip çocuğun başına konmuş. Çocuk : << padişahlık neyime gerek>> deyip kuşu başından alıp uçurmuş. İnsanlar çocuğa şaşırıp kalmışlar. Sonra kuş dolaşıp gelip yine onun başına konmuş. Çocuk yine uçurmuş. Üçüncü kez yine gelip konunca insanlar çocuğu tebrik ederek onu kendi haline koymayıp padişahlığa oturtmuşlar.

Biz şimdi onun kardeşinden söz edelim.

1/16

Kardeşi biraz önceki <<gitse gelmez>> yola yönelip bir görünmeyen ormanın içine girmiş. Ordan çıkıp bir korkunç dağın içine girmiş. Bakacak olsa onun önünden kıpkızıl bir alev çıkıyormuş. Sonra o alev çıkan yerde bir şey ona yol göstermiş. Çocuk sanki fırtına çıkmış gibi eğilip bir çukurun ağzına gelip bakmış. Çocuk nefesini tutarak içine bakacak olsa içinde kafası kazan gibi, karnının kalınlığı leğen gibi, uzunluğu kırk kulaç gelen bir ejderha dilini iki kulaç çıkarıp heybetli şekilde duruyor. Çocuk kendi kendine gayret edip, ejderhadan kurtulmaya çare bulmak için onu öldürmenin yolunu düşünüp durmuş. Ejderha hareket edince dağın bağrındaki ev gibi birtaşı kıpırdatınca, o yerde bir çukur açılmış. Ejderha belini kıvrarak o çukurun içine girdi. Çocuk <<hani bunun içindeki sırrı görüp bakayım>> diyerek, gidip baksa çukurun içi türlü hayvan ve insanlarla dolu. Bakılacak olursa bunlar ejderhanın yediği azıklarmış. Ejderha haftada bir kere kesin ava çıkıp yüzlerce

hayvanı ve önüne çıkan insanları yakalayıp bir köşeye topladıktan sonra yermiş. Çocuk bu olayı görüp kurtulmayı düşünmeye başlamış. Onun yanında hançeri varmış. O hançerle çukurun içinde bir köşe yontup delik yapmaya başlamış. O anda çukurun ağzını açan ejderha, on kulaç gelen demir şişini çukurun içine sokup kebab yapıyormuş. Çocuk o yerdeki insanlarla birlikte bir köşeye gidip bir anlaşma yapmış. Ejderha bir seferde beş altı katım kebabla doyduktan sonra, çukurun ağzını kapatarak, kendi çukurunun ağzındaki taşa başını koyup uyumuş.

1/17

Ejderha bir uyuduğunda üç gece gündüz uyuyormuş. Çocuk ejderhanın uykusundan faydalanıp çukurun ağzını açmaya devam etmiş. İki gece gündüz boyunca insan geçecek kadar delik açmış. Çıkıp bakacak olsa ejderha derin uykuya dalmış. Bir tarafa baksa ejderhanın kebab pişirdiği şişi, ateşte kıpkırmızı olup tavllanmış. Çocuk çamurlu elleriyle birlikte biraz önceki şişin sapından tutup ateşten alıp ejderhanın şakağını dağlamış. Ejderhanın şakağı vaj vuj tutuşmaya başlamış. Ejderha can acısı içinde sallanarak kendine gelemeden ölmüş. Çocuk sonra çukurun içindeki insan ve hayvanları kurtarmış.

1/18

Çocuk yine yola düşmüş. Yolda giderken önüne üç tane haydut çıkmış. Onlar bir padişahın Kaf Dağı'ndan aldığı üç özel şeyini bulmuşlar. Onun birisi uçan kilim, yine birisi binse düldül ırmağa koysa kürek olan asa, yine birisi şapkaymış. Kim ki onu giyse hiçkimseye görünmeyecek. Üç haydut üç şeyi bölüşemeyip tartışıp dururken üstüne çıkagelen çocuğu görüp, biraz önceki şeyleri bölüşürmesini istemişler.

Çocuk bunu anlayıp:

– Kabul demiş. Biriniz bana ok–yayını versin. Ben üç tarafa bakıp üç ok atayım. Her biriniz birini bulup getirsin. Kim çabuk gelirse kilimi o alır. İkinci gelen asayı üçüncü gelen ise şapkayı alır. Oldu mu?

– Oldu demiş haydutlar.

1/19

Çocuk ok yayı alıp üç tarafa bakıp üç ok atmış. Üç haydut ok yaya bakarak koşup gitmiş. Çocuk o zaman biraz önceki şapkayı başına giyip asayı koluna takıp, kilime binerek:

– “Uç kilim” demiş. Kilim havaya uçup çocuğun gösterdiği yere gitmiş. Üç haydut ellerini ısırıp kalmış.

Çocuk en son bir yere gelip aşağıya bakacak olsa güzel bir bağ görünüyormuş. Çocuk o bağda oturup biraz dinlenmek istemiş:

–Dur kilim demiş. Kilim bağın içindeki yemyeşil bir çimenliğe inmiş.

1/20

Bu bağ, o yurdun padişahının kızının gönlünün eğlendiği yermiş. O gün bağa padişahın kızı gelmiş. Çocuğun kilim ile uçup inişine, yüzüp gelen bu kilimin kerametine melikenin cariyeleri şaşırıp kalmış. Bir şey yapıp bu kilimi ele geçirmek için peşine düşmüşler. Melike hemen, kendine âşık etmek için türlü şirin sözlerle çocuğu kandırmaya başlamış. Ay dese ay değil gün dese gün değil melikenin türlü şirin sözlerini duyan çocuk onu kendine yâr kılmaya karar vermiş. Çocuğu aldatmaya hoşnut olan melike bu kilimi nasıl ele geçirsem diye düşünerek <<Kilimi bu yerde ele geçirmek olmaz. Çocukla birlikte kilime oturup bir çöle gitmeli, o yerde çocuğu kaldırıp, kendim kilime oturup, uçup evime gelmeliyim>> diye düşünerek, çocuğun yanına gelip:

1/21

–Şimdi ikimiz birlikte uçup şehirin dışında bir yere seyahat edip gelelim demiş. Melikenin gönlündeki hilesini bilmeyen çocuk:

–Oldu, oturun sizi gezdirip geleyim demiş. Melikeyi oturtup havaya uçmuşlar. Bunlar uçunca hemence bir çöl–adaya varmışlar. Çocuk kilimden inmiş. Onun istirahat için oturup kalkmasından faydalanan melike uç kilim diyerek evine gitmiş.

Bunu gören çocuk hemen biraz önceki şapkasını giyip, atasını düldül yapıp binerek arkasından kovalamış. Kız da evine varmak üzereyken inmiş. Çocuk yetişip gelip atlayarak kilime binmiş.

1/22

–Uç kilim diyince kilim yine uçmuş. İnme için duran kız yere tepe üstü şekilde düşmüş. Çocuk uçan halının gölgesini izleyerek bir şehire gelip inmiş. Onun bu şehre gelme günü, ağabeyinin yeni padişah olduğu vakte doğru imiş. Ağabeyinin padişahlığı onların kendi yurtlarının bir tanesinin ötesindeymiş. Ağabeyi kardeşi ile görüşüp hal hatırını sorup o yerde kendine vezir tayin etmiş.

Aradan birkaç gün sonra abi-kardeş kendi evlerini hatırlamış. Kara kalpli annelerinin ne yaptığını, babalarının ne haller geçirdiğini öğrenmişler. Sonra kendileri kafa kafaya verip bir tavside bulmuşlar.

Şimdi onların evlerinden söz edelim.

1/23

Annesi sözü geçen kölenin alıp geldiği iki köpeğin yüreğini zengin adama vermiş. Kadın köleyi azâd etmiş. Sonra bir düş görmüş. Rüyasının tabirine bakılacak olursa biraz önceki yediği yürek insanın değil, köpeğin yüreği olduğu belli olmuş. O sıtma olup, kendi etini kendi yemiş gibi olmuş. Kendinin kötü hevesinden iyilik bulamayan kadın da iyice sersem olmuş.

Günlerden bir gün kocası Mescid-i Haram'dan dönüp gelmiş. Karısı onun önüne ağlayarak çıkıp:

–Siz gittiğinizden beri Allah'ın takdiri ile iki çocuk ve inci yumurtlayan tavuk ölüp gitti diyerek yas tutmuş. Kocasını da hıçkırarak ağlamış. Sonra: “Ne yapalım Allah'tan gelen belaya ne çare, takdire razı olmalı” diyerek kendine teselli vermiş.

1/24

Aradan birkaç gün sonra onların avlusuna bir kilim inip gelmiş. Baksa onun üstünde padişah giyimleri ile bezenmiş kendilerinin iki oğlu inip geliyor. Bunu gören yaşlı adam <<vay çocuklarım>> diyerek ağlayıp kucaklamış. Annesi ise ne olduğunu bilmeden şaşırıp kalmış. Çocuklar babalarına olan olayları – annelerinin kara kalple yaptığı işleri, kendileri başına gelen işleri bir bir anlattıktan sonra yaşlı adam sinirlenerek bir anda karısını boğazlayıvermiş.

1/25

Çocuklar babalarına padişahlık teklif etmiş:

–Bu iş sizlere layıktır. Benim gibi yaşlı adamın elinden bir şey gelmez diyerek padişahlığı reddetmiş.

Çocuklar sonra babalarını alıp gitmişler. Biraz önceki zengin adamı ömür boyu zindana yollamışlar. Kendilerini ölümden azâd eden biraz önceki köleyi de sol kol vezir yapmışlar.

2.Ağaç At

2/1

Eski zamanda bir ağaççı ile bir demirci var imiş. Onlar birbirlerini eşit görmeyip daima tartışmışlar. Bir gün bu ikisi laf dalaşına girip kızıymışlar. Ağaççı demiş:

– Benim hünerim seninkinden daha fazla.

Demirci demiş:

– Benim hünerim seninkiden fazla.

Kiminki fazla? Bu mesele üstüne ikisi bir gün tartışmaya başlamış. Sonra padişahın önüne çıkmışlar.

2/2

–Ne! Niçin geldiniz? Ne gürültü bu? Diye sormuş.

Ağaççı ile demirci kendilerinin niçin tartıştıklarını anlattıktan sonra padişah onların hiçbirini onaylamadan:

–Ben şimdi kimin hünerinin fazla olduğuna bakamam. Onun için sizler bana on gün içinde birer hünerlerinizi gösterin demiş.

Bu sözü anladıktan sonra hünerliler kendi evlerine gidip, derhal bir icad yapmaya koyulmuşlar. Daha önce yaptıkları hiç görülmemiş ustalıklarını yapmaya geçmişler. On gün sonunda ikisi de kendilerinin yaptığı şeyleri alıp yine padişahın yanına gitmişler.

2/3

Demirci bir demir balık yapmış.

Padişah bunu görüp demirciye:

–Nedir bu? Ne gerek var bunun varlığına diye sormuş?

–Hoş padişahım, bu demir balığın özelliği, gerekliliği çok. Buna binip derya mı derya deniz mi deniz yüzüp seyahat kılınabilir. Sonra çok yük yüklenip denizde gidilebilir, giderken su geçirmez diye cevap vermiş demirci.

Padişah demircinin bu sözünü anladıktan sonra:

2/4

– Hey ahmak onun özü demir değil mi? O suya çöküp batmaz mı? Onun üstüne yük bindirip oynatacakmış diyerek alay etmiş. Sonra:

–Eğer dediğin gibi olmazsa kendi günahın kendine mi? Diye sormuş.

– Öyle olsun. Demiş.

2/5

Padişah derhal yüz bin çuval un aldırıp demirciye:

–Dediğin doğru ise şu çuvalları balığa yükletip kerametini göreceğiz.

2/6

Onunla birlikte demirci demir balığa unları yüklemiş. Sonra onu suyun sığ bir yerine bıraktıktan sonra demir balık su üstünde batmadan yüzmüş. Bu kerameti gören padişah şaşırıp kalmış. Hoşnutluğundan ağzı kulaklarına varmış. Demirciyi methetmeye başlamış. Demirci gölü dolanıp sağ salim geldikten sonra padişah sevinciyle demirciye tam in'am vermiş.

Ağaççının yapıp geldiği kanatlı bir ağaç at imiş. Bunun özelliğini bilmeyen padişah önemsememiş.

–Nedir bu? Yaramaz çocukların oynadığı oyuncak gibi. Ağaççı:

2/7

–Bu ağaç at. Bunun ön kulağını çevirsen derhal havaya uçar. Sol kulağını çevirsen yere iner. Ne kadar hızlı çevirirsen o kadar hızlı ve yavaş uçar. Ona binip istenen yere gitmek mümkün. Bir gün içinde bütün dünyayı dolaşip gelmek mümkün demiş. Padişah ile ağaççı doğru söylediğini tartışırken padişahın oğlu şehzade de onların yanındaymış. << Ağaç atın uçtuğunu doğrulayan söz şehzadenin çok dikkatini çekmiş. Gönlünden <<ben bu fırsattan faydalanıp dünyayı dolaşip gönlümü açıp geleyim de>> diye içinden geçirdiği fikriyle babasına:

–Baba bana izin verseniz ben şu ağaççının atını deneyip görsem nasıl? Demiş.

2/8

Padişah:

–Yok, çocuğum izin vermiyorum. Bu atın sırrını ben dahi bilmiyorum. Belki uçuyor belki de uçamıyor kim bilir. Bırak buna girişme demiş. Ağaççı atının düzgün uçabildiğini padişaha inandırmaya çalışmış.

–Hayır, padişahım düzgün uçabiliyor ve tehlikeli değil. Ön kulağını çevirse uçuverecek. Şehzade bu sözü anladıktan sonra daha da meraklanmış. Padişah yalvarıp durmuş. Şehzade padişahın çok sevdiği, el üstünde tuttuğu bir çocukmuş.

Adeta çocuk ne istese padişah onu yapmak zorundaymış. Ama bu padişah Şahzadeye çaresiz bir şekilde izin vermiş.

2/9

–Öyleyse çocuğum demiş padişah, ben senden bir dakika bile ayrı kalamam. Ben bir dakika seni görmesem duramam. Şu yakın etrafta uçup gel. Ancak uzağa gitme. Atın üstünde sıkı otur diyerek sözlerini defalarca tekrar etmiş. Şehzade memnun olmuş.

–Tamam, baba tamam, diyerek ata binmiş onun ön kulağını kıvrarak heş peş diyip havaya çıktıktan biraz sonra, şehzade yere bakacak olsa “hey hey dağlar sular evler imaretler ve insanlar varlık şeyler hepsi sınırsız o kadar küçük... Cami cemiyeti dengeli bir şekilde yerleştirilmiş” deyip kendisinden geçerek, şehzade babasının söylediği sözleri unutmuş. Uça uça yükseklerle çıkmış. Ne kadar yükseğe çıkarsa yer zemin ve bütün şeyler o kadar güzel gözüküyormuş. Şehzade çok mutlu olup atın sağ kulağını kıvrırmış. Öyle yapınca bir an içinden dikkat edemedi sular dereler ve insanların varlığı gözünden kaybolup gitmiş. Uça uça şehzadenin karnı acıkmaya başlamış. Hemen atın sol kulağını yavaş yavaş kıvrırmaya başlamış. Biraz aşağı inerek bakacak olsa başka bir şehir görünmüş. Şehzade yavaş yavaş yere inmiş. Oraya indikten sonra, başka bir sarayı bulup o yerde karnını biraz doyurup gece o yerde yatmış. Orayı büyük bulup başka yere çıkmayan şehzade bu yeni şehire geldikten sonra gündün güne sıkılmaya başlamış.

2/10

Ertesi gün seherle sokağı görmeye çıkmış. O sokaktan bu soğağa girip girmediği arka sokak kalmamış. Bir anda bir dar sokakta büyük bir meydan çıkmış. Meydana baksa pazar günü ya da bayram günü gibi yığılmış insanlar duruyormuş. Bu insanların hepsi “nedir bu havadaki uçup duran?” diye başlarını kaldırıp bakıyormuş. Bunu gören Şehzade şaşırılmış ve kendisi de topluluğun içine girip, başını kaldırıp havaya bakmış. Hiç birşeyi gördüğü yok. Bunun nedenini öğrenmek için yanındakilere sormuş,

–Hey ağabeyler nereye bakıyorsunuz?

2/11

İnsanların içinden birisi ona bakıp

–Galiba siz burada yeni birisiniz. Bizim padişahımızın bir melikesi var. O, o kadar güzel bir kız ki, onun güzelliği, dünyadaki bütün kızların güzelliğine denk gelmiyor. Ay dese ağzı var gün dese gözü var, o kadar güzel bir melike. Padişah onu canından çok seviyor. Onu –insi cinni– hiç kimseye göstermeyip saklıyor. Orda saklanmasından korkarak havaya tılsımlı bir saray yapmış. Padişah her gün işten çıktıktan sonra melikeyi bir yokluyor. Padişah şimdi o melikeyi yoklamak için havaya çıkıp gitti. Birazdan sonra dönüp gelecek. Biz hepimiz padişahın dönüp gelmesini bekliyoruz demiş.

Bu sözü anlayan şehzade şaşırıp;

–Havada ev nasıl asılı duruyor? diye sormuş.

Biraz önceki kişi;

–Periler yapıp vermiş. O yere padişahın başka adam çıkamıyor demiş.

2/12

Şehzade bu sözleri bir bir anladıktan sonra kendi gönlünde bir şeyleri sezer gibi olup, biraz önceki kendi kaldığı saraya doğru gitmiş.

Biraz yatıp, gece yarısı olunca yavaşça yerinden kalkıp ağaç atına binip biraz önceki meydanın önüne gelince, gökyüzünün altında biraz dolanıp oraya bakacak olsa, denildiği gibi boşlukta olan bir ev duruyor gibiymiş. "Hıı şu ev bu olsa gerek" deyip evin önüne inip, kapıyı açarak eve girmiş. Melike "Babam yine yukarı çıkmışa benziyor" deyip kapının önüne yürüyüp baksa, babası değil. Melike şaşırıp "İnsanoğlunun buraya çıkması mümkün değil, bu perilerden olsa gerek" diyerek şehzadeyi pek izzet hürmetle karşılamış. Şehzade bakacak olsa melike hakikaten de ay dese ay değil, gün dese gün değil, o kadar görkemli ve yüz güzelliğine sahip bir kız. Bir bakışta âşık olmuş ona. Bu kadar güzel bir kız ile bir yerde buluşup "Hayatımın bahtı canımın rahatı olsun da ne olacaksa olsun bu kızın elinden olsun" diyerek eve gelmiş. Şehzade de nihayetinde yakışıklı huyu güzel yakışıklı bir yiğitmiş. Kızı da eskiden beri babası hiç kimseye göstermiyormuş. İnsanoğlu yok bir yere gidecek olsa hemen sıtma olup yüreği parçalanarak, şunun gibi bir yiğide hevesmiş. Şehzade peri değil sonuçta, o bir insanoğluymuş. Onun nasıl geldiğini anladıktan sonra melikenin gönlünde sevgi peyda olmuş.

2/13

Öyle olup ikisinin arzusu bir yerden çıkmış. Bunlara hiç bir maya katmaya gerek yokmuş. Bir an birbiriyle içli dışlı olup gitmişler. Hal hatırlamışlar. Bir birlerinin dilek ve arzularını açık konuşmuşlar. İkinin muhabbeti odunu dahi yeniden canlandırmış. Öyle yapıp sabaha kadar muhabbet etmişler. Sabah olduktan sonra şehzade atına binerek, kaldığı saraya geri dönmüş.

2/14

O gün öğle ile padişah adet gereği kızı melikeyi yoklamak için gökyüzüne çıkmış. Padişah her gün kızının yanına çıktığında onu tartıp bakarmış. Çünkü padişahın düşüncesine göre kadın, erkek adama yakınlaştıktan sonra onun ağırlığı artarmış. Bugün padişah kızını tartacak olsa normal ağırlığından bir kilo fazlamış. Bu hali anlayan padişah sinirlenip gözleri pörtlemiş. Sakalları diken diken olmuş. Kızının yanında bir an bile kalmadan hemen aşağıya inmiş. Kalabalık bunu görünce çok şaşırılmış. Padişahın veziri de bu hale şaşırıp kalmış. Heyecanlanarak padişahın yanına girip sormuş. Padişah bütün olayları vezire anlatmış ve vezire buyruk vermiş:

2/15

– Bu işe benim aklım yetmedi. Benden başka gökyüzüne çıkabilen adam varmı ki? Sizler bir çare bulup şu adamı derhal ele geçirin. Gerekirse herkesin başını alırım!

Bu sözü anlıyan vezir:

–Tamam padişahım. Bu hizmet için biz başımız ile birlikte hazırız. Bizde en atik dört nefer kahraman var. Padişahım eğer izin verirseniz şu dört nefer kahramanı melikenin oturduğu evin etrafına koyarsak bunların elinden biraz önceki adam, uçan kuş da olsa kaçamaz diye tavsiyede bulunmuş.

2/16

Padişah vezirin bu fikrini sonunda makul görüp gece bu dört nefer kahramanı kendi gökyüzüne götürüp, melikenin oturduğu evin dört tarafına koyduktan sonra, kendisi inmiş. Bu kahramanlar uyumadığı zaman kahramanmış. Padişah kahramanları oraya koyup geri indiğinde onlar uyku deryasına dalıp gitmişler. Şehzade yine uçup çıkıp melike ile rahat bir gece geçirip, halleşip ertesi gün tan ağarmadan kaldığı yere geri dönmüş. O gün de padişah kızının yanına çıkıp kızını normal kilosondan üç kilo fazla bulmuş. Padişahın siniri gelip ne yaptığını

bilmez olmuş. O anda melikenin bu olayı bütün şehir halkına yayılıp söz masal peyda olup gitmiş. Padişah utanmaya başlamış. Sonra bu işi bir tarafa yıkmak için vezire sıkı emir vermiş.

2/17

– Öyleyse padişahım, demiş vezir biz melikenin oturduğu evin içini dışını ve evdeki var olan ev eşyalarını kızıl boya ile boyayalım. Ertesi gün bütün şehir halkını toplayıp kontrol edelim. Eğer kimde kızılboya varsa onu tutalım. Böyle yapmazsak bunu bulmak zor diye tavsiye vermiş.

Padişah bunu makul görmüş.

2/18

O gece şehzade Melikenin yanına çıkmış. Baksa olan heryer, evin içi dışı ve bütün eşyalar kıpkızıl boyalı. Şehzade bu boyanın sırrını düşünmüş. Ne olursa olsun, şehzade melikenin yanına yatmadan gidesi gelmiyormuş. Çünkü melike ile şehzade birbirlerine– balığa su lazım buna bu lazım– gibi olmuşlar. Onun için bu yolda şehzade başını gelecek sıkıntıları da düşünerek gitmeyi düşünmüyormuş. Öyle yapıp şehzade melikenin yanında bir gece kalmış. Ertesi sabah kalkıp gidecek olup elbiselerini giyecek olsa bütün elbiseleri ve eteği kıpkızıl boyayla boyanmış. Şehzadenin giyiminin her yeri altın–inci dolmuş. Eteğinin üstü altın olmuş. Eğer bunu çıkaramazsa sırrı ifşa olup padişahın eline düşüceği belli. Onun için elbisesine zerre kadar acımayıp, onu o yerde bırakarak kendi yalın ayak ve iç giyimleriye saraya uçup gelmiş.

2/19

Bu şehirde mutaasıp bir yaşlı varmış. O kişi hergün herkesten önce kalkıp sevap kazanmak için, ev ev dolarak insanları namaza çağırıyormuş. O gün bütün kişileri namaza çağırarak kendi mescide gelse uzaktan bir şey val vul ederek düştüğünü görmüş. <<bu ne ola ki>> deyip önüne gidip yakından bakacak olsa, bir şehzade elbisesi. Onu tutsa heryeri altın. Yaşlı adamın içi içine sığmamış. O gönlünden << benim her gün Allah yolunda yaptığım işlerin ecri bugün gelmiş gibi. Bu Allahın bana bır rızkı olmalı >> deyip Allah'a yüz bin şükürler söyleyip, o yerdeki çapan ile eteği giyip, başka bir ruh haliyle mescide girmiş. Lakin mutaasıp adam bu çapan ile eteğin sırrını bilmiyormuş. Bana Allahım verdi deyip o hoşnutlukla mescide herkesten sonra girip oturmuş. Namazdan sonra herkes avluya

çıkmiş. Bugün padişahın buyruğunu yerine getirmek için hiç kimse mescidin dışına izinsiz çıkmaması gerekmiş. Onun acayip asil kiyafetlerini gören el cemaat şaşırmiş ve onu tebrik etmişler. Sonra vezir de cemaati bir bir incelemeye çıkmış. Sonra mutaasıpın yanına gelip baksa ki bunun çapanında boya izleri varmiş. O hemence <<cellât!>> deyip çağırmiş. Cellâtlar gelip bunu bağlayıp ortalarına alarak onu zindana götürmüşler. Türlü zor-sıkıştırmalarla sorguya çekmişler. Sonra idamına hüküm kılınmiş. O vakitten sonra şehir halkı şaşkınlığa kapılmış. Ne kadar insan varsa havaya çıkan adama olacakları görmek için oraya gelmiş. Bir vakit sonra biraz önceki şehzadenin kulağına gitmiş. Bu sözü anlayan şehzade bu yaşlı adamın haksızca ölüme gitmesine vicdanı istememiş. Yüreğine hadsiz ağır bir taş konmuş gibi hissetmiş. Şehzade o an hemen ağaç atının kulağını kıvrırıp giderek, kurulan darağacının önüne varmiş. Baksa, yaşlının boynu salındırılmak üzere. Şehzade de acele ederek önüne varıp:

2/20

–Bay cellât! Bekle! Asma yaşlıyı! Onun günahı yok, günahın hepsi benim. Melikenin yanına çıkan benim. Melike ile yatan ben. Bu yaşlının bulup giydiğı elbise benim giysilerim. Beni öldür bırak ver onu! Deyip bağırmiş. Cellâtlar bunu anlayıp durmuşlar. Padişah bu yaşlının ölümünü gözleriyle görmek için şehirin kalesinden bakıp duruyormuş. Cellâdın yaşlıyı öldürmeyip durduğunu gördükten sonra, padişaha derhal olanları sorunca; yasavullar padişaha olan olayı anlatmış. Padişah:

–Kimse bu yiğit öldürölsün diye emir vermiş.

Cellât yaşlıyı bırakıp şehzadeyi bağlamak için gelince, şehzade zıplayarak ağaç atına kendini atıp, ok gibi uçup havaya çıkmış. Cellâtlar ne olduğunu anlamadan, oldukları yerde kalakamış. Bunu gören padişah öfkeye kapılıp, fenalaşıp bayılmış. Şehzade uçunca melikenin yanına inmiş ve melikeye halini anlatıp:

2/21

–İkimizin olayı babanızca artık biliniyor. Ölümün önünden zor kurtulup geldim. Bu yerde bir dakika zaman geçirmem doğru değil. İkimiz Allahın takdiriyle âşık–maşuk olduk. Aşkımız günden güne artıp gitti. Sizden bir zaman bile ayrılışım gelmiyor. Eğer siz beni isterseniz ikimiz birlikte kaçalım. Demiş.

–Ben sizinle bir oldum. Sizden ölsem de ayrılamam– demiş melike.

–Öyleyse yürüyün ata binin demiş şehzade.

İkisi ata binip uçmuşlar. Bunlar uçup değişik bir yere vardıktan sonra, melike aniden:

2/22

–Şehzade dur. Benim küçüklük çağında annem bana iki tane inci vermişti. Bunu gençlik çağında birisini kaynanana yine birisini kayınbabana ver diye söylemişti. İnciler evde unutulup kaldı. Ben onları almazsam olmaz demiş. Şehzade:

–Uçup yolu yarılalık. Şimdi dönmek tehlikeli olur.

–Yok, olmaz şehzadem ben kayınbabam ile kaynanama ne vereceğim. Bu annemin bana verdiği nasihatı demiş.

2/23

Şehzade Melikenin gönlünü kırmamak için çaresiz izin verip kendi bir kumlu çöl yere inip melikeyi yola salmış.

Padişah kendine geldikten sonra derhal melikenin yanına çıkıp baksa, melike yok. Padişah höykürüp ağlamış. Ne olduğunu anlamadığı bir anda melikenin ağaç ata binip, gürültülü şekilde uçup gelişini görmesiyle birlikte bir anda eğilip saklanmış.

2/24

Melike eve girmesiyle padişah onu tutup sarayına götürüp bir eve hapsedmiş.

Bu padişahın uzak bir yerde yine oğlu olan tanıdığı bir padişah varmış. Melikenin güzelliğinin şöhreti, padişahın kulağına gittikten sonra, kendi oğluna almak için epey zaman önce elçi yollamış. Lakin melikenin şehzade ile olan olayı bütün şehir halkınca meşhur olup gidince, padişah en sonunda bu olanları ihanet olarak görüp, kızı melikeyi gözden uzak tutmak için ve uzakta olan padişahın oğluna verme niyetini yerine getirmek için derhal bu padişaha bir parça yazı yazmış.

Bu yazıyı alan padişah düğün hazırlığı için bir tane vezir ile çok sayıda askerini çalgı ile yola koymuş.

2/25

Şimdi sözü melikenin aşığı sehzededen öğreniyoruz.

Şehzade melike, ha geldi ha gelecek diyerek bir gün geçmiş. İki gün hatta üç gün geçmiş. Kızdan haber yok. Şehzadenin gönlü << Melike benden yüz çevirdi ya da bir felakete uğradı. Ağaç attan da ayrıldım. Bu çöl yerde ölüp gideceğim. Benim ölüm kurda kuşa yem olup gidecek >> diye endişeye düşüp ah etmiş. Etrafı sınırsız kumlu çöl ve de yer yüksek kum dağlarıyla kaplıymış. Hiç bir yerde insan yüzü hatta uçan kuş dahi gözükmüyormuş. Güneş haddinden fazla sıcak, aynı tandırdan çıkan ateş gibi insanı yakıyormuş. Bir yandan açlık derdi, bir yandan susuzluğun derdi şehzadenin hiç gücünü bırakmamış. Gece çöl serinledikten sonra şehzade aniden hareketlenip << sebep kılsam sepette su durur >> diyerek ben de bir sebep kılmaya çalışayım. Yüksek bir dağın başına çıkıp, insan varmı diye izlemiş. Hiçbir insi cinni yüzü yokmuş. Şehzade dağdan kayıp yere düşmüş. Bir süre yol yürüyüp, önüne bakacak olsa önünde bir güzel yeşil bağ duruyormuş. Türlü türlü yemişler olgunlaşmış meyveler. Pembe renkli güzel çiçekler açmış. Bağın arıklarında sular şakırdayıp akıp duruyormuş. Bülbüller ötüşüyor. Acayip gönül açıcı bir bağmış.

2/26

Kaç künden beri açlığın ve susuzluğun azabını çeken şehzade meyvelerden yemek için bağa girmiş. Lakin bağda insan namına kimse yokmuş. Bir dip şeftalinin altında karnı doyuncaya kadar şeftali yemiş. Biraz sonra bir tür tatlı uyku basmış. Şeftalinin üstüne kapanıp uykuya dalmış. Ertesi gün uyanıp çenesini silecek olsa bir tutam appak sakal çıkmış. Şehzade <<bu ne ola ki >> deyip yerinden kalkmış. Düşünüp düşünüp bunun sebebini çıkaramamış. Sonra şeftaliden şüphelenip << hee herşey şeftaliden, şimdi nasıl yapmalı>> eğer melike gelse benim şu bir karış sakalımı görse ne yaparım diye düşüne düşüne karnı yine acıkmış. Şeftaliden yemeye korkup bir dip armudun yanına varıp, olmak üzere olan armutu doyuncaya kadar yemiş. Biraz sonra yine tatlı bir uyku bastırmış. Armutun üstüne kapanıp uykuya dalmış. Bir anda uyanıp yerinden kalkayım dese, başına bir şey yapışır gibi olmuş. Başını silecek olsa bir çift uzun ve kaba boynuz çıkmış. Şehzade şaşırıp kalıp << şimdi değişiyormuyum, insan sıfatından hayvan sıfatına mı giriyorum? Melike bana nasıl bakacak! >> deyip feryat etmiş. Şu ağır kaygıda derde düşüp yine sıkı bir uykuya dalmış. Uykusunda bir düş görmüş. Düşünde bir asaya dayanan appak sakallı yaşlı yanına gelip başını silmiş:

2/27

–Hey çocuğum sana ne bela geldi? Niçin böyle dertli dertli ağlıyorsun? Diye sormuş. Şehzade yaşlıya kendi başından geçen serüvenleri bir bir anlatmış. Yaşlı:

–Ağlama çocuğum hiç bişey olmamış. Sen bu bağın sırrını bilmediğin için bunlar başına gelmiş. Bu bağdaki meyveleri yeme şartı şudur ki: Ağaçtaki meyvelerin yere düşüp kuruyanlarından yesen hiç bişey olmazdı. Çözüm olması için sen şimdi kuruyanlardan ye. O anda sakal ile boynuzların derhal kaybolup gidecek. Çocuğum sen hiçbir zaman bu yerde yatma. Bu yerden tez vakitte git. Bu bağ devlerin bağı, onlar şimdi uykuda. Eğer bugün bu yerden gitmezsen devler uyanırsa seni sağ koymazlar. Bu benim sana nasihatım deyip, gözden kaybolmuş.

2/28

Şehzade korkarak uyanıp gözünü açacak gibi olsa – düş. Etrafa bakacak olsa hiçbir insan yüzü yok. Biraz durup düşünde gördüğü yaşlının sözünü aklına getirmiş. Derhal şeftali ve armutun dibine düşen kurularını arayıp toplayıp yemiş. Gerçekten denildiği gibi sakal ile boynuzları derhal yok olmuş. Şehzade yine eskisi güzel yiğit sıfatına gelmiş. Yaşlıya yüz bin uzaktan rahmet okuyup, o yerden derhal gitmiş. Onunla birlikte dal çavık kırıp bir tane büyük sepet yapmış. Onun yarısına ağaçtaki olmuş şeftali ve armutları yarısına da onun kurularını doldurup yola düşmüş. Bağdan çıkıp yine sınırsız çölleri geçmiş. Doğu neresi batı neresi fark edilmiyormuş. Kendi evi nerede kaldı, melikenin şehri nerede kaldı bilmiyormuş. Sonra dönüp karşısındaki yola girmiş. Karnı acıksa şeftali ile armut yemiş. Uykusu gelse gökyüzünü örtü, yeri yatak yapıp uyuyarak böyle yola devam etmiş. Öyle yaparak yedi gece gündüz yürüyerek, çölde sersemleyip bir büyük dağa ulaşmış. Dağın içinde birkaç gün yürüyüp bir büyük yola girmiş. Şehzade büyük yola girdikten sonra uzan vakit dinlenip << Her nasılsa insan olan bir yere yakınlaştım. Bu yerde oturup yorgunluğumu alayım. O arada bir yolcuda çıkıp gelir. Ben de ondan bu yerin neresi olduğunu öğrenirim>> deyip sepetindeki şeftali ile armutlardan yeyip yorgunluğunu almış. Aradan çok zaman geçmede bir kervan gelmiş. Şehzade onlardan doğuya yürüse kendi yurduna, batıya yürüse melikenin yurduna varacağını sorup öğrendikten sonra << kaplan izinden çıkmaz yiğit–sözünden>> diyerek ben şu yoldan gitmeyim. Bir çare bulup melike ile ağaç atı

elime geçirip sonra yurduma döneyim>> diye düşünmüş. Batıya bakıp büyük yola girerek yine yürümüş. Yine yürüdükten sonra arkaya bakacak olsa bir yığın insanın atlarını sürerek tozu toprağa katarak heybetle geldiğini görmüş. Yakınlaştıktan sonra onların ortasında birkaç at arabası da görünüyormuş. Öndeki güzel, ziynetli pal pul eden, parıltısı insanın gözünü alan dört atın çektiği at arabası, içindeki de melikenin babasının yazı yazdığı ve melikeyi almaya gelen şehzadeymiş. Atlılar ise o şehzadeyi himaye ederek giden vezir ve yasavullarmış.

2/29

Şehzadenin yanına geldikten sonra vezir yardım etmek için bağırmış:

–Hey çocuk bu yerde ne satıyorsun?

– Ben hiç bişey satmıyorum! demiş şehzade

– Hiç bişey satmıyorsan sepetindeki ne o vakit?

Aynı şeftali armut gibi duruyor demiş vezir, sepetteki şeftali ve armudu eli ile işaret ederek.

–Evet! Bunlar bana gerekti! Demiş şehzade. Vezir şehzadenin bu sözünü biraz rencide edici bulup:

2/30

–Hey! Ne şimdi bu ukalamısın nesin! Bu şeyleri satsan olmaz mı? Biz yola çıkmalı birkaç gün oldu. Güneş ve sıcağın dolayısı bizim şehzademiz susuzluğa dayanamaz oldu. Bu şeyleri biz yemeyiz şehzade yiyecek, şehzade! Demiş.

Sepeti götüren şehzade:

–Yok, olmaz kimse yemesin satmayacağım. Bu benim yolda yediğim azığı. Sizler görüyorsunuz bu uçsuz bucaksız çölde taş ile kumdan başka hiç bişey yok. Sizler atlısınız bende iki ayağımdan başka ne var. Ne zaman bir menzile varacağım belli değil açlıktan ne hakla öleyim– demiş. O arada at arabasında oturan şehzade vezire:

2/31

- Hemen al şeftali ve armutları! Deyip bağırmış. Vezir kendi şehzadesinin bağırmasını duyup derhal yanına birini alıp sepet götüren şehzadeye bakmış. O şehzade bunların kim olduğunu anladıktan sonra kendi yüreğindeki hasletini bildirmeden altınları alıp biraz önceki şeftaliden iki tane armuttan iki tane vermiş. Ama onların kurusundan vermemiş. Arabadaki şehzade şeftali ile armutları

eline almasıyla birlikte ağzına derhal atıp yola düşmüş. Bu şehzade bu şeftali ile armudu yedikten sonra uykuya dalmış. Aradan çok zaman geçtikten sonra uyanıp kendi başını silecek olsa yüzüne bir karış aksakal başına bir karışlık koç boynuzu çıkmış. Şehzade inip, at arabasını derhal durdurmuş. Vezir ve yasavullarda derhal attan inip at arabasının yanına gelmiş. Hepsi bakacak olsa şehzade yok. Arabada insan dese insan değil hayvan dese hayvan değil, cin–ruh gibi çirkin bir şey oturuyor. Bunlar korkup geri çekilmiş. Bunun nasıl bir olay olduğuna akılları yetmemiş. O arada biraz önceki şehzade arkadan yürüyerek yetişip gelmiş. Vezir p onun yanına gelip:

2/32

- Senin bize sattığın nedir? Diye sorunca. Şehzade hiç önemsemeden:
- Ne olacak armut ile şeftali! Diye cevap vermiş.
- Nasıl şeftali nasıl armut? Diye yine sormuş vezir.
- Nasıl olacaktı? Olgunlaşmış şeftaliyi yiyince sakal ile boynuz mu çıktı?

Şehzade aldırılmazdan gelmiş. Aşağıya arabanın yanına gelip, arabadaki şehzadenin çirkin durumuna bir bakıp, önemsemeyerek.

- Ben gece gündüz yediğim şu armut ile şeftali, niçin bu sakal ile boynuz bana çıkmadı– demiş ve bir az düşündükten sonra bir şey derhal aklına gelmiş gibi yapıp:

2/33

- Şehzade şeftali ile armudu yedikten sonra uyuyup kaldı mı? Deyip eğilerek kalabalığa bakıp sormuş. Hepsi bir ağızdan:
- Evet evet! Uyuyup kaldı, demiş.
- Ama bu olmadı! Bunu şimdi kim görmüş. Sizler bu yerin sırrının bilmezsiniz. Bu çölde şeftali ile armuttan her nasılsa tadına bakıp yiyen kişi uyumaması lazım. Bir şeyi yeyip, onu iyi sindiremeden uyuması hata. Uyuduktan sonra böyle olmuş. Eskiden de çok insanlar böyle olmuştu. Sizlerin bu işten haberi olmamış demiş şehzade. Bunu duyan hepsi başlarını eğip:

2/34

- Öyle, biz bu işten habersiziz– demişler.

Şehzade bunları gerçek bağlılığına en sonunda mutlu olmuş. Sözü geçen şehzadeyi göz önüne getirip nihayetinde gülesi gelmiş. Lakin yanlış konuşmamak için gülmesini içine atmış. Vezir ve askerlerin içinden bir kaç: <<Şehzadeyi bu sıfatla melike hiçbir zaman almaz. Şimdi bu yerden dönmemiz gerek >> dese bazıları << biz şehzadeyi bu halde bırakıp dönersek padişaha ne deriz>> bunun bir ilaç ile iyileştirmemiz lazım>> demişler. Şehzade ise dönmeyi kabul etmemiş.

- Ben ölsemde geri dönmem. Kaç yıldan beri ele geçiremedim. Şimdi bin meşekatle elime geçirecek olsam kızı bırakıp niye gideyim. Nasıl olacaksa şu kızı alıp gitmenin bir çaresini bulun demiş.

2/35

Sonra vezir şehzadeye:

- Şimdi başka hiç çare yok. Aramızdan bir güzel yiğidi seçip onu şehzadeler gibi giyindirmemiz gerek. Melikeyi ele geçirip kendi yurduмуza vardıktan sonra onun cenaplarınıızı alışmamasına çare yok deyip tavsiye vermiş. Şehzadeye bu fikir pek de uygun gelmiş ve öyle yapın diye buyruk vermiş. Lakin aralarında Melikeye yakışacak gibi bir güzelliğe sahip yiğit bulunmamış. Hiç birisininde şeftali satan şehzade gibi sıfat yokmuş. Onlar yavaşça şeftali satan şehzadenin önüne gelmişler. Vezir ona maksatını söylemiş. Bu şehzadelige gerçekten en iyi yakışan o imiş. Lakin kabul etmesi için:

2/36

- Bu kendinizin sorununuz, kendiniz yapın, ben olsam mesleğimi yapıp kendime bakan bir yolcuym. Beni böyle mahcup kılmayın benim gitmeme izin verin– deyip kabul etmemiş. Vezir çok yalvarmış. Sonra vezir para ile önüne gelip yanına beş altın alıp dayatmış. Yine kabul etmemiş. Yedi altın vereyim demiş, şehzade zor kabul etmiş. Öyle yapıp bu şehzadeyi giyindirip arabaya bindirmişler. Arabadaki şehzadeyi başka arabaya yollayıp yüzüne örtü yapıp boynuzunu bir parça pamukla sarmışlar. Vezir de şehire varınca evden dışarı çıkmadan oturmasının istemiş.

2/37

Dünür olan padişah bugün şehzade gelecek diye bütün vezir–ulemaları ile bütün şehir halkını onların önüne çıkarmış. Baksa kızını alan şehzade acayip güzel bir yiğit vede düğüne diyerek alıp geldiği para–malların haddi hesabı yok.

Bunu gören padişahın yanakları açılıp gitmiş. Lakin yine bir taraftan kızın hakikatinden endişeye düşmüş. Kızının karını aşikâr olup gitmesin diye o şehzadenin düğününü hızlandırarak bir an önce geçirip, şehzadeyi hızlıca yola salmayı düşünüyormuş. Tez gün içinde çok mal pulu serip düğün hazırlığını görüp, yedi gece gündüz düğün yapmış.

2/38

Düğün günü yaşlılar bir yerde gençler bir yerde toplanmışlar. Gece gündüz bütün misafirler ziyafet ve oyun eğlence ile sarhoş olmuş. Lakin padişahın akli fikri kızı ile şehzadedeymiş. Durmadan başkalarından ötürü kızı ile yiğidin ahvalini düşünüp durmuş. Düğünün altıncı gününde kız yüzünden peçesini çıkarmayıp dama bakıp, ağlayarak oturuyormuş. Başkaları dans edip, şarkı söyleyip, beyit okurken kız kendi kendine söyleyip yâri olan şehzadeyi düşünüp ağlıyormuş. Bu ahvali padişah anlayıp daha da derde düşmüş. Ayağı yanmış tavuk gibi hiçbir yerde oturmuyormuş. Düğünün ertesi günü şehzade melikeye kendini açıklamayı düşünmüş. Çoğunluk ziyafette yine eski gibi kendi oyun eğlencesiyle kalınca, şehzade bu fırsattan faydalanıp, mekikenin kulağına kulağını yaklaştırıp kendisinin kim olduğunu sessizce söylemiş. Melike önce inanmamış. Sonra peçesinin altını açıp bakacak olsa dediği gibi kendisinin sevdiği şehzadesi. Melike gerçek mi düşmü deyip bilememiş. Baş dönünce oturmak istemiş. Şehzade başkalarının hususen padişahın duymaması için melikeye, dayanıp oturmamasını söylemiş. Melike de yanılmamış. Lakin gönlü biraz açılacak gibi olmuş. Şehzade bir fırsattan faydalanıp kıza kendisinin bu yere nasıl geldiğini anlattıktan sonra Melikeye:

2/39

- Babanız bizi yola salacak. Biz sizi almaya gelen şehzadenin yurduna vardığımızda siz bütünüyle onun emrine gireceksiniz. Beni o yurttan kovacaklar. Onun için biz şimdiden, şunun elinden kurtulmanın çaresini düşünelim. Çare şu ki kaçmamız gerek. Kaçmak için ağaç at bize çok lazım. Siz babanıza << babam ağaç atı vermezse, gitmeyeceğim>> deyip diretin. Padişah mutlaka sizi korkutacaktır. Lakin siz zerre kadar korkmayın. Size hiç bişey yapamaz. Ağaç at ele geçmezse bizim ayrılmamız kaçınılmaz demiş.

Bunu melike tüm kalbiyle yerine getirmeye söz vermiş.

2/40

O gün düğün pek eğlenceliymiş. Bütün insanların dikkati kız ile yiğitin muhabbetindeymiş. Bu olayı izleyen yaşlı nine, bu ikisinin böyle gönüllü oturmasını görüp, hemen padişaha heber vermiş. Bunu duyan padişahın gönlü rahatlamış. Şimdi söz, tez yola salmaya kalmış.

Tan atmış. Babasıgil ve de misafirler şehzade ile melikeyi yola koymak için hazırlanmışlar. Şehzadenin atını eğlerenip arabalarını hazırlamışlar. Hepsi melikenin çıkışını görmek için beklemiş. Lakin melike çıkmamış. Misafirler bu olaya şaşırılmışlar. Melikenin çıkmaması ve kalabalığı bekletmesi padişahı çok üzümü.

Derhal eve bir tane köle kızı girdirmiş. Köle kız çıkıp padişaha:

2/41

- Padişah-ı âlem, Melikenin çıkmamasının bir sebebei varmış. Demiş.
- Evet! Neymiş sebep?
- Babam ağaç ağatı vermezse gitmiyorum dedi, demiş köle kız.

Padişah derhal öfkelenip <<callat>> deyip cellâdı çağırılmış. Cellâtlar hemen önüne gelmiş. O an bütün misafirler bu işe şaşsa kalmış. Sonra kenardan gelen misafirlerden birisi padişahı teselli edip:

2/42

- Boşver padişah böyle hüzne boğulmanın gereği yok. Genç çocuklar oyuna doymamış. Canı sıkılmış oynayınca gönlü açılır. Sorduğu şeyi verin demiş. Padişah misafirlerin hatırı için ağaç atı çaresiz melikeye vermiş. Çalgı çengi ile kız ve yiğidi yola salmış.

Birkaç gün yol gidip sakal ve boynuzlu şehzadenin yurduna yakınlaşmışlar. Lakin kaçma fırsatı bulamamışlar. Eğer yurda girip gitse – problem. Şehzade yine melikeye öğüt verip:

2/43

- Siz evin önüne varınca, kendi elimle yedi kere altın para saçmazsam yuvaya girmem dersiniz. Onlar çaresiz dileğinizi kabul edecekler. Altını alıp çıkış yere geçin. Sonra bütün vezir ulema ve şehzade çıkıp gitsin deyin. Onu yapmazsan da çaresi yok. Altınları saçıp, onlar antınla meşgul olunca, o fırsattan faydalanarak ağaç ata binip kaçalım deyip tavsiye vermiş.

Tam oraya gelince Melike şehzadenin sözü gereğince dileğini söylemiş. Herkes makul görmüş. Melike altınları saçınca herkes altınlarla gitmiş. Şehzade ile

Melike ise ağaç ata binip atın sağ kulağını hızlıca çevirince ok gibi gökyüzüne uçup gitmişler. Biraz önceki insanlar şaşırıp havaya baka kalmışlar. Öyle yapıp bu ikisi sağ salim şehzadenin yurduna uçup gitmişler.

2/44

Padişah kendi oğlundan ayrıldıktan sonra gece gündüz ah edip hastalanmış. Bunun hepsini ağaç atı yapan ağaççıdan görüp onu zindana attırmış. Sonra onu şehirdeki büyük kapıya mihlatıp koymuş. Şehzadenin dönüp geldiği gün, biraz önceki ağaççıyı kapıya mihlamak için harekete geçildiği vakte doğruymuş. Şehzade gelip babasına ağaççıyı sormuş. Ona ağaç atın hususiyetini, onun nasıl yardım ettiğini, bu at olmasa bu işin olmayacağını ve de kendisi herşeye rağmen olgun insan olamayacağını bunun gibi olan güzel ve akıllı melikeye eş olamayacağını belirtmiş ve ağaççıya takdirle mukafat verilmesi gerektiğini babasına bir bir anlatmış. Babası, şehzadenin bu sözlerini anladıktan sonra ağaççıya ceza kesilmesinden dolayı pek mahcup olup hiç birşey diyememiş.

2/45

Ağaççıya ceza verildiğini öğrenen şehzade derhal buyruğun boşa çıkarılmasını emretmiş. Padişah uygunsuz emir verdiği için üzülüp derhal ağaççıyı azad etmiş. Şehzade o zaman ağaççıdan çok af dilemiş ve hünelerinden ötürü aşırı ödül vermiş. Yalnız kalan padişah oğlu şehzade ile Melikeye yeniden kırk gün kırk gece düğün yaptıktan sonra çocuğuna padişahlık tahtını vermiş.

3.Kuyudaki Bildircin

3/1

Var iken yok iken eski zamanda gözü sönük gören bir fakir çiftçi varmış. Bu kişinin varı yoğu bir tane eşeği varmış. Bu kişi bir kışta eşeğe ot gerek bana hiç kimse ot vermedi, benim yonca tarlam veya otluğum yok şu vakitten faydalanıp tarlaların arasından ot biçip toplamalı deyip ovaya gitmiş. Eşeğini bir yere bağlayıp uzun vakit yere bakarak yürüdüktan sonra bir buğdaylığın kenarındaki otları görmüş ve dibinden biçmeye başlamış.

O vakit koluna kuş kondurup, kara atını koşturup, bıyıklarını döndürüp, gözlerini çekçeytip köpeğini önüne salan Tudaxun bay bildircin avına çıkmış. Hiçbir şeye aldirmeden, az konuşarak yanaşmış.

3/2

- Hey kör bu yerde ne yapıp duruyorsun demiş. Könlünde çiftçiyle eğlenmek varmış.

- Bay ağa kışın derdi yaşam mücadelesi – demiş çiftçi

- Hey kör! Sen çöp biçdim diye sapla buğdayı biçiyorsun, bu ne yaptığın demiş bay.

- Hayır, efendim benim biçtiğim buğday değil demiş çiftçi.

- Ben senin buğday biçtiğini görüp duruyorken yine yalan söylüyorsun– demiş bay.

- Efendim benim gözlerim görmese bile ellerim buğdayı iyi tanır. Benim biçtiğim buğday değil. Çiftçi sözünü tekrarlayıp.

3/3

Bay, fakir çiftçiyle eğlenmek için:

- Sen niye söze inanmıyorsun biçtiğinin hepsi buğday işte bunu yerden biçtin deyip çukuru çok bir yere alıp getirmiş. Kendisi bir iki adım öteye yürüyüp, atına binip bakmaya başlamış. Çiftçi bayın gösterdiği yeri biçerken bir çukura düşmüş. Bunu gören bay kahkahayla gülüp

- Bu halinle ot biçiyorum diyorsun ahmak demiş.

Çiftçi çukura yığılınca eline bir bildircin değmiş. Bunu iyice tutan çiftçi çukurdan başını çıkarıp;

3/4

–Bay ağa siz bana kör dersiniz. Benim gözüm kör olmakla birlikte elim hassas dediğimde kabul etmediniz. İşte siz, köpeğiniz, rahvanınız ve kuşunuzla birlikte hepsi sekiz göz. Arayıp bulamadığınız bildircinınızı ben buldum, deyip bildircini baya göstermiş.

Bay aç gözlülükle çiftçinin elinden bildircini asılarak almış. Kamçısını sallayıp atına vurmasıyla birlikte yoğun otların arasındaki başka bir çukura atın ayağı düşmüş ezilmiş. Bayın büyük karnı eğere sert vurup yarılmış. Bayın çırpınıp yattığını gören bildircin fakirin elinden uçup çıkıp:

Vitvalak, bitvalak,

Aç göz bay oldu ezik

Vitvalak, bitvalak,

Fakir, çekirdeğini çek
deyip fakirin başında üç kere dolaşıp gitmiş.

Fakir çiftçi, çukurdan sağ salim çıkıp otu toplamaya başlamış . Fakirle eğleneyim diyen bay ağa kendi eğlence konusu olup nefes alamayıp ölmüş.

4.Altı Hayvanın Seyahati

4/1

Bir gün altı hayvan ittifak edip bir yere toplanmışlar. Bunlar uzun bir sohbetten sonra bir aylık yoldaki bir dağa seyahat edip gelmek için karar alıp, yol için hazırlığa girişmişler. Yol hazırlığı bittikten sonra altı hayvan birleşip sefere yürümüşler. Bunlar bir hafta yol yürüdükten sonra, bir ağaçlı yere gelip durmuşlar. Bir iki gün yorgunluk alıp yine yürümeye başlamışlar. Yürüme esnasında bunlar kendi aralarında meclis kurmuşlar. Mecliste birlik ittifakı sağlamlaştırıp bir birlerine olan güvenlerini artırıp sefere her nasıl engel–zorluk duçar olsa ona baş eğdirip onu yenip bir birlerinden ayrılmadan, yolda biri hastalansa onun iyileşmesine dikkat ederek, seyahat sürecinde birlikte yürüyüp, varılacak seferde başarı kazanıp kendi yerlerine selamle dönmeyi ve seferde görülüp ve o yurttaki üstün özellikleri öğrenip dönüldüğünde başkalarına beyan edin denilince anlatılacağı gibi benzer fikirlerin üzerine anlaşılıp, durulan yerden hareket edip yine yürümüşler.

4/2

İki hafta yürüdükten sonra onların önüne bir kanal çıkmış. O yerden geçmek için köprü yokmuş. Kanaldan yüzerek geçmekten başka çare yokmuş. Bu hayvanlardan biri şöyle demiş << Biz yürüyeli iki üç hafta oldu. Aramızda bir baş seçelim onun ağzına bakıp tertipli yürüyelim. İşte bu önümüzdeki nehirden geçince kurt tilki kuşların olduğu kötü ormanlık yerlere gideceğiz. Böyle yerlerde yol bilen, iş öğreten bir baş olması gerek. Onun yürüdüğü yolun altında yürüsek işimiz terliyle yerine gelir.>> Bu fikir doğru görüldükten sonra, hepsi bu fikri destekleyip o olmaz bu olmaz, arasından yine birisi çıkıp << şu önümüzdeki kalın kanalda kimin bacağı suya ıslanmadan, kanalın ötesine geçip giderse onu baş seçelim>> diye fikir vermiş. Bunu hepsi uygun görmüş. Bu geniş kanalla karşı karşıya gelen hayvanlar; inek, eşek, koç, teke, tavuk, kirpiden ibaretmiş.

4/3

Bunlar bir birlerini teklif etmişler. Aramızda hepimizden daha yaşlı inek var. Önümüzden gitse diye fikire gelince, inek geçmeye girişmiş. İnek kendi gönlünde kudretli olduğuyula övünüp kanaldan geçmeyi öylece göze almış. Bu birkaç adım arkaya çekilip kendinin adetteki kalın sesi ile böğürüp <<hümbü hümbü>> diye avazı ile atlayıp, kanalın üçte ikisini geçince kendi gönlünden “benim gibi atlayan yok, ben baş olup kalacağım” deyip mutlu olmuş. Tertip gereği eşek kendinin çirkin sesiyle atlayıp, inekten bir adım sonra inmiş. Bunu gören inek daha da mutlu olup bıyığıyla gülmüş. Sıra koça gelince bütün gücünü toplayıp kanalın diğer tarafını nişanlayıp atlayınca o, ineği geçip iki arka bacağıyla suya değerek geçip gitmiş. İneğin kurduğu hayalleri boşa çıkmış. Şimdi sıra tekeye gelmiş. Bunun atlayışını görün, bu teke kendiyle gururlanmış: <<Ben önceki yoldaşlar gibi atlamam. Onlar benden birkaç hisse daha güçlü olsa da gücümün varacağı yeri atlayıp göreceğim>> diye yirmi adım geriye çekilip bo bo bo oldu diye bağırıp gücünün tamamıyla atlayınca, kanalın üstünden uçar gibi geçerek, kanaldan üç metre karşıya varıp düşmüş. Bunun geçişine diğerleri şaşırılmışlar. Hepsinin gözü, tekenin baş olmasına yetmiş. Geçenler alkışlayıp tekeyi karşılarına alıp bir şeyleri değiştirecek diye fısıldaşmışlar. Sıra tavuğa gelmiş. Tavuk gönlünden kanatım olduğundan uçup geçip giderim demiş. Yirmi adım arkaya gidip iki kanadını bir birine vurup ka ka ka kaak deyip yirmi adım koşup geçince kanalın kenarına varıp düşmüş. Nihayet tezlikte sudan çıkmış. Şimdi eğlenceyi kirpiden görün. Kirpi ben nasıl yaparım diye kusur kusur edip siniriyle atlayıp nehirin beriki kenarına üzüntüyle çıkmış. Bunların hepsi kirpinin halini görüp gülüşmüşler.

4/4

Bunlar bir yerde oturup meclis açmışlar. Meclis neticesinde hepsinden uzağa düşen tekeyi kendilerine baş seçmişler. Bu başı, iç çekerek karşılarına alıp tebrik etmişler.

Bunlar ondan sonra başı ortalarına alıp tertipli şekilde yürümüşler. Bir gün hava pek tutulup kendi rengini değiştirip, gürlüdemeler o taraftan bu tarafa yayılıp, gökyüzünü sanki yarılıp düşecek gibi titretip par-pur edip heybetli olup, yağmur yağacağından haber vermiş.

4/5

Bunların yeni seçilen başları << Bugün gece soğuk olacağı benziyor. İkinci olarak bu yerin kurt ve tilkileri yaman bu ormanda yatmak bence iyi olmaz. Bir bozkırda güzel bir yer bulup yatmamız gerek>> demiş. Onlar mekân arayıp yürüyünce, şanslarına eski bir evle karşılaşmışlar. Bunlar mutlu olup eve girmişler. O vakit akşam vakti duraklamak gerekmiş. Bunlar o tarafa – bu tarafa bakıp göreceksin olsa bu bir eski değirmenmiş. Unluğa inip değirmen taşını yalayan bir kurdu görmüşler. Kurt da bunları görmüş. Kurt içinden << bunları gerçekten tam yerinde buldum >> deyip ağzından sarı suyu gelmiş. Bu çaresizler nasıl edip bundan kurtulsun. Kurtulmanın çaresi yok. İyi mekân ararken ejderhanın ağzına geldik deyişmişler. Kurt mutluluğundan bir delikte duran yarım defî alarak bunları da korkutmak için;

<<dunpak dunpak bu lezzetli arkadaşı sabah yemeğinde yesem
dün pakka dün pak, şu arkadaşı akşam yemeğinde yesem
dunpakka dun pak bunu gece yemeğinde yesem
bu arkadaşları geç vakit yatarken yesem >>

diye bunlara hucum etmek için önlerine durunca, bunlar bir birlerine bakışıp korkmuşlar.

Teke ölsek de buna bir çare bulmak gerek diye kurttan defî asılarak alıp:

<<dunpak dunpak bu kurt arkadaşın etini yesek derisi de lazım olur gibi
dunpak dunpak. Boyun derisi çapanaya yaka olur gibi
dunpak dunpak. Sırtının derisi çapanımın sağ kolu olur gibi
dun dun pak dun pak; kaburgasının derisi çapanıma sol olur gibi
dun dun dun pak bacaklarının derisi ayağımıza çarık olur gibi
dun pak pak dun pak>>

Diye hepisi harekete geçip kurda diklenmişler. Bunların bu sözlerinden kurt sonunda pek korkup kurtulmanın çaresini düşünüp durmuş ve taş kesilip kalmış. Bunların etini yiyeyim desem bunlar benim etimi yiyecek. Derilerimi zayi etmeye çalışacaklar, diye düşününce, şansına rüzgâr esip kapıyı biraz açmış. Kurt bunu ganimet bilip tüfek mermisi gibi atlayıp çıkıp gitmiş.

Bunlar mutlu olup kapıyı kilitleyip yatmışlar. Ertesi gün güneş çıkıp ışıklarını etrafa yaymaktaymış. Türlü haşareler, bitki, kurt, böcek, ufak evcil kuşlar güneş ışığıyla bahara alışmaktaymış. Bu hayvanlar yine kendi yollarına yürüyüp gitmiş. Birkaç gün yürüdükten sonra varacakları menzile yaklaşmışlar. Bunlar mutlu olup şarkı söyleme maksadıyla sen söyle ben söyleyeyim deyişmişler. Sonra <<eşek söylesin unun sesi nihayetinde güzel avazı kalın>> demişler. Eşek ağzının döndüğünce han han han etmesiyle, karnı acıkıp yolda gizlice yatan kurt koşup gelerek, eşeğe hücum edip bacağına dişleyerek düşürmeye çalışmış. Bunu gören yoldaki arkadaşları pek korkup kaçıp canımızı kurtaralım deyince teke hemen: Bundan korkmak işe yaramaz. Bizim birimiz ölsek hepimiz ölürüz. Dirilsek hepimiz diriliriz diye söze vefa gösterip, bunu kurtarmak gerek demiş ve diğerlerine güç gayret verip << Ben önlerine varıp bir hareket yapacağım, sizler bir bir arkamdan yetişip gelin ve heybetli durun. Şansımıza karşı karşıya gelirsek onu bir sebep ile kaçırmız. Eğer şansımız yoksa karşı karşıya gelmezsek bu yolda can veririz. >> demiş. Sonunda hızla gelip, bir dönüp sivri boynuzlarıyla yirmi tane vurup << Yum ağzını, hırsız, munafık>> diye kurda diklenerek bir şeyler demiş. Kurt onu dişlemek için hamle yapmış. Bir şey dönüp boynuzu ile otuz tane vurmuş. Kurdun içi karıncalanmış. Kurt nasıl edip de kurtulurumun derdine düşmüş. Tavuk gelip <<Kot kot... kot bu acı içinde bizi korkutan kötü niyetli, şunu öltürüp onun bağırsaklarını diken mi diken taş mı taş sürüyüp bir yıl evvelki öcümü alayım >> diye koşup, kurdun gözüne saldırınca; Kurt şimdi kaçayım kaçmazsam öleceğim diye düşünmeye başlamış. O an kirpi gelip << Niye bakıp duruyoruz bu kara yüzleri yeryüzünden yok etmemiz gerek. Bunu öldürüp etini iğnelerime takıp kak yapacağım. Çabuk olalım>> demiş. Kurt bunların arasından atlayıp kaçıp gitmiş. Bunlar yine Allah'a şükürler edip kendi yollarına yürümüşler.

4/7

Bu kurt nihayetinde korkup gidip hızlıca kaçınca, ormandaki kurtlar bunu görüp, bizi korkutacak kişi geliyor diye korkup uzaklara kaçmış. Onlar bir yere toplaşıp birbirlerine hal hatır sorup sözü geçen kurda halini sormuşlar. –Sebeb ne? Niçin böyle kaçyorsun?
Bu kurt kaçma sebebini bir bir anlatmış.

Ben karnım acıkınca yolda gizlice yatıyordum. Bir vakit bir şey sallanıp geldi. Baksam dört ayaklı bir şeymiş. Bunu yiyeyim diye varıp yapıştım. Yine bir şey gelip << boynuzla yirmi tane vursam az gelir>> diye yanıma geldi. Baksam boynuzu sivriymiş. Onun ile on tane vursa ölüp kalacağım. Bundan sonunda korkup durmuştum. Dağ gibi bir şey geldi boynuzları nihayet kalın <<otuz tane koysam>> diye yanıma geldi. Eğer o boynuzu ile bir tane vursa sıtma olacaktım. Yine bir şey geldi. << Bağırsaklarını bana verin>> diye. Yine küçük bir şey geldi<< etini kak gibi kurutacağım>> diyerek. Suya düşen sıçan gibi titreyip kaldım. Bunlardan, nihayetinde pişman olup tezlikle kaçıp kurtuldum.

4/8

Bu sözü anladıktan sonra kurtlar, yine bunlar yetişip gelmesin diye üç günlük uzak bir yere kaçalım diye bir birlerine tavsiye vermiş. Kendi yerimizden taşınıp susuz çöllere gidip zorlukla yaşayacağız. Barışçıl olarak gidip varalım hayvanlara çikalım. Bizimle barış yapımayan bu kurdu öldürüp dışladık diyelim. Hepsi hucum edip sözü geçen kurdu öldürmüşler. Hayvanlar bu durumdan faydalanıp gözlenen menzile yetişip seyahat ettikten sonra yerlerine selamete yetişip gelmişler.

5.Tilki İle Bildırcın

5/1

Tilki ile bildırcın ikisi arkadaş olmuşlar. Bir gün tilki demiş.:

- Arkadaşım beni iyice doyururmusun?

Bıldırcın <<makul>> demiş. Bir gün, yeni düğünü olan bir fakiri, tarlada çalışan kocasına bir tepside etli çorba götürürken görmüş. Bıldırcın fakirin önüne inerek sallanıp bir kanadını sürüyüp yürümüş. Bunu gören fakir, tepsisini koyup bıldırcını kovalamış. Kenarda bekleyen tilki tepsideki eti yeyip iyice doymuş. Bıldırcın gelip:

- Doydunmu? diye sormuş

Tilki:

- Gerçekten doydum– demiş

5/2

Tilki:

– Şimdi beni güldürürmüsün? demiş. Bildircin <<makul>> deyip sabah sığır sağan bir fakirin başına gelip konmuş. Bunu gören fakirin babası:

– Dur kızım, başındaki bildircini vurayım, deyip sopa ile bir vurunca fakir kız düşüp ölmüş. Bunu bunu gören tilki çok gülmüş.

– Güldünmü dostum? Deyip sorunca bildircin

– Böyle yapınca güldürdün dostum. Şimdi bir korkut dostum, demiş tilki.

5/3

– Öyleyse gözünü yum deyince yum, aç deyince aç demiş. Tilki <<makul>> demiş bildircin avcılarının yanına götürüp tilkiye << gözünü yum >> demiş. Tilki gözünü yumunca, yerde yatan avcılarının önüne götürüp <<gözünü aç>> demiş. Bunu gören avcılar köpekleriyle tilkiyi kovalamışlar. Bildircinin kendisi ise yüksek bir tepeye çıkıp olanlara bakıp eğlenmiş. Tilki bütün canı ile kaçıp zor kurtulmuş. Korkudan iki karış dili çıkan tilki bildircinin önüne gelip hal hatır sorunca, bildircini ağızına alıvermiş.

Tilkinin ağızına düşen bildircin tilkiye yalvarmış <<ben senin dediklerini yaptım. Şimdi sen bana bir iki ağız söz etmeme izin ver>> demiş. Tilki <hü>> demiş.

– Öyleyse, bir de, ben kendimi doğrultup damağına iyice gireyim demiş. tilki:

– Bir deyip ağızını açınca bildircin <<kurrida>> deyip uçup gidince kuyruğu tilkinin ağızında kalmış.

- Yamanın tabiatı değişmez demiş bildircin. Şimdi beni yemiş gibi, kopardığın kuyruğumu yersin, deyip bildircin uçup gitmiş.

6.Fil İle Maymun

6/1

Eski ve yakın zamanların birinde bir fil ile bir maymun laf dalaşına girmişler.

- İzle gör! demiş kendinin küçüklüğünden övünen fil. Hem büyüğüm ben hem güçlüyüm. Şu köklü ağacı bir seferde asılıp yoluveririm. Senin neye gücün yetsin?

- Hayır! Demiş maymun kendinin çevikliği ve akıllığından övünerek—ben koşmada, emekleyip çıkmada geçerim. Sen olsan ağaçta yapışıp çıkamazsın, ağacın dalına kuyruğunu koyup oturamazsın.

Sonra bu ikisi bir birini yenebilmek için akıllı ve yaşlı bir baykuşun yanına gitmiş.

- İki baykuşa, bizim fikrimiz bir yerden çıkmadı. Sizce güç mü iyi, akıl mı? Diye sorunca.

6/2

Onların her ikisinde övündüğünü bilen baykuş:

- Öyleyse hangisinin iyi olduğunu sınıyıp görelim. Sizler bu nehrin o yakasındaki o elmayı gördünüz mü? Deyip sormuş.

- Evet, evet gördük demiş fil ile maymun.

- Gördüyseniz demiş baykuş, şu elmadan bana alıp getirin. Ondan sonra ben sizin sorularınıza cevap vereyim.

Onlar makul bulup nehirden geçecek olmuşlar. Lakin dalgalanıp duran nehre girmeye maymun korkmuş. Bunu gören fil:

6/3

- Gururlu bir halde, gel benim üstüme bin demiş. Ben hem büyük hem güçlüyüm buncacık sudan geçmek benim kafama bile gelmez.

Neticede maymun file binip nehirden geçmiş. Bunlar nehirden geçse sözü geçen elma büyük ve uzunmuş. Fil onu kökü ile sökecek olmuş. Lakin sökmemiş. Bir yana eğmeye çalışıp ittirip bükmüş eğilmemiş.

- Dur artık dur! Demiş o anda maymun övünerek. Bu işin ancak benim elimden gelmesi mümkün. Ben ağacın sırtına çıkayım sen bakıp dur demiş. Nihayet tez şekilde elmanın sırtına çıkıvermiş. Olgunlaşan elmaları yere düşürüvermiş. Fil yerde durup toplamış. Öyle yapıp onlar birkaç elmayı alıp nehirden geçip baykuşun önüne getirmişler.

- Güzel. Şimdi güçlülükle akıllığın hangisi iyiymiş? Deyip sormuş bu ikisine

- Güç iyi akıl iyi diye kim söylemişti demiş baykuş. Her ikiniz de elmaları alamadınız. Filin güçlülüğüyle nehirden geçenler, maymunun akıllığıyla elmayı aldılar. Buna bakarsak güç ile akıllık birlikte iyi.

7.Hilekâr Tilki İle Köpek

7/1

Eski zamanda bir köpek; tavuk, kaz ve ördeklerin durdukları avluya bakıyormuş. Günlerden bir gün hilekâr tilki bu avlunun yanından geçip giderken tavukların kazların ve ördeklerin seslerini duyup bakınca, bir şey yapıp avluya girecek olmuş. O avlu etrafını çok kez dolanmış lakin girecek yer bulamamış. Sıçrayıp gireyim dese dümdüz tarlamış.

Hilekâr tilki uzunca düşündükten sonra << Evvela avluya bakan köpeği ele düşürmeli>> deyip yere inmiş. O gidip bir çuvala ot hazırlayıp arkasına yüklemiş. Bir sepete de kazan kurbağasının yumurtasını hazırlayıp elinde tutuyormuş. Öyle yaparak az önceki avlunun eşğine gelip zincirini çalmış. Köpek kapıyı açıp baksa, arkasında çuval elinde sepet götüren tilkikuyruğunu sallayıp duruyor.

7/2

- Hoş sana ne gerek? Deyip sormuş köpek, gözlerini fal taşı gibi açarak.

Hilekar tilki dişini sırtıp:

- Kapından geçip gidiyordum, seninle tanışıp hal hatırını sorup gideyim dedim– demiş.

- Nerden geliyorsun? Diye sormuş köpek

- Şehirden. Tavuklara tane getirmeye gitmişim. Yumurta da alıp geldim. Kendi küçük olsa da nahiyeti büyük. Eğer bunu tavuğa bastırırsan öyle bir civciv çıkacak o yaşlanıncaya kadar her gün iki defa yumurtlayacak.

- Köpeğin gözleri açılıp gitmiş. <<bizim tavuklara da şu yumurtadan bastırırsam... herkes bana teşekkür eder >> deyip düşünmüş köpek. Sonra tilkiye:

- Bana bu yumurtalardan on tanesini verirmisin? Diye sormuş.

- Olur, istediğin kadar al ben senin gibi değerli dostumdan hiç birşeyi esirgemem– demiş tilki.

7/3

Köpek tilkiyi avluya sokmuş. Onlar kurk tavuklara yumurta bastırmak için yuva yapıp tavukları yatırmışlar. Hilekâr tilkinin <<halis>> hizmetini gören köpek ona gerçekten inanmış.

Biraz sonra tilki dönecek olup, çuvalı arkasına yüklenmiş. O zamanda <<alla tovva>> deyip kaygılanmaya başlamış. Aniden köpeğe:

- Vay dostumcan gücüm bitmiş benziyor. Her yerim sızlayıp ağrıyor. Bu hal ile eve kadar yürüyemem. Bu yerde geceleyip ertesi günümü eve gitsem ki.

- Konaklayabilirsin olur dostumcan. Ne zaman iyileşirsen o zaman gidersen demiş. Köpek de kendi yerine gidip yatmış.

7/4

El ayak çekildikten sonra hilekâr tilki kap kup edip üç tavuğu tutup kapıya yönelmiş. Çuvalın içinde tavuklar korkup aşırı <<kak>> diye ses çıkarınca hilekâr tilki <<Ne acayip tilkiyim, köpeği uygun hale getireyim. Diğer şekilde böyle hile yapamam ki. Çuvalı köpeğin kendine götürüp kapıyı açmış. Hepsi, gürk tavuk yumurtasından civciv çıkaracağım diye tavuklar karnımdaki çuvala girmiş>> derim diye içinden geçirip, kendince memnun olmuş. Öyle sakince uyumaya gitmiş.

7/5

Kurk tavuk gece boyunca yumurta basıp, tan atınca altında bir şeylerin kımıldadığını sezmiş.

- Galiba civciv çıkacağı benziyor- deyip bakacak olsa altından bir şeyler emekleyip çıkıyor gibi. Kurk tavuğun canı çıkacak gibi olmuş. Korkudan <<kakahlayıp>> avlunun içini başına geçirmiş. Bunu öğrenen bütün tavuklar kaz ördek sallanarak gelip, sağa sola yürüyüp, kafesin çevresine yığılmış. Köpek de yürüyüp gelmiş. Bakacak olsa dört ayaklı başı yılanınki gibi bir şeyler emekleyerek çıkıp geliyor.

- Bu neye alemettir deyip şaşırıp kalmış, kazlar.

- Hey biçare yumurtayı boş basmışsın demiş ördekler. Tavuklar ise korkusundan:

- Ka ... Ka.... Ka.... Bunu bizden kötü ruh çıkardı. İşte yumurta kabukları deyişmişler. Kurk tavuk ise kanatlarını silkeleyip gözlerinden yaş döküp ağlamış.

Köpek evvela hiç bişey anlamamış. İyice düşünüp anlayınca, sinirinden dişlerinin gıcırdatmış.

7/6

- Tilkinin getirdikleri kazan kurbağasının yumurtası imiş. Haramzade beni aldattı. Şimdi ben sana aldatmanın nasıl olduğunu göstereceğim.!

Bunu sezen tilki yerinde kıpırdamadan durup ne olduğunu anlamamış gibi sersemlemiş.

- Eh derdim kurusun, kurk tavuk, kazan kurbağası yumurtasından civciv çıkarmış. Civciv çıkışı yakın olan yumurtayı almışsınız şimdi nasıl yapayım deyip heyecanlanmış. O çeviklikle çuvalı sırtına yükleyip avluya çıkınca, kapıda büyük kilidi görmüş. Kapının kilidini bilmeden gelip, çuvalı damdan atacak iken, çuvalın içindeki tavuklar çıkıp gitmiş.:

-Hırsız tutun hırsız tutun deyip bağırmışlar.

Tilki o an damdan atlayacakken köpek, tavuk, kaz ve ördekler koşup gelip kuyruğundan asılıp düşürmüşler. Hepsi bir olup güzelce tilkiyi dövmüşler.

8.Ayının Oğlu Erkurban

8/1

Eskiden bir çiftçi varmış. O tarla sürmeyi zor görüp odunculuk yapmaya başlamış. O sekiz eşek odunu her cuma pazarda sekiz çuval buğdaya satarmış. Fakat oduncunun karısı yemek yapmayı ekmek pişirmeyi bile bilmezmiş. Bir gün o çocuklarına:

- Hey çocuklarım odunu getirip satıyoruz. Ananız alıp getirilen unu gömme yapıp bereketini koymadı. Onun için ananız öldüreyim desem elim varmadı. Bu anan evden yok olmalı. Baba dersiniz benim yanımda durun, ana dersiniz ananızın yanında durun, ben ayrılıyorum demiş.

Bu sözü anlayan çocukların başına gam düşmüş. << anamız yanına gitsek, bize bakamaz ama anamızdan vaz geçemeyiz>> deyip çocuklar ağlamaya başlamış.

8/2

-Hey çocuklarım, ağlamanın hiç gereği yok demiş babası. Ananızı vurmuyorum. Onu ormana götürüp, şaşırtıp kaçıp geleceğiz. Bu söze çocuklar razı olmuş.

Oduncu, karısını birlikte odun yükleyip gelelim – diye ormana beraberinde götürmüş. O karısını bir dar patıkaya götürüp:

- Elinda balta var, odun hazırla, ben çocuğumla ikimiz altı eşeğe odun yükleyip dönünce de senin odununu yükleyip gideriz– demiş.

- Üçümüz bir yerden alalım, demiş karısı.
- O yerde odun az, demiş kocası.
- Emzikteki çocuğum evde ağlayıp kaldı, demiş karısı.

8/3

- Ağlayınca insan ölmez. Biz de çok ağladık demiş. Kadını yalnız bırakıp yürümüş. Baba oğul akşama sekiz eşeğe odun yükleyip, başka yoldan evine doğru gitmiş.

Bu kadın çaresiz kocasını <<şimdi geldi sonra geldi>> diyerek yola baksa gece olmuş. Evine gitmek için yürüse başka bir dar patıkaya girip gitmiş. Akşam olmuş. Giderken de önüne bir ayı çıkmış. Kadın korkup ağlamaya başlamış. Ayı dile gelip:

- Hey insanoğlu! Bu yerde gece ne yapıyorsun?

Kadın sessizce durmuş. Ayı yine:

- Sen erkek misin dişimisin? Diye sormuş.
- Ben – kadını demiş zor sesini çıkarıp.

8/4

- Öyleyse ikimiz evlenelim diyerek kadını götürmüş, yüksek bir dağın içine getirip gelmiş. Dağ içinde bir kalın taşı eli ile itmiş. Bir bodrum çıkmış, kadını o yere hapsedip kendi uzağa avlanmaya gitmiş. Kadın baksa bu mağaranın içinde bir büyük kazana ateş yakan yine bir insanoğlu duruyor gibi.

- Hey sen insanoğlumusun, ayımısın? Diye sormuş ona.
- Ben insanım demiş o.
- Sen geleli ne kadar oldu?

-Bilmiyorum ben bu dağınıklığa düştüğümde gelmiş idim. O arada iki defa elimle yemeğini pişiriverdim. Şunu biliyorum günü bilmiyorum. Demiş.

8/5

Aradan bir yıl geçmiş. Oduncunun karısının ayıdan bir çocuğu olmuş. O oğlanmış. Kadın:

- Adını ne koyalım? Dediğinde:
- Ayı adını koyalım mı? Dedi ayı. Kadın:
- Öyleyse <<Ayının Oğlu Erkurban>> koymalı diyerek öyle ad

koymuş.

Çocuk bir günde bir aylık gibi büyümeye başlamış. Ayı her gün iki hayvan sürüp gelirmiş. Bunu iki kadın kazana atıp pişirmiş. Et pişerken yorulup gelen ayı uyuyormuş. Aradan altı ay geçmiş. Ayının Oğlu Erkurban boyuna yetmiş. Bir gün ayı ava çıkıp gidince, Erkurban anasına konuşmaya başlayıp, sözünü anlatmış.

8/6

- Ana babamın yanına gelsem pis kokuyor, sizin yanınıza gelsem hoş kokuyor demiş.

- Hey çocuğum demiş anası ben insanım, baban ise ayı. O başından geçenleri Erkurban'a anlatmış.

- Öyleyse ana, ben babamı yokedeceğim, demiş Erkurban.

Erkurban ayıyı nasıl yok etmenin doğru olacağını düşünmeye başlamış. Baksa on iki çuval kuyruk duruyor.

- Ana! Babam her gün iki inek getireceğine, beş altısını getirsin o vakit daha da yorulup gelip uzun uyur, diye tavsiye vermiş.

8/7

Anası makul görmüş. Ateş yakan kadın ile sözü iyice anlamışlar. Ertesi gün kadın ayıya şu sözü anlatmış. Ayı mağara ağzına kalın taşı koyup uzun yola yürümüş. Hiçbir yerde hayvan bulamamış. Aradan üç gün geçmiş. Erkurban ise << bu yerden kurtulmamızın çaresi yok mu?>> diye düşünmüş. Mağarayı kaplayan kalın taşı ittirip bakmış. Az-maz kımıldayıp taş parçaları düşmüş. Onun gözü mağaranın ağzını açmayı kesmiş. Üç günden sonra ayı gelmiş. O yedi deve yirmi koyunu sürüp gelmiş. Onları yüzüp yorulunca uyuyup kalmış. Onlar bunu pişirip, boş çuvallara doldurmuşlar. Erkurban babasını uyandırıp:

- Hey baba sana yiyecek koyduk. Biz doymadık demiş.

Ayının öfkesi gelip ateş yakan kadını ocağa atacak olmuş. Çocuk onu durdurup:

- Hey baba! o yemiş olsa, ocakta kemikleri olurdu. Deyip yalvarmış.

8/8

Ayı <<sen bir çocuksun> diye atlayıp kazancı kadını ateşe atmadan yine ava çıkıp gitmiş. Erkurban kapıyı saran taşlara vurup, kalın etleri götürüp kaçmış. Onlar kaçça kaçça, bir gece gündüz yol yürüdüktan sonra bir nehre ulaşmış. Onların

gözü geçmeye yetmemiş. Ayının Oğlu Erkurban uzun bir çınarı söküp nehre köprü yapmış. O arada babası ayı kovalayıp, yetişmek için geliyormuş. Onlar nehirden geçip köprüyü nehri atıvermişler. Ayı:

- Hey çocuğum nasıl geçtin diye sormuş.
- Bir eline taşı al, bir eline kumu koyarak geçersin diye öğütlemiş

Erkurban.

Ayı makul diye öyle yapıp nehre girmiş. Biraz yürüdüktan sonra yorulmuş. Sudan çıkmış. İkinci kez dönüp çıkamamış.

8/9

Bu üçü yolda giderken bir Tagbatur yolu engelleyip durmuş. Çocuk << hırsızdan geçip gardiyana tutuldum>> diye düşünmüş.

- Hey sen insanoğlumusun nesen? Bütün insanlar yoldan çekilmiş. Sen ne diye yol vermiyorsun demiş Erkurban sinirlenerek.

Tuğbatur kahkahayla gülüp:

- Gece düşüme Ayının Oğlu Erkurban denen girdi. Onun ile düşümde savaştım. Ben onu bekleyip duruyorum. Demiş.

- Erkurban denen benim dur yerinde demiş çocuk.

- Sen olsan 14 yaşında bir çocuksun nasıl savaşacaksın. Hah hah haah...

- Boyu sorarsan deveden sor sakalı sorarsan keçiden demiş Erkurban.

8/10

Tuğbatur sinirlenip << bu bacaksız göğün dibine atıp fırlatayım >> diye düşünmüş. O yerinden sıçramış.

- Önce savaşalım mı yumruklaşalım mı? Diye sormuş Erkurban.

- Yumruklaşmalı demiş Tagbatur.

- Önce kime kim vuracak?

-<<Bir büyüğün sözüne gir, bir küçüğün sözüne>> deyip, önce sen vur,- demiş Tagbatur.

Erkurban bir yumruğuyla alnına vurup düşürmüş. Tagbatur o yerde ölmüş. Onlar yola yine düşmüşler. Kazan yakan kadın o yerde kalmış.

8/11

–Hey sen bu yerde kalma. Beni kardeşin görürsen arkamdan yürü, demiş Erkurban ona.

– Ben insanlarla kalayım deyip kazan yakan kadın o yerde kalmış. Ana ile çocuk gitmiş. Yine bir gün yol yürürken bir şeyin yolda yattığını görmüş. O Döpalvan imiş. O:

– Ben olsam Döpalvan. dün Tagbatur Erkurban ile yumruklaşırken Tagbatur’u öldürmüş. Onun ile ikimiz dost idik. Sinirimle Erkurban’ı tutacağım diye yolu engel yapıp yatıyorum. Demiş.

– Erkurban denen benim ben demiş.

8/12

Döbatur sinirlenip Erkurbanı tutmuş. Erkurban Döbatur’u sağ leğen kemiğine alıp başına götürüp yere vurmuş. Döbatur yere beş arşın girip kalmış. Gece olunca hiç yatacak yerleri kalmamış. Baksa bir evde ışık yanıyormuş.

- Ana siz şu yerde durun. Ben bu eve girip bakayım geceletecek insan yok mu? Geceletmezse sokakta yatarız. Çuvallar da kurumuş, altımıza sereriz demiş.

- Çocuğum baban da beni kandırmıştı. Sen de beni yanıltıp kaçıp gidermisin ki? Demiş anası. Lakin çocuğa << makul>> diye izin vermiş.

- Hey ana seni bırakmam ben, seni bırakacak olsam, ilk kaçarken bırakırdım, deyip yürümüş. O ışık görünen evin içine bağırmiş, bir yaşlı adam ile yaşlı kadın çıkmış.

8/13

- Essalamu aleykum! Demiş çocuk

- Ve aleykum selam! Gelin çocuğum nerden geldiniz? Diye sormuş yaşlı adam.

- Bay büyük baba! Siz sorun ben anlatayım – Ayının Oğlu Erkurban ağlayıvermiş.

- Çocuğum sizin bu ağlamanızda bir ihlâs var gibi siz yalnızmısınız?

- Benim anam var, kalacak yer bulamadık, demiş Erkurban.

- Öyleyse girin diye izin vermiş.

Erkurban anasını alıp girmiş. O arada yaşlı adam kaybolmuş. Az geçmiş bir kızın sesi çıkmaya başlamış. Erkurban sarayın ışığını açıp baksa yaşlı adam kızını hem güldürüp hem ağlatıyormuş.

8/14

- Vay büyük baba bu kızı hem güldürüp hem ağlatıyorsunuz, bu ne vak'a?

- Hiç çocuğum bunun sebebi var. Yarın nöbet benim kızıma gelecek. Aslında üç çocuğum var. Yedi başlı yelmüngüz yedi. Şu bir gün olsa da güldürelim. Şu bir gün olsa da ağlatalım, demiş yaşlı adam.

- Öyle olsa siz kaygılanmayın. Kızınıza eziyet etmeyin. Ben yarın yedi başlı yelmüngüzü öldüreceğim. Ne zaman gelecek?

- Akşam namaz vakti tan kapkara sislenince gelecek. Şartı bu demiş yaşlı adam .

- Öyleyse yakınlarda askerler varmı?

- Var.

- Bir kılıç arayıp gelin. Demiş Erkurban.

8/15

Yaşlı adam sevinip olup bir tane kılıç alıp gelmiş. Bunu üç asker öğrenip yaşlı adam ile gelmiş.

Onlar:

- Yedi başlı yelmüngüzü nasıl öldüreceksin? Diye sormuşlar.

-Kızı gün inmeden penceresinin deliği yok, kapısının çatlağı yok bir eve hapsedin demiş, Erkurban .

Onlar kızı öyle bir eve hapsedmişler. Erkurban kılıcı eline almış. Akşam ile tan kap kara sislenmiş. Ardından yedi başlı yelmüngüz o eve girmiş. Ayının oğlu, kız olan evin ışık deliğinden gizlice bakıp durmuş. Yedi başlı yelmüngüzü o yerde öldürmüş. Onunla birlikte bu yerin halkı Erkurban'ı iyi görmüş.

8/16

- Siz bu yerde kalın diye direnmiş halk.

Hayır ben babamı arıyorum. Diye yola koyulmuş Erkurban.

- Erkurban anası ile dört gün yol yürüyünce büyük bir şehire gelmişler. O şehirin kapısının önünde üç büyük taş varmış. Birinci taş günden güne büyüyormuş. Üçüncü taş ikinci taşa yetişiyormuş. Ayının oğlu şaşırıp padişahın yanına girip bu olayı sormuş.

– Hey çocuk demiş padişah. Ben bunu bilemem, onun sebebi ben tahtımdan dışarı çıkmam. Padişah sağ ve sol vezirlerini çağırıp bu vak'ayı sormuş.

– Sizler ne yapan insanlarsınız! O taşı görmediniz mi! Diye sinirlenmiş padişah vezirlerine.

– Ey alemin padişahı o taş ortaya çıkmaya başlayalı uzun zaman oldu. Günden güne kalınlaşıyor, ne olduğunu bilmeyiz demiş vezirler.

8/17

Erkurban bu olaya şöyle cevap vermiş:

- Ey bu alemin padişahı, birinci taşın üç günlük vakti kaldı. Bu aksi ejderha olacak taş. İkincisinin dirilmesine altı gün var. Üçüncüsünün dirilmesine sekiz gün var. Bunu siz yok etmezseniz onlar insan kuş hayvan koymayacak.

Padişah :

- Hey çocuğum! Sen bokunu salıp onu yemişsin demiş sinirlenerek.

Çocuğun gazabı gelmiş.

- Öyleyse onu yoketmek kimin elinden gelir? Diye sormuş padişah vezirlerine.

- Ben yok ederim, fakat bana bu taşları insan yok yere sürüyüp alın getirin. Onun dirilişine bakıp durmak lazım. Dirilişi ile beni yer . O vakitte ben onları öldüreceğim. Fakat bana altından üç kulaç kılıç dövdürüp versinler. Demiş Erkurban.

8/18

Padişah hazinesindeki altınlarla o şekilde kılıcı dövdürüp Erkurban'a vermiş.

- Eğer senin sözün gerçek olup şu ejderhaları öldürsen, seni ben damadım yapacağım. Şu şehire padişah yapıp yerimi vereceğim, demiş padişah.

- Padişahlığınızın gereği yok. Ben insanları, uçan kuşları başlarına gelecek bela ve afettetten kurtarıp duasını alsam yeter. Demiş Erkurban.

Padişah üç taşı şehirin dışına çıkartmış. Erkurban üç gün soğuk sular içmiş. Üçüncü gecede birinci taş dirilmiş. O bir gerilip nefes almış. Erkurban kılıcı tutup ejderhanın ağzından girip boynundan çıkmış. Çocuk ejderharhanın önüne geçmiş. Ejderha çocuğa bakıp:

8/19

- Hey Şimdi insanı yutuverdim. Yine önümde sen duruyorsun demiş.
- Sen kendini bir silkele, demiş Erkurban.

Ejderha silkinince hemen ikiye bölünüp gitmiş. Öyle yapıp Erkurban üç ejderhayı o Şekilde öldürmüş. Padişah inanmayıp kendi gelip görmüş. O memnun olup kırk gün kırk gece düğün yapıp kızını Erkurban'a vermiş. Erkurban babası ve kardeŐlerini araŐtırıp, Şehir Şehir yol yürütmüŐ.

Babasına gelsek, onlar sekiz can insan. Zamanında sekiz eşek odunu sekiz çuval una satmış. Karısından ayrıldıktan sonra sekiz eşek odunu, yedi çuval una satmaya başlamış. Babası bir gün altı çocuğu ile konuşup:

8/20

- Hey çocuklarım ananıza hürmetsizlik ettik. Ananları yokettikten bu yana bir çuval eksildi. Bu ne vak'a? Demiş.

Ortanca çocuğu:

- Hey baba ! o bir çuval un anamın azığı idi. Onun ile denk bir çuval un da yok oldu. Bin gece gündüz pişman olsanız da yerine gelmeyecek. Baba ben de bir tarafa gideyim. Sekiz eşek odunu altı çuval una satarsınız demiş.

8/21

- Çocuğum öyleyse, haydi bir ay bir yerde canına bak. Altı çuvala da satıp bakılım demiş babası. Ortanca oğlu çıkıp getmiŐ. Yaşlı oduncu sekiz eşek odunu pazara götürmüş. Alacaklara altı çuval un diye söylemiş.

- Ben sekiz çuvala satardım, ne için altı çuvala satıyorum? Demiş yaşlı. Satın alacak kişi:

- Hey oduncu, sen ne yaptığını biliyormusun? Senin niyetin kötü, bir çuval un karının bir çuval ortanca oğlunundu. Onların ununu baŐkarı yiyemedi demiş.

8/22

Ortanca oğlu Erkurbanın Őehirine varıp gelmiş. O işçi pazarına çıkıp onu iki asker almış. Sağ kol vezirin yanına götürmüş. Vezir padişahın yanına götürmüş. Padişah Erkurban, <<Şehire kim girse benim önüme getirsinler>> diye buyruk vermiş. Erkurban ona soru sormuş. Çocuk niçin bu Şehire geldiğini bir bir anlatmış. Erkurban anasını çağırmış. Anası ortanca oğlunu derhal tanımıŐ. Ana ile çocuk

kucaklaşıp görüşmüş. Erkurban yaşlı oduncuyu ve kardeşlerini yanına getirtmiş. Ömürlerini beraber geçirmişler. Onlar o yerde kalmış. Ben bu yerde çalışıp yürürüm.

IV.BÖLÜM: TAHLİL

1.MASALLARIN TAHLİLİ

1.Göher Tuğidiğan Toxu “ İnci Yumurtalayan Tavuk”

Yapı:

Masalın olay örgüsü:

- Bir gün, bir oduncu ormana odun kesmeye gider.
- Önünden ürküp kaçan tavuğun yuvasındaki yumurtayı alır.
- Şehire gittiğinde bir dükkânın önünde asılı duran kafesteki yumurtayla ilgilenince, zengin oğlanın dikkatini çeker.
- Zengin oğlana inci yumurtayı satar.
- Evine giden oduncu karısının verdiği maslahata binaen odunculuğu bırakır.
- Keyf-i sefa yapmak isteyen oduncunun karısı kocasını hacca yollar.
- Zengin oğlanın dostluğunu kazanmaya çalışan kadın inci yumurtlayan tavuğu, zengin oğlanın bir kitapta okuduğu bilgilere binaen keser.
- Kazanda pişen tavuğu kadının çocukları yer.
- Zengin oğlan, kadından çocukları öldürüp yüreklerini getirmelerini ister.
- Kadın, kölesine çocukları öldürmesini ister.
- Köle, insafa gelip çocukları azad eder.
- Çocuklar iki tarafa dağılır.
- Bir tanesi padişah olur. Diğeride uçan bir kilim ele geçirir.
- Evlerine geri dönerler. Haccdan gelen babaları analarını öldürür.
- Çocukları azad eden köle sol kol vezir yapılır.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

Bar éken yok éken, burunki zamanda bir otunçi bar éken.

“Bir varmış bir yokmuş. Eski zamanda bir oduncu varmış.” 1/1

Geçiş Formeli:

Biz endi uniñ inisidin gep añlayli.

“Biz şimdi onun kardeşinden söz edelim.” 1/15

Endi ularniñ öy içidin gep añlayluk

“Şimdi onların evlerinden söz edelim.” 1/22

Bitiş Formeli:

Heliki bayveççini ömürlük zindanga taşlap, özlirini ölümdin azat kılivetken heliki kulni sol kol vezir kılivaptu.

“ Biraz önceki zengin adamı ömür boyu zindana yolladılar. Kendilerini ölümden azat eden biraz önceki köleyi de sol kol vezir yaptılar.” 1/25

Sayı Formeli ve Sayılar:

- *ikki oğli* “iki oğul” 1/1
- *tört nan* “dört ekmek” 1/1
- *Miñ teñge* “bin tenge” 1/3
- *bir yérim miñ tenge* “bin beşyüz tenge” 1/4
- *ikki miñ teñge* “iki bin tenge” 1/4
- *ikki küçünk* “iki enik ” 1/13
- *ķirik ğulaç* “kırk kulaç” 1/16
- *ikki ğulaç* “iki kulaç” 1/16
- *yüzlep canivarlar* “yüzlerce canavar” 1/16
- *on ğulaç* “on kulaç” 1/16
- *ikki kéçe-kündüz* “iki gece-gündüz” 1/17
- *üç ķarakçi* “üç haydut” 1/18
- *üç éсли nersise* “üç asil şey” 1/18
- *üç terepke ķaritim üç ok üzmek* “üç tarafa bakıp üç ok atmak” 1/18

Renk Formeli ve Renkler:

- *ķipķizil ot* “kıp kızıl ateş” 1/16
- *ejdihaniñ kavap pişiridiĝan ķip-ķizil zik* “ejderhanın kebab pişirdiĝi kıp-kızıl şiş” 1/18
- *kökülmeydan çimenzarlık* “yemyeşil çimenlik” 1/19

- *kara köñül* “kara kalp” 1/22

Yer Formeli:

- *Ƙoyikap* “Koyikap, Kaf Dağı” 1/18

Masaldaki Motifler:

- *göher tuğidiğan toxu* “inci yumurtlayan tavuk” 1/23
- *sıra dışı bilgiler kitabı* 1/6
- *hacca gitmek* 1/7
- *bexit kuŝı* “baht kuşu” 1/14
- *Ejdiha* “ejderha” 1/16
- *uçidiğan gilem* “uçan kilim” 1/18
- *minse, duldul, deriyağa ƙoysa, körük bolidiğan hasa* “binse düldül, ırmağa koysa körük olan asa” 1/18
- *birisi tumaƙ, kimki uni kiyip alsa, héç kimge körünmeydeken* “ giyen kimsenin, başkalarına görünmediğı şapka” 1/18
- *on gulaç kélidiğan tömür zik* “ on kulaç gelen demir şiş” 1/16
- *düş görmek* 1/23

Manzum Kısım:

Masalda manzum bir kısım yoktur.

Tasvir:

- *ésini jiğip ƙazandek, yoğanliğı ƙeri toğraƙtek, uzunluğı ƙiriƙ gulaç kélidiğan bir ejdiha*
“ başı kazan gibi, karnının kalınlığı leğen gibi uzunluğu kırk kulaç gelen ejderha”
1/16
- *Ay dese, ay emes, kün dese, kün emes melike*
“ Ay dese ay değıl, gün dese gün değıl melike” 1/20

İçerik:

Masalı Yerelleştiren Unsurlar:

Masal hacca gidilebilen bir müslüman ülkede geçmektedir:

● *Künlerdin bir küni éri heremdin kaytip keptu.*

“Günlerden bir gün kocası Harem’den dönüp gelmiş.” 1/20

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

● *göher tuğidiğan toxu* “inci yumurtlayan tavuk” 1/23

● *uçidiğan gilem* “uçan kilim” 1/18

● *minse, duldul, deriyağa koysa, körük bolidiğan hasa* “binse düldül, ırmağa koysa körük olan asa” 1/18

● kebab pişiren ejderha. 1/16

● *ésini jigip kazandek, yoğanlığı keri toğrağtek, uzunluğu kırık gulaç kélidiğan bir ejdiha* “başı kazan gibi, karnının kalınlığı leğen gibi uzunluğu kırk kulaç gelen ejderha” 1/16

Masaldaki Mekânlar:

● Orman.1/1

● Şehrin sırtında çöllük yer. 1/11

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

Oduncu, oduncunun iki çocuğu, oduncunun karısı, zengin oğlan, inci yumurtlayan tavuk, üç haydut, ejderha, Melike.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu son ile biter ve oduncunun iki çocuğundan biri padişah diğeri de vezir olur.

Masaldaki Çatışma:

Masalda oduncu ile karısı arasında, kadın ile zengin adamasında, kadın ile köle arasında, küçük oğlanla ejderha arasında, küçük oğlanla Melike arasında çatışma vardır.

İşlev:

Verilmek İstenen Öğüt veya Ders:

Aç gözlülük insanı canından eder. İyi niyetlilik insanı vezir eder.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

Yoktur.

2. Yağaç At “Ağaç At”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Bir gün bir ağaççıyla demirci atışmaya başlarlar.
- Bunlar, padişahın huzuruna çıkarlar
- Padişah, kimin daha hünerli olduğunu öğrenmek için bunlardan birer hüner yapmalarını ister.
- On günün sonunda, demirci yüzen bir balık, otuncu uçan bir at yapar.
- Uçan atı, padişahın oğlu denemek için biner.
- Uçup giden şehzade kaybolur.
- Daha sonra hiç bilmediği bir şehre inip, kalabalığa karışır ve toplanmış olan insanların yanına gider.
- Yukarıda periler tarafından yapılmış bir evin olduğundan ve de o evde padişahın kızının yaşadığından haberdar olur.
- Şehzade uçan atıyla gizlice kızla buluşmaya başlar.
- Kızının bir erkekle görüşüğünü anlayan padişah türlü yöntemlerle görüşen kişiyi yakalatmaya çalışır.
- Şehzade ile kız görüştikleri anlaşılınca kaçmaya karar verirler.

- Kaçarken kız evde annesinin hediye ettiği incileri almak için geriye döner ve babasına yakalanır.
- Çölde kalan ve Melikeyi bekleyen şehzade acıkınca bir devlerin başına girer. Bu bağda sihirli armut ve şeftalilerden edinir.
- Kızını başka bir padişahın oğluna vermek isteyen padişah haber salar. Lakin diğer şehzadeyle uçan atın sahibi şehzade yolda karşılaşırlar.
- Şehzade uçan atın sahibi olan şehzadenin sepetini zorla aldırıp, meyveleri yer ve keçi sıfatına girer.
- Lakin bu şehzade ile diğer şehzade birbirlerinin kim olduğunu bilmemektedir.
- Şehzade damat olacak şehzadenin yerine, yakışıklı olduğu için vezir tarafından geçirilir.
- Şehzade Melikeye “kendi aşığı olan şehzade” olduğunu açıklar. Ve plan yaparlar.
- Planların sonucunda Melike ile şehzade kendi yurtlarına kaçarlar.
- Şehzadenin babası ağaççıyı mukafatlandırır ve şehzadeyi 40 gün 40 gece düğün yapıp yerine geçirir.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

- ƘedimƘi zamanda bir yağaçƘi bilen bir t m r ci bolğan  ken.*

“Eski zamanda bir ağaççı ile bir demirci varmış” 2/1

Geçiş Formeli:

- *Endi gepni melikiniñ aşığı şahzadidin añlaymiz*

“ Şimdi sözü Melikenin aşığı şehzadeden anlıyoruz” 2/25

Bitiş Formeli:

- *Ƙerip Ƙalğan padişah oğil şahzade bilen melikige yañlivaştin 40 kéce-k nd z toy Ƙilip, kéyin balisiğah padişahlık textini b riptu.*

“Garip kalan padişah oğlu şehzade ile Melikeye yeniden 40 gün 40 gece düğün yaptıktan sonra çocuğuna padişahlık tahtını vermiş.” 2/45

Sayı Formeli ve Sayılar:

- *on k nniñ i ide* “ on g n i inde” 2/2

- *yüz miñ tağar* “yüz bin çuval” 2/4
- *bir minut* “bir dakika” 2/9
- *iki ciñ* “iki cin (1kilo)” 2/14
- *tört neper batur* “dört nefer kahraman” 2/15
- *alti ciñ* “altı cin” 2/16
- *yüz miñ şükr* “yüz bin şükür” 2/19
- *ikki dane göher* “iki tane inci” 2/22
- *İkki kün, hatta üç kün* “iki gün, hatta üç gün” 2/15
- *yüz miñ gayivene rexmeti* “ yüz bin bilinmeyen rahmet” 2/28
- *yette keçe-kündüz* “yedi gece-gündüz” 2/28
- *şaptulidin ikki dene, neşpüttin ikki dene* “şeftaliden iki tane, armuttan iki tane” 2/31
- *altinçi kün* “altıncı gün” 2/38

Renk Formeli ve Renkler:

- *kızıl boyak* “kızıl boya” 2/17
- *kıp-kızıl sirlaklık* “kırpkızıl boya” 2/18
- *peñmureñ çiraylık güller* “pembe güzel güller” 2/15
- *appak sakal* “appak sakal” 2/25

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

- *appak sakal bovay* “appak sakallı yaşlı” 2/26
- *yağaç at* “ağaç at” 2/7
- *kızıl boya sürme* 2/17
- *dévilerniñ bégi* “devlerin bağı” 2/27
- *tazesini yiyip uyuyunca sakal ve boynuz çıkararak şefteli ve armut: Bu şahzade bu şaptula bilen neşpütini yep bolğandin keyin geriğ uykiğa kétéptu. Aridin xele vakit ötkendin keyin oxinip öz béşini siligidek bolsa, üzige bir gerişteğ aq sakal, béşiğa bir gerişteğ koş müñgüz çikiş kalğan.* “Bu şehzade bu şeftali ile armudu yedikten sonra uykuya dalıp gitmiş. aradan çok zaman geçtikten sonra uyanıp kendi başını silecek olsa yüzüne bir karış ak sakal başına bir karışlık koç boynuzu çıkmış.” 2/31

Manzum Kısım:

- *bir-birige, xuddi béliqqa su lazim bolgandek* “ bir birlerine balığa su lazım buna bu lazım gibi” 2/18
- *Yolvas izidin yanmaydu, jigir – sözidin* “Kaplan izinden şaşmaz, yiğit sözünden.” 2/28
- *Sevep kılsañ, sévette su toxtaydu.* “ Sebep kılsan sepette su durur.” 2/25

Tasvir :

- *Türlük yel-yemişler , méviler pişip ketken, peñmureñ çiraylıq güller éçilip ketken. Bağniñ érikleride sular şakirap éqip turğan bulbullar seyrişip turğan ecayip köñüllük bir bağ.* “Türlü türlü yemişler meyveler olgunlaşmış. Pembe renkli güzel çiçekler açılmış. Bağın arıklarında sular şakırdayıp akıp duruyor. Bülbüller ötüşüyor. acayip gönül açıcı bir bağ. “2/25
- *Ay dese ağzi bar, kün dese közi bar, şundaq çiraylıq bir melike* “Ay dese ağzi var, gün dese gözü var, o kadar güzel bir melike” 2/11

İçerik:**Masalı Yerelleştiren Unsurlar:**

Masal namaz kılınan ve saltanatla yönetilen müslüman ülkelerden birinde geçmektedir:

Bu şherde bir keri mötisip bolup, u kişi her küni eldin burun turup, savap tépiş için öymü-öy jürüp kişilerni namazğa haydadéken. “Bu şehirde bir mutaasıp bir yaşlı varmış. O kişi hergun herkesten önce kalkıp savap kazanmak için ev ev dolarak insanları namaza çağırıyormuş” 2/19

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Perilerin yaptığı uçan ev. 2/11

- Uçabilen ağaç at:

Bu – yağaç at, buniñ oñ kılığını burisa, derhal asmanğa uçıdu. Sol kılığını burisa, derhal yerge çüşıdu. “Bu ağaç at. Bunun ön kulağını çevirsen derhal havaya uçar. Sol kulağını çevirsen yere iner.” 2/7

- Tazesini yiyip uyuyunca sakal ve boynuz çıkararak şeftali ve armut:

Bu şahzade bu şaptula bilen neşpütüni yep bolğandin keyin geriğ uykiğa kétéptü. Aridin xele vakit ötkendin keyin oxinip öz beşini siligidek bolsa, üzige bir gerişteğ ak sakal, beşiğa bir gerişteğ koş müñgüz çikip kalğan. “Bu şahzade bu şeftali ile armudu yedikten sonra uykuya dalıp gitmiş. aradan çok zaman geçtikten sonra uyanıp kendi başını silecek olsa yüzüne bir karış ak sakal başına bir karışlık koç boynuzu çıkmış.” 2/31

Masaldaki Mekanlar:

- *Perilerin yaptığı uçan ev. 2/11*
- *Çöl 2/25*

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

Ağaççı, demirci, padişah, şahzade, Melike, Melikenin babası olan padişah, mutaasıp, cellat, appak sakallı yaşlı, vezir, damat olacak şahzade.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu son ile biter. Şahzade Melikeyle evlenip padişah olur.

Masaldaki Çatışma:

Ağaççı demirci arasında ve Melikenin aşığı şahzade ile damat olacak şahzade arasında çatışma vardır.

İşlev:

Verilmek istenen öğüt veya ders: yeni şeyler öğrenmeye aç olmak insanı mutlu sona götürür.

Kötü örnek oluşturabilecek durumlar ve mesajlar:

Bulunmamaktadır.

3. Karizdeki Bödüne “Kuyudaki Bildircın”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Eski zamanda gözü az gören bir fakir çiftçi yaşar.
- Kışın eşeğine ot bulabilmek için ovaya gider.
- Ot biçerken bildircın avına çıkmış ukala bir bayla karşılaşır.
- Bay onunla eğlenmek için bir çukurun başına getirip onun çukura düşmesini sağlar.
- Çukura düşen fakir çiftçinin eline bir bildircın değer.
- Fakir çiftçi bildircını ellerinin iyi olduğunu göstermek için baya doğru kaldırır.
- Bildircını almaya çalışan bay attan düşüp karnını yarar.
- Bildircın fakirin elinden kaçıp gider.
- Fakir çukurdan çıkar bay ölür.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

●*Bar éken, yok éken ötken zamanda közi girimsen köridiğan bir kembeğel déxan bolğan éken.*

“Var iken yok iken eski zamanda gözü sönük gören bir fakir çiftçi varmış.” 3/1

Geçiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Bitiş Formeli:

●*Kembeğelni axmağ kılimen dégen bay özi axmağ bolup, tin tatmiğiniçe ölüptü.*

“Fakiri ahmak kılan diyen bay özü ahmak olup nefes alamayıp ölmüş” 3/4

Sayı Formeli ve Sayılar:

- bir kembeğel déxan* “bir fakir çiftçi” 3/1
- bir-ikki kadem* “bir iki adım” 3/3
- sekkiz köz* “sekiz göz” 3/4

Renk Formeli ve Renkler:

●*ğara yorgisini “kara atını” 3/1*

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

Nağme düzen bıldırcın 3/4

Manzum Kısım:

Vitvalağ, bitvalağ,

Aç köz bay boldi paçağ

Vitvalağ, bitvalağ,

Kembeğel , meğiziñni çağ!

“Vitvalağ, bitvalağ,

Aç göz bay oldu ezik

Vitvalağ, bitvalağ,

fakir, çekirdeğini çek” 3/4

Tasvir:

●... *ğoliğ a kuşni kondurup, ğara yorgisini yorgilitip, burutlirini tolğap, közlrini çekçeytip, iştini aldiğ a sélip Tudaxun bay...*

“...eline kuş kondurup kara atını koşturup, bıyıklarını döndürüp gözlerini çekçeytip köpeğini önüne salıp Tudaxun bay...”3/1

İçerik:

Masalı Yerelleştiren Unsurlar:

Masal “Avcı kuşları ve avcı köpekleriyle bıldırcın avlama” adetinin bulunduğu bir yerde geçmektedir. 3/1

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Konuşabilen bıldırcın. 3/4

Masaldaki Mekânlar:

Masal bir “buğdaylığın kenarında” geçmektedir. 3/1

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği zaman belli değildir:

Bar éken, yok éken ötken zamanda... “ varmış, yokmuş eski zamanda...” 3/1

Masaldaki Kahramanlar:

Fakir çiftçi, Tudaxun ve bildircin.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu son ile bitmez.

Masaldaki Çatışma:

Masalda fakir çiftçi ile Tudaxun arasında çatışma vardır.

İşlev:**Verilmek istenen öğüt veya ders:**

Aç gözlülüğü yüzünden insan canından olabilir.

Kötü örnek oluşturabilecek durumlar ve mesajlar:

Tudaxun fakir çiftçiyle eğlenmek için çukura götürmesi.

4. Alte Hayvanniñ Seyahiti “Altı Hayvanın Seyahati”**Yapı:****Masalın Olay Örgüsü:**

- Bir gün altı hayvan bir yere toplanıp seyahat etmeye karar verirler.
- Sefere çıktıktan sonra kendi aralarında ittifak sözü verirler.
- Sefere çıktıktan sonra karşılıklarına bir kanal çıkar. Kanaldan en uzağa atlayan keçiyi baş seçerler.
- Yollarına devam eden hayvanlar yağmur yağması üzerine bir eski değirmene sığınır.
- Eski değirmende bir kurt bunları yemeye hazırlanırken tekenin cesur davranması ve söz oyunları ile kurttan kurtulurlar.
- Menzillerine yaklaşan hayvanlara bu sefer başka bir kurt musallat olur.

- Kaçmaya hazırlanan hayvanları teke verdikleri söze vefa göstermeleri gerektiğini söyleyerek bir arada tutar.
- Hayvanlar bu kurda diklenerek kurtulmaya başarırlar.
- Bu hayvanlardan kaçan kurt arkadaşlarının yanına gidip olanları anlatınca bütün kurtlar bu hayvanlardan korkmaya başlarlar.
- Kurtların altı hayvandan korkmasıyla menzillerine ulaşip geri dönerler.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç formeli:

Bulunmamaktadır.

Geçiş Formeli:

- Endi tamaşini kirpidin körün.*” Şimdi eğlenceyi kirpiden görün.” 4/3

Bitiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Sayı Formeli ve Sayılar:

Bir küni alte hayvan “Bir gün altı hayvan” 4/1

Bir-ikki kün “Bir iki gün” 4/1

İkki hepte “İki hafta” 4/2

ikki arka puti “iki arka bacağı” 4/3

jigirme kadem “yirmi adım” (iki defa kullanılmıştır) 4/3

üç metr “üç metre” 4/3

tört putluk bir neme “dört ayaklı bir şey” 4/7

Renk Formeli ve Renkler:

serik su “sarı su” 4/5

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

- kala, eşek, koşkar, teke, tohu, kirpi* “inek,eşek,koç,teke,tavuk,kirpi” 4/2
- östeñ* “kanal” 4/2
- baş seçmek:

Meclis neticiside hemmidin jiraqqa çüşken tekini özige başliq saylıdi. “Meclis sonunda hepsinden uzağa atlayan tekeyi kendilerine baş seçmişler” 4/4

● *böri “kurt” 4/5*

Manzum Kısım:

● *Duñpaq-duñpaq, monu mezut adaşni etigendiki tamaqqa yésem;*

düñ-paqqa-paq, düñ-paq, monu adaşni aş vaqit tamigimğa yesem;

duñpaqqa-duñpaq, monuni çüşlük tamigimğa yesem;

monu adaşlarni keçkurun yatar vaqtimda yésem

“dunpak dunpak bu lezzetli arkadaşı sabah yemeğinde yesem

dün pakka dün pak, şu arkadaşı akşam yemeğinde yesem

dunpakka dun pak bunu gece yemeğinde yesem

bu arkadaşları geç vakit yatarken yesem” 4/4

● *Duñpaq-duñpaq, monu böre adaşniñ göşini yesek;*

térisimu kérek bolgidek,

duñpaq-duñpaq, boyun terisi çapanğa yaka bolgidek,

duñpak-duñpak; dümbisiniñ térisi çapimniñ oñ péşi bolgidek,

duñ-duñ, paq-duñ-paq; kovurgisiniñ térisi çapimniñ sol péşi bolgidek,

duñ-duñ, duñ-paq; putliriniñ térisi putumizğa tartışka çoruk bolgidek,

duñ-paq, paq-duñ-paq

“dunpak dunpak bu kurt arkadaşın etini yesek derisi de lazım olur gibi

dunpak dunpak. Boyun derisi çapana yaka olur gibi

dunpak dunpak. Sırtının derisi çapanımın sağ kolu olur gibi

dun dun pak dun pak; kaburgasının derisi çapanıma sol olur gibi

dun dun dun pak bacaklarının derisi ayağımıza çarık olur gibi

dun pak pak dun pak.” 4/5

Tasvir:

Masalda herhangi bir kişi veya yer tasviri yoktur.

İçerik:

Masalı Yerelleştiren Unsurlar:

Masalı yerelleştiren bir unsur bulunmamaktadır.

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

- Hayvanların konuşup kendi aralarında meclis kurması ve kendilerine baş seçmesi:
Bular bir cayda oltirip meclis éçişka başlidi. Meclis neticiside hemmidin jiraşka çüşken tekini öziğe başliş saylidi. “Bunlar bir yerde oturup meclis açmışlar. Meclis neticesinde hepsinden uzağa düşen tekeyi kendilerine baş saymışlar.” 4/4

- Hayvanların def çalması: 4/5

Masaldaki Mekânlar:

- Kanalın kenarında: 4/2
- Eski değirmende: 4/5

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman, belli değildir. Örnek: *Bir küni alte hayvan...* “Bir gün altı hayvan...”4/1

Masaldaki Kahramanlar:

- *kala, éşek, koşkar, téke, tohu, kirpi* “inek, eşek, koç, teke, tavuk, kirpi” 4/2
- *böri* “kurt” 4/5

Masaldaki Mutlu Son:

Masalda altı hayvan gidecekleri menzile gidip gönmeyi başarırlar.

Masaldaki Çatışma:

Altı hayvan ve kurt arasındaki çatışma: 4/5, 4/6

İşlev:

Verilmek İstenen Öğüt veya Ders:

İttifak sonucunda tüm zorlukların üstesinden gelinebilir.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

- Diğer hayvanların kirpinin haline gülmesi:
Bularniñ hemmisi kirpiniñ tamaşisini körüp, külüşüp ketti. “Bunların hepsi kirpinin eğlencesini görüp gülüşüp gitmiş.” 4/3

5.Tülke Ve Bödüne “Tilki İle Bildircin”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Tilki ile bildircin arkadaş olmuş.
- Tilki bildircine kendisini doyurmasını ister. Bildircin ile tilki hile ile bir kadının yemeğini çalmış.
- Tilki yine bildircinden bu sefer güldürmesini istemiş. Bildircin bir kadının başına konup ölmesine sebep olunca tilki buna gülmüş.
- Tilki yine bildircinden kendisini korkutmasını istemiş. Bildircin bu defa tilkiyi avcıların karşısına götürüp korkmasını sağlamış.
- Korkan tilki, bildircinin yanına gelince onu ağzına katmış.
- Bildircin yalvarıp ağzından çıkmış. Yamanın tabiatı değişmez deyip kaçıp gitmiş.

Masaldaki formeller:

Başlangıç formeli:

Bulunmamaktadır.

Geçiş formeli:

Bulunmamaktadır.

Bitiş formeli:

Bulunmamaktadır.

Sayı formeli ve Sayılar:

ikki geriç tili “iki karış dili” 5/3

Renk Formeli ve Renkler:

Bulunmamaktadır.

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

Konuşan tilki ve bildircin: 5/1

Manzum Kısım:

Bulunmamaktadır.

Tasvir:

Masalda herhangi bir kişi veya yer tasviri yoktur.

İçerik:**Masalı Yerelleştiren Unsurlar:**

Masalı yerelleştiren bir unsur bulunmamaktadır.

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Konuşan tilki ve bildircin: 5/1

Masaldaki Mekânlar:

Masalda geçtiği gerçek bir mekan yoktur.

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman, belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

tilke bilen bödüne "tilki ve bildircin" 5/1

cuğan 5/1 "Fakir"

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu sonla bitmemektedir.

Masaldaki Çatışma:

Tilki ile bildircin arasındaki dostluk masalın sonunda çatışmaya dönmüştür.5/3

İşlev:**Verilmek İstenen Öğüt veya Ders:**

Yamanın tabiatı değişmez.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

Tilki ile bildircin eğlenebilme adına bir insanın ölümüne sebep olmuştur.5/2

6.Pil Bilen Maymun “Fil İle Maymun”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Fil ile maymun ikiside kendisinin akıllı ve güçlü olduğu hususunda tartışmaya girerler.
- Güçlü olmasıyla övünen fil büyük bir ağacı devirebileceğini belirterek güçlü olduğunu göstermeye çalışır.
- Akıllı olmasıyla övünen maymun ise hızlı emeklemesi ve ağaca çıkıp oturabilmesiyle övünür.
- Anlaşamayan maymun ile fil akıllı bir baykuşun yanına gidip “akıl mı yoksa gücün mü daha iyi olduğunu söylemesini isterler.
- İkisinde övündüğünü bilen baykuş bir imtihan yapar ve nehrin karşısındaki elma ağacından bir elma getirmelerini ister.
- Maymun suyu geçemez ve gücüyle övünen filin sırtına çıkıp nehri geçerler.
- Ağacın yanına gelince fil ağaca çıkamaz. Akılla övünen maymun ağaca çıkıp elmaları sallar.
- Fil ile maymun elmaları yerden toplayıp baykuşun yanına gitmişler.
- Baykuş ikisine “güçümü akıllımı?” diye sorar.
- İkiside aynı ağızdan “güç ile akıl birlikte iyi” diye cevap verirler.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

- Burun ve yekinkı zamanlarniñ biride bir pil bilen bir maymun söz te-alişip kıaptu.*
“Eski ve yakın zamanların birinde bir fil ilr bir maymun laf dalaşına girmişler.” 6/1

Geçiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Bitiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Sayı Formeli ve Sayılar:

Bulunmamaktadır.

Renk Formeli ve Renkler:

Bulunmamaktadır.

Yer formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

- Akıl danışmak için yaşlı baykuşa başvurma:

“Axiri bu ikkisi bir-birini yéñiveliş üçün ékillik bir kéri ükiniñ yéniğa keptu. “Sonra bu ikisi bir birini yenebilmek için akıllı bir yaşlı baykuşun yanına gitmiş. 6/1

- Aklın mı yoksa gücün mü iyi olduğunu seçmek için imtihan yapma :

“-Andaq bolsa qaysiñniñ yaxşılığıñni sinap köreyli.” “Öyleyse hangisinin iyi olduğunu sınavıp görelim.” 6/2

Manzum Kısım:

Bulunmamaktadır.

Tasvir:

- *ékillik bir kéri üki* “ akıllı bir yaşlı baykuş” 6/1

İçerik:**Masalı Yerelleştiren Unsurlar:**

Masalı yerelleştiren bir unsur bulunmamaktadır.

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Konuşan fil, maymun ve baykuş.

Masaldaki Mekânlar:

Masalda gerçek bir mekan yoktur.

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

Fil, maymun ve yaşlı baykuş.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu sonla biter. Fil ile maymun eşit olduklarını anlar.

Masaldaki Çatışma:

Fil ile maymun arasında geçen, güç ve akla dayandırılan üstünlük çatışması.

İşlev:

Verilmek İstenen Öğüt veya Ders:

Güç ile akıl ikisi aynı anda üstündür.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

Masalda kötü örnek oluşturabilecek durum ve mesaj yoktur.

7.Heyyar Tülke Bilen İşt “Hilekâr Tilki İle Köpek”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Zamanın birinde köpeğin bekçiliğini yaptığı tavuk çiftliği vardır.
- Günlerden birinde bir tilki bu çiftliği ele geçirmek için plan yapar.
- Çiftliği ele geçirmenin yolu köpeği kandırmaktan geçmektedir.
- İçine saman doldurduğu çuvalı sırtına, taş kurbağalarının yumurtalarını koyduğu sepeti eline alarak çiftliğin kapısına dayanır.
- Köpeğe sepetteki yumurtaların tavuk yumurtaları olduğunu söyler ve çift civciv çıkacağını dile getirir.
- Bundan memnun kalan köpek tilkiyi birkaç gün dinlenmesi için çiftlikte misafir eder.
- Tilki bu süre zarfında tavuk yumurtaların yerine taş kurbağalarının yumurtalarını koyar.
- Birkaç gün sonra yumurtalardan civciv yerine taş kurbağası yavruları çıkar.
- Tüm çiftlik hayvanları tilkiyi kovalar ve tilkiyi güzelce döverler.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

- Burun zamanda...* “eski zamanda...” 7/1

Geçiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Bitiş Formeli:

Bulunmamaktadır.

Sayı Formeli ve Sayılar:

ikki k etimdin “iki defa” 7/2

on neççini “on tanesini” 7/2

 c toxu “ c tavuk” 7/4

Renk Formeli ve Renkler:

Bulunmamaktadır

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

Beki k pek

Hilekar tilki

Manzum Kısım:

Bulunmamaktadır.

Tasvir:

•*t rt putluk, b şi ilanni kidek bir nersiler* “d rt ayaklı başı yılanınki gibi bir şeyler” 7/5

İçerik:**Masalı Yerelleştiren Unsurlar:**

Masalı yerelleştiren bir unsur bulunmamaktadır.

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Konuşan k pek ve tilki. Sirtına uval omuzlayıp elinde sepet tutabilen tilki. Ağlayan tavuk.

Masaldaki Mek nlar:

Masal bir tavuk çiftliğinde geçmektedir.

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

Tilki, köpek, tavuklar, yavru taş kurbağaları, ördek- kazlar.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu sonla biter. Tilki çaldığı tavukları bırakmak zorunda kalır. Hırsız tilki cezasını bulur.

Masaldaki Çatışma:

Masalda köpek ile tilki üzerinden misafirperverlik ile hilekarlık çatışması vardır.

İşlev:

Verilmek istenen öğüt veya ders:

Hilekar ve hırsızın tabiatı değişmez ve cezasını bulur.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

Masalda kötü örnek oluşturabilecek durum ve mesaj yoktur.

8.Éyikniň Ođli Erķurban “Aymın Ođlu Erķurban”

Yapı:

Masalın Olay Örgüsü:

- Tarla sürmeyi zor bulan bir çiftçi odunculuk yapmaya başlar.
- Sekiz eşek odunu sekiz çuval una satar.
- Lakin çiftçinin karısı ekmek yapmayı bilmez ve çiftçi karısını bırakmaya karar verir.
- Bir gün karısını ormanda şaşırır ve kaçar.
- Kadını gece bir ayı bulur ve mağarasına götürür.
- Kadın ile ayı evlenirler ve bir oğlanları olur. Çocuğa Aymın oğlu Erķurban adını verirler.
- Bir gün Erķurban gerçekleri öğrenir ve annesiyle kaçmaya karar verir.
- Erķurban ve annesi nehirden geçerek ayıdan kurtulurlar.

- Erkurban tugbatur ve döbatur adlı iki devi öldürür.
- Erkurban ve annesi bir gün bir köyde sırayla her evden bir insan yiyen ejderhayı öldürür.
- Erkurban ve annesi birkaç günlük yoldan sonra kasabanın birinde 3 yuvarlak taş görür. Bu taşlar büyüyerek ejderha olurlar. Erkurban bu 3 ejderhayı da öldürür ve şehrin Melikesiyle evlenir.
- Şehzade olan erkurban şehrine gelen kardeşi sayesinde oduncu babasını bulur ve kardeşleriyle yaşamışlar.

Masaldaki Formeller:

Başlangıç Formeli:

Burun bir déxan bar édi... “eskiden bir çiftçi var idi...” 8/1

Geçiş Formeli:

- *Arida bir jil ötti.* “aradan bir yıl geçti” 8/5
- *Dadisiğa kelsek, ular sekkiz can adem vaqtida sekkiz eşek otunni sekkiz put unğa satatti.* “Babasına gelsek onlar sekiz can insan zamanında sekiz eşek odunu sekiz çuval una satmış.” 8/19

Bitiş Formeli

- *Ular şu yerde kaldı, men bu yerde işlep jürimen.* “Onlar o yerde kalmış. Ben bu yerde çalışıp yürürüm.” 8/22

Sayı Formeli ve Sayılar:

- *sekkiz eşek* “sekiz eşek ” 8/1, 8/3, 8/19, 8/20
- *sekkiz put* “sekiz çuval” 8/1, 8/19
- *alte eşek* “altı eşek” 8/2
- *ikki mal* “iki hayvan” 8/5
- *ikki ayal* “iki kadın” 8/5
- *alte ay* “altı ay” 8/5
- *on ikki tağar kırık* “on iki çuval kuyruk” 8/6
- *yete töge, jigirme koyun* “yedi deve, yirmi koyun” 8/7
- *beş gez* “beş arşın” 8/12

- *yette başlık yelmüñgüz* “ yedi başlı yelmüñgüz” 8/14, 8/15
- *üç çoñ taş* “üç büyük taş” 8/16
- *üç gulaç kiliç* “üç kulaç kılıç” 8/17
- *kırık kéçe-kündüz toy* “ kırk gece-gündüz düğün”

Renk Formeli ve Renkler:

- *kap-ğara tütekçañ* “kap-kara sis” 8/14

Yer Formeli:

Bulunmamaktadır.

Masaldaki Motifler:

Konuşan ayı 8/3

Ayı ile insanın ev otak olması (evlenmesi) 8/4

Oduncunun karısının ayıdan çocuğı olması 8/5

Erkurban, Tagbatur, Döpalvan (Döbatur) 8/12

Yedi başlı yelmüñgüz 8/15

Günden güne büyüyen üç kalın taş 8/16

Altından üç kulaç kılıç 8/17

Kırk gün kırk gece düğün 8/19

Manzum Kısım:

● *Boyni sorisañ, tögidin sora, sağalni sorisañ-öşkidin* “Boyu sorarsan deveden, sakalı sorarsan keçiden sor” 8/9

● *Bir çoñnin gépige kir, bir kiçikniñ – gépige* “Bir büyüpn sözüne gir, bir küçüğün sözüne” 8/10

Tasvir:

● *Deriziniñ töşügi yok, işikniñ yoçuğı yok bir öy* “Penceresinin deliğı yok, kapının çatlağı yok bir ev” 8/15

İçerik:

Masalı yerelleştiren unsurlar:

Masal selam adetlerinin müslümanca olduğı bir beldede geçmektedir. 8/13

Gerçeküstü, Hayal Ürünü Unsurlar:

Konuşan ayı 8/3

Ayı ile insanın ev otak olması (evlenmesi) 8/4

Oduncunun karısının ayıdan çocuğu olması 8/5

Yedi başlı yelmüngüz 8/15

Günden güne büyüyen üç kalın taş 8/16

Masaldaki Mekânlar:

Masal 5 ana mekânda geçmektedir: Orman 8/2, Mağara 8/4, Yol 8/9, Yaşlı adam ve karısının evi 8/13, Padişahın şehiri 8/16

Masaldaki Zaman:

Masalın geçtiği gerçek zaman belli değildir.

Masaldaki Kahramanlar:

Oduncu, oduncunun karısı, ayı, Erkurban, yemek pişiren kadın, Döbatur, Tugbatur, Yedi başlı yelmüngüz, yaşlı adam ve ailesi, padişah.

Masaldaki Mutlu Son:

Masal mutlu sonla biter. Erkurban padişahın kızıyla evlenip padişah olur ve ailesine kavuşur.

Masaldaki Çatışma:

Masalda; Erkurban ile Tugbatur-Döpalvan arasında çatışma vardır. 8/10-8/12

Erkurban ve yedi başlı yelmüngüz arasında çatışma vardır. 8/15

Erkurban ve ejderhalar arasında çatışma vardır. 8/18-8/19

İşlev:**Verilmek istenen öğüt veya ders:**

Sahip olunan değerlere ulaşmak için mücadele edilmelidir.

Kötü Örnek Oluşturabilecek Durumlar ve Mesajlar:

Padişahın Erkurban'a; *Hey balam! Sen çiçip poķuñni yémiseñçu* "hey çocuğum! Sen dışkını salıp onu yemişsin" 8/17 demesi.

2.KARAKTER TAHLİLİ

1.İnsanlar

1.1. Saray Adamları

Padişah

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında ölmek üzere olan padişah, saraydaki baht kuşunun uçurtulmasını ve kimin başına konarsa, o kişinin padişah olmasını vasiyet eder.

Yağaç At “Ağaç At” masalında şehzadenin babası olan padişah ağaççı ile oduncunun arasında “adaletine güvenilir bir yönetici” olmasıyla dikkat çeker. İç masalda Melikenin babası olan padişah kızını kimseye göstermek istemeyen “magrur bir idareci” olmasıyla dikkat çeker.

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında padişah şehrindeki 3 taştan çıkan ejderhaları öldüren Erķurban’a kızını ve tahtını veren “adaletli bir idareci” olarak dikkat çekmektedir.

Şehzade

Yağaç At “Ağaç At” masalında şehzade “akıllı, zeki ve girişken” bir tiptir. İç masalda yer alan diğer şehzade ise “ahmak ve bencil” olmasıyla dikkat çeker.

Melike

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında uçan halıyı ele geçirmek isteyen Melike, “bencil” olmasıyla dikkat çeker.

Yağaç At “Ağaç At” masalında Melike güzelliğinin yanında “şehzadeye ve annesinin vasiyetine vefa göstermesiyle” dikkat çeker.

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında Melike Erķurban ile evlenmiştir.

Vezir

Yağaç At “Ağaç At” masalında vezir şehzadeyi yakalamak için kurduğu “akıllıca tuzaklar” ile dikkat çeker.

Éyikniň Ođli Erķurban “Ayının Ođlu Erķurban” masalında vezir Őehirin kapısında bulunan üç kalın taŐın ne olduğunu bilememesinden dolayı “basiretsizliğiyle” dikkat çeker.

1.2. Halk tabakası

Oduncunun karısı

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında oduncunun karısı “rahat yaşamak isteyen bencil birisi” olarak dikkat çeker.

Éyikniň Ođli Erķurban “Ayının Ođlu Erķurban” masalında oduncunun karısı “ekmek piŐirmeyi bilmeyen saf birisi” olarak dikkat çeker.

Zengin oğlan

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında zengin adam “aç gözlü” bir tip olarak dikkat çeker.

Mutaasıb

Yađaç At “Ađaç At” masalında mutaasıb “sevap peŐinde koŐan dinine dűŐkűn” bir tip olarak dikkat çeker.

Haydut

Yağaç At “Ağaç At” masalında haydutlar “kendi aralarında anlaşamayan tipler” olarak dikkat çeker.

Yaşlı adam

Éyikniň Ođli Erķurban “Ayının Ođlu Erķurban” masalında yaŐlı adam “misafirperver ve çaresiz” bir tip olarak dikkat çeker.

Köle

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında çocukları öldürmekten vazgeçen köle “vicdanlı ve merhametli” bir tip olarak dikkat çeker.

1.3. Meslek Sahipleri

Oduncu

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında oduncu “saf ve herşeyini karısıyla istişare eden” bir karakter olarak dikkat çeker.

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında karısını ormanda bırakıp kaçan oduncu “vefasız” bir tip olarak dikkat çeker.

Çiftçi

Karizdiki Böldüne “ Çukurdaki Bildircin” masalında yaşlı çiftçi “görmeyen ama ellerini iyi kullanabilen” birisi olarak dikkat çeker.

Ağaççı

Yağaç At “Ağaç At” masalında ağaç at yapan ağaççı “kabiliyetli bir usta” olarak dikkat çeker. Önce padişah tarafından zindana atılır. Lakin geri dönen şehzade ağaççıyı mükafatlandırır.

Demirci

Yağaç At “Ağaç At” masalında demir balık yapan demirci “kabiliyetli bir demir ustası” olarak dikkat çeker.

1.4. Özel İsimler

Tudaxun

Karizdiki Böldüne “ Çukurdaki Bildircin” masalında yaşlının elinden bildircinini alan Tudaxun “ açgözlü” birisi olarak dikkat çeker.

Erķurban

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında Erķurban annesiyle birlikte ailesini arayan “güçlü, akıllı ve zeki” bir tip olarak dikkat çeker.

Tugbatur

Éyikniň Ođli Erķurban “Ayının Ođlu Erķurban” masalında Erķurban’ı dövmeek isteyen Tugbatur “magrur” bir tip olarak dikkat çeker.

Döpalvan (Döbatur)

Éyikniň Ođli Erķurban “Ayının Ođlu Erķurban” masalında Tugbatur’u öldüren Erķurban’dan “öç almak isteyen” birisidir.

2. Hayvanlar

Tavuk

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında orman tavuğu inci yumurtlayarak sahibini zengin etmiştir. Lakin aç gözlü zengin adam ve oduncunun karısı tavuğu kesmişlerdir.

Alte Hayvaniň Seyahiti “Altı Hayvanın Seyehati” masalında tavuk kurdun gözünü oymaya çalışmıştır.

Eşek

Alte Hayvaniň Seyahiti “Altı Hayvanın Seyehati” masalında kalın sesiyle dikkat çekmektedir. Eşek kurdun saldırısına uğramış ve diğer hayvanların bu sayede kenetlenmesini sağlamıştır.

Köpek

Heyyar Tülke Bilen İşt “ Hilekar Tilki ile Köpek” masalında köpek tilkinin getirdiği yumurtalar sayesinde tilkiyi çiftliğe almıştır. Köpek “misafirperver” olmasıyla dikkat çeker. Neticede tilkinin hilekarlığını geç farkeder.

Bıldırcın

Karizdiki Bödüne “Çukurdaki Bıldırcın” masalında bıldırcın yaşlı çiftçiyle Tudaxun arasındaki çatışmanın nedenidir. Netice bıldırcın özgür kalmıştır.

Tülke ve Bödüne “Tilki ve Bıldırcın” masalında bıldırcın tilki ile birlikte eğlenme adına bir cuganın ölmesine sebep olmuştur.

İnek

Alte Hayvaniñ Seyahiti “ Altı Hayvanın Seyehati ” masalında inek kalın sesiyle böğürmesi ve kanaldan geçerken magrur davranmasıyla dikkat çeker.

Koç

Alte Hayvaniñ Seyahiti “ Altı Hayvanın Seyehati ” masalında koç kurdu kalın boynuzlarıyla yıldırmıştır.

Teke

Alte Hayvaniñ Seyahiti “Altı Hayvanın Seyehati” masalında teke baş seçilmiştir. Kurda karşı verilen mücadelede verilen söze vefa gösterilmesi gerektiğini belirtmiş ve ekibi dirençli tutmuştur.

Kirpi

Alte Hayvaniñ Seyahiti “Altı Hayvanın Seyehati” masalında kirpi kanaldan karşıya geçerken diğer hayvanların eğlence kaynağı olmuştur.

Kurt

Alte Hayvaniñ Seyahiti “Altı Hayvanın Seyehati” masalında kurt altı hayvana saydırmış ve mağlub olmuştur. Neticesinde diğer kurtların yanına dönünce öldürülmüştür.

Tilki

Tülke ve Bödüne “Tilki ve Bildircın” masalında tilki bildircınla eğlenmek için bir cuganın ölümüne sebep olmuştur. Neticede avcılar tarafından kovalanınca bildircınla olan dostluğu bitmiştir.

Heyyar Tülke Bilen İşt “Hilekâr Tilki ile Köpek” masalında tilki tavuk çiftliğine köpeği kandırarak girmiştir. Lakin hilesi farkedildikten sonra çiftlikten atılmıştır. Hilekâr olmasıyla dikkat çeker.

Fil

Pil Bilen Maymun “Fil ile Maymun” masalında gücüyle övünen fil ağaçtan elmayı alamayınca gücün tek başına bir işe yaramadığını anlar.

Maymun

Pil Bilen Maymun “Fil ile Maymun” masalında çevikliğiyle övünen maymun nehiri geçemeyince filin yardımını kabul eder. Neticede çevik olmanın tek başına işe yaramadığını anlar.

Baykuş

Pil Bilen Maymun “Fil ile Maymun” masalında baykuş kendisine akıl danışan fil ve maymunu bir sınava tabii tutar. Baykuş bilge olmasıyla dikkat çekmiştir.

Ayı

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında ayı insanla evlenmiş ve bir çocuğu olmuştur.

3.Gerçek Üstü Varlıklar

Ejderha

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında ejderha mağarada insan ve hayvanları kebab yapıp yiyerek yaşamaktadır. Oduncun oğlu ejderhanın şakaklarını uyurken dağlamış ve öldürmüştür.

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında ejderhalar önce gün geçtikçe büyüyen 3 kalın taş şeklindedir. Erķurban 3 kulaçlık altın kılıçla hepsini öldürür.

Baht Kuşu

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında baht kuşu oduncunun oğlunun başına konarak onun padişah olmasını sağlamıştır.

Uçan Kilim

Göher Tuğidiğan Toxu “İnci Yumurtlayan Tavuk” masalında oduncunun oğlu haydutların Kafdağından çaldıkları uçan kilimi ele geçirir. Uçan kilim oduncunun oğlunun kardeşinin padişah olduğu şehre gitmesinde yardımcı olur.

Yedi Başlı Yelmüngüz

Éyikniñ Oğli Erķurban “Ayının Oğlu Erķurban” masalında yedi başlı yelmüngüz insanları sırayla yemektedir. Erķurban yaptığı tuzakla onu öldürür.

Ağaç At

Yağaç At “Ağaç At” masalında ağaç at şehzadenin Melikeyle tanışmasına ve kaçmasına yardımcı olur. Ağaç atı yapan ağaççı mükâfatlandırılır.

Havada Asılı Duran Ev

Yağaç At “Ağaç At” masalında padişahın kızı Melikenin yaşadığı ev, periler tarafından yapılmıştır.

Aksakallı Yaşlı

Yağaç At “Ağaç At” masalında devlerin bahçesindeki taze armut ve şeftalileri yiyen şehzade, insan sıfatından çıkar. Rüyasında aksakallı yaşlıyı şehzadeye kuru armut ve şeftali yemesini söyler. Bunu uygulayan şehzade eski haline geri döner.

SÖZLÜK

A

açlık : açlık
adaş : arkadaş
adem : (< Ar. âdem) adam, kişi
Adimizat : (<Ar. âdem + < Ar. zât. Özne, şahıs.) insanoğlu
ağine : dost
ağri- : hastalanmak
aka-uka : Ağabey kardeş
ald : ön
alma : elma
alte : altı
altun : altın
ana : ana
andağ : öyle
apet : (<Ar. âfat) afet
art- : yüklemek
artuk : üstün
asman : (<Far. âsuman) gökyüzü
aşlık : Un
aşna : (<Far. âşnâ) dost
at : at
atikaça : ukala
avaz : (< Far. âvâz) ses
axiri : (<Ar.âxir) sonra
axmağ : (<Ar. ahmağ) ahmak
ayal : kadın
ayiri : (<Ar. âxir) sonra
az : az
azav : (<Ar. azâb) azab

azduruş : azdırış, azdırma

azğastur- : kandırmak

B

bağ : (<Far. bağ) bağ

baha : (<Far. bahâ) değer

bala : çocuk

bala II : (<Ar. belâ) bela

bar : var

başla- : başlamak

başlık : başkan

batur : kahraman

bayveççe: (<Far. baybeçe) zengin adam

bazar : (<Far. bâzâr) pazar

bédilik : (<Ar. bedî) emsalsiz

bek : çok

bélik : balık

belki : belki

bér- : vermek

bés- : doldurmak

béş : baş

bexit kuşi : (<Far. baxt+ET. kuş+u) Talih kuşu

béyit : (<Ar.bayt) beyit

bilen : ile

bir : bir

birak : fakat

bovay : yaşlı

boyak : boya

bödüne : bildircin

böre : kurt
buğday : buğday
buğdaylık : buğdaylık
buni: bunu
huri- : kıvırmak
burun : eski
burut : bıyık

C

cabdunuş: hazırlanma
callat : (<Ar. callâd) cellad
cañgal : orman
cavap : (<Ar. cawâb) cevap
cay : yer
cem bol- : (< Ar. cam) toplanmak
cim : sessizce
ciñ: ağırlık ölçüsü. Yarım kilo
cinla-: tartmak
cugan : (<ET. çıgañ) yoksul
cul-: yolmak
cüme : (<Ar. cam) cuma

Ç

çağ : an
çağkan : çevik
çapan : çapan
çatığ : karın
çebdeslik : (<Far. dast) çamurlu el
çéti : kenar
çiğir : dar
çimenzarlık : çimenlik
çiñ : iyice

çiñitiş: sağlamaştırma
çirak : (<Far. çirāğ) kandil, lamba
çiraylık : güzel
çiş: diş
çişi: dişi
çivin : sinek
çoñ: çüyük
çöllük : çöl
çöp : ot-çöp
çümbet : (<Far. çümbet) yüz örtüsü
çüş : rüya
çüşlük : gece
çüş- : düşmek

D

dada: baba
danişmen : (<Far. dâniş-mend) Akıllı
dap : tef
dereğ : (<Far. dirâht) ağaç
dereklık : (<Far.+KKYYU dirâht+lik) ağaçlık
deriya : (<Far. daryâ) nehir
derru : hemen
dervaze : (<Far. dervâze) kapı
déviler : devler
déxan : (<Far. dihkân) çiftçi
domul- : eğilmek
dost : (<Far. dost) dost
döñ : yüksek tepe
dukan: (<Far. dükkân) dükkan
duniya : (<Ar. dünyâ) dünya

durus : dürüst

E

ecayip : <Ar. aca'ib. acayip, tuhaf, şaşılacak.

egiz: uzun

ehval : (<Ar.ahvâl) olay

ejdiha : (<Far. ajdahâ) ejderha

emçek: emzik

emes: değil

endi: şimdi

esker : (<Ar. asker) asker

evare : avare

eyt-: söylemek

É

éken : -miş

él- : almak

ér : koca

ésli : (<Ar. asl) esas

éşek : eşek

és- : asmak

éyiğ : (<ET. adıg) ayı

G

geme : bodrum

gep : (<Far.ğâb) söz

girimsen : sönük

göher : inci

göş : (<Far. gûşt) et

gözel : güzel

gumanlin-: şüphelenmek

guna : (<Far. günâh) günah

gülçe: yanak

gündipay: gardiyan

Ġ

ġar : (<Ar. ġâr) nağara

ġaz: kaz

ġeriş: karış

ġulaç: kulaç

H

haduğ : yorgunluk

hasa: asa

hayda-: sürüp gelmek

haydaş: tarla sürme

hayvan: (<Ar. xayawân) hayvan

hazir: şimdi

heliger: hilekar

héliki: az evvelki

hepte : (<Far. hafte) hafta

herem: Mescid-i Haram

hergiz: hiçbir zaman

heyran : (<Ar.xayrân) memnun

heyvet : (<Ar. haybat) heybet

hoyle : (<Rum. aulé) avlu

hüner : (<Far. hunar) hüner

hünerven: hüner sahibi

X

xalıġan: istenen
xencir : (<Ar. xancar) hançer
xet : (<Ar. xatt) yazı
xever : (<Ar. xabar) haber
xislet: özellik
xoşal: memnun
xotun: kadın
xuda : (<Far. xudâ) tanrı
xuddi: aynı
xuş: hoş, iyi

İ

içide : içinde
ikki : iki
ilac : (<Ar. ilâc) çare
ilan: yılan
in'am : (<Ar. in'âm) nimet sunma
ini: kardeş
iñig: çene
issik: sıcak
işenç: güven
ittipağ : (<Ar. ittifâğ) ittifak

J

jañjal : gürültü
japalik: (<Ar.+KKYYU cafâ+lik)
 cefalı
jigit: yiğit
jiğla-: ağlamak
jil : yıl

jut : yurt
jük : yük
jürig : yürek

K

kala: inek
kaltek: sopa
kariz : çukur
kavap : (<Ar. kabâb) kebab
kembeğel: fakir
keñ: geniş
kérek: gerek
késivalmak: kesmek
keyn: boyun
keyni : kenar
keypi-sapa : (<Ar.+Ar. kayf+safâ)
 keyf-i sefa
kitap : (<Ar. kitâb) kitap
kirpi : kirpi
koça : sokak
kömeç: gömme, ekmek
köñül : gönül
köp : çok
köpi- : bastırmak
körpe : yatak
körsit-: göstermek
körük : köprü
köz: göz
küçlük : güçlü
küçünk : köpek yavrusu
külki : gülme

kün : gün

kürük toxu : kurk tavuk

küyuğul : damat

K

kağaxla- : gürültü çıkarmak

kağildi- : ağırmak, ötmek

kalaymiğan : düzensiz

kanat : kanat

kançe : ne kadar

kandağ : nasıl

kanit : kanat

kapğa : çuval

karağçi : haydut

karğu : kör

kari- : bakmak

kayt- : dönmek

kazan : kazan

keç- : geçmek

kedem : (<Ar. qadam) Adım

kedim : (<Ar. kadîm) eski

kepez : (<Ar. kafas) kafes

keri : yaşlı

kesit : (<Ar. qasd) kasıt

keyinata : kayınbaba

kécip két- : kaçıp gitmek

kéçiş : kaçmak

kéni : hani

kéri : sonra

kéyin : sonra

kéyinana : kaynana

kiriğ : kırk

kiriğ gulaç : kırk kulaç

kış : kış

kiyapet : (<Ar. qiyâfat) kıyafet

kizil : kızıl

kol : el

koñguz : böcek

kori : tepsi

kosig : karın

kosiq : karın

koşkar : koç

kovurğa : kaburga

koy : bırak

koyiğap : Kafdağı

koyn : koyun

koyniğa : koynuna

kul : köle

kuliğ : kulak

kulup : kilit

kuruğ : kuyruk

kurut : kurtçuk

L

lékin : (<Ar. lâkin) lakin

lév : (<Far. lab) dudak

M

mağul : (<Ar. ma'qûl) uygun, kabul edilebilir

maxta- : öğmek

maxtan- : öğünmek

maymun : (<Ar. maymûn) maymun

mécit : (<Ar. mascid) mescid
méhman: (<Far. mehmān) misafir
mele: (<Ar. maxallat) mahalle
men: ben
meniñ : benim
mepi : (<Ar. mepe) kapalı at arabası
mesile : (<Ar. masalat) mesele
meslihet : (<Ar. maslaxat) meşgale
metr : (<Fr.mètre) metre
mévi : (<Far. mēve) meyve
meydan : (<Ar. maydān) meydan
méyi: şakak
meyli: bırak!
miqla-: çivilemek
miltiğ : tüfek
miñ : bin
momay : nine
mötisip : (<Ar. asab) bağlı, dindar
munapığ : (<Ar. münāfığ) münafık
mundağ : böyle
muş : yumruk
müñgüz : boynuz

N

nahayit : (<Ar.nihâyet) nihayet
naheğ : haksız
nailac : çaresiz
namazşam : (<Far. nemâz) namaz
 vakti
nan : (<Far. nân) ekmek
naxşa : şarkı
nebatat : (<Ar. nebâtât) bitkiler

nedu : sığ
nemişke : ne diye
neper : (<Ar. nafar) nefer
néri : öte
nersi : şey
nesihit : (<Ar. nasîxat) nasihat
néspüt : armut
niyit : (<Ar. niyyat) niyet
novet : sıra
nurğun : bütün

O

oçi : avcı
ov : av
oğri : hırsız
oğul : oğul
oği : mermi
oğ-yariñ : ok-yay
or- : biçmek
orunlaş- : yerine getirme
ot : ateş
ot: ot
otturançi: ortanca
otun: odun
otunçi: oduncu
oxşaş: benzeyen
oyğa : ovaya
oyli-: düşünmek
oyunçuğ : oyuncak

Ö

ödek : ördek

ömüleş : emekleme

öñkür : mağara

östeñ : kanal

öşki : keçi

öt- : gitmek

ötük : etek

öy : ev

öy-otak : evlenme

öz: kendi

özeñ: kendin

P

padişâ : (<Far. pâdişâh) padişah

paği : kurbağa

patkıdek : sığacak kadar

patla : balta

patrak : hızlıca

patyekında : pek yakında

payansiz : uşuz, bucaksız

pehirlin- : (<Ar. fahr) öğünmek

peket : (<Ar. faḳat) fakat

pemlik : (<Ar.+KKYYU fehm+lik)

akıllı

peñmureñ : pespembe

perenci : peçe

perzend : çocuk, oğul

périşte : (<Far. pari) peri

péşani : (<Far. pîşânî) alın

pişane : (<Far. pîşânî) alın

pul : para

pura- : kokmak

put : çuval

pütkenlik : bitmek , tamamlanmak

pütün : bütün

R

ras : gerçek

rasa : gerçek, hakiki

rencigendek : rencide edici

ruxset : (<Ar. ruxsat) izin

S

sağal : sakal

sağayt- : iyileştirmek

sağsalamet : sağ salim

salgili : asılı

saptu- : yerleştirmek

savap : (<Ar. sawâb) sevab

seliştur- : karşılaştırmak

sergek : uyanık

serik : sarı

sevev : (<Ar. sabab) sebep

seyahet : (<Ar. siyâhat)s

sésiğ : pis

sét- : satmak

sévet : (<Far. sapad) sepet

silk- : silkelemek

sina-: denemek

sindürmeyle : sindirmeli

sir : sır

siyir : sığır, inek

soğ : soğuk

sol : sol

söhbetleş- : (<Ar. suxbat) sohbet

etmek

söz-çöcek : dedikodu

süpit : (<Ar. sıfat) sıfat

Ş

şahzade : (<Far. şehzāde) şehzade

şaptula : (<Far. şaftâlû) şeftali

şehir : (<Far. şehir) şehir

şert : (<Ar. şart) şart

şéxi : dal

şor : huy

şova : (<Far. şôrbâ) çorba

şox be téz : hemence

şunçe : şunca

şuni: şunu

T

tağ : dağ

tağar : çuval

tahla- : atlamak

tağ : dağ

takallış-: tartışmak

tal-çiviğ : dal-çubuk

tam : dam

tamağ : yemek

tamaşe : (<Far. temāşā) seyretme

tañ : tan

tapşuruğ : emir

tar : dar

tatlık : tatlı

tavağ : (<Ar. tabağ) tabak

tavakel : (<Ar. tevekkül) tevekkül

téke : teke

teñ : ddenk

teñge : tenge

teñsit- : eşit görmek

tép-: bulmak

terep : (<Ar. taraf) taraf

téri : deri

texlit : (<Ar. taklîd) taklit

teyyarlık : hazırlık

téz : tez, hemen

tézrek : hızlıca

tiken : diken

tilla : altın para

tirik : diri

tirikçilik : yaşam mücadelesi

tiriliş : diriliş

toğrağ : leğen

toğrağtek : leğen gibi

togri : doğru

tonur : tandır

toskun-kiyinçilik : engel-zorluk

toxta : dur

toxu : tavuk

toy : düğün

töge : deve

tömür : demir

tört : dört

töven : yer

tucağ : kapak

tugdupayli : yumurtlatmalı

tuğidiğan : yumurtlayan

tuğuşluk : doğumlu

tumağ : şapka

tur-: durmak

tüb : dib

tügmenlik : değirmen

tülke : tilki

tütekçañ : sis

tüvi : delik

U

u : o

uçidiğan gilem : uçan kilim

ugi :yuva

uniñ : onun

unluğ : unluk

ussuzniğ : susuzluk

uşşak : çocuk

uxla- : uyumak

Ü

üçün : için

üke : baykuş

ürk- : ürkmek

V

vağır- : bağırarak

ve : ve

vede : (<Ar. vaāda) Söz

Y

yağaş : ağaç

yağaççi : marangoz

yağ : hayır

yağa . yaka

yalğuz : yalnız

yançu : cep

yasavul : koruma

yaş : genç

yelmüñgüz: yelmüngüz (canavar)

yémek : yemek (fiil)

yeñi : yeni

yépinça : yorgan

yérim : yarım

yette : yedi

yeyiş : yeme

yiltiz : kök

yoğan : kalın

yok : yok

yolvas : kaplan

yorgi : at

Z

zaman : (<Far. zamân) zaman

zañliğ : eğlence

zeñ : dikkat

ziğ : Şiş

zindan : (<Far. zindān) zindan

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz metinler; gramer unsurları olarak, Yeni Uygurca'nın ses ve şekil özelliklerini yansıtmaktadır.

Dil farklılıkları açısından incelendiğinde Yeni Uygurca “ i-“ fiilinin KKYYU'da “é-“ şeklinde olduğu görülmüştür. Ayrıca Yeni Uygurca “muşu” işaret zamirinin KKYYU'da “moşu” şeklinde yazıldığı ve konuşulduğu tesbit edilmiştir.

Masallarda kullanılan motiflere baktığımızda inceleme konusu olan hayvan motifli masallarda ejderha motifi sıkça tercih edilmiştir. Bu özellik Fars ve Çin kültüründen etkilenilmiş olunabileceğini gösterir. Bozkır kültürünün önemli bir parçası olan kuşla bıldırcın avcılığı masallara da yansıtılmıştır. Dikkatimizi çeken diğer bir motif ise teke motifidir. Orhun Yazıtları'ndan günümüze kültürel unsurlarda yer bulan bu motif baş olarak seçilmiştir. Bu özellikle tekeye yüklenen anlam diğerlerinden üstün görülmüştür. Baykuş motifi akıllı, bilge olarak kullanılmıştır. Bu özellik batı kültüründen etkilenildiğini göstermektedir. Fil ve maymun motiflerinin kullanılması muson kültürüne yatkın bir bölgede masalın aktarılmış olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Diğer dikkat çekici bir konu ise imtihan unsuru olarak su kanallarının seçilmiş olmasıdır. Ayrıca batı kültürlerinde altın yumurtlayan tavuk motifi, inci yumurtlayan tavuk motifiyle şekil değiştirmiştir.

Bütün incelemenin sonunda Hayvan Motifli Uygur Halk Masalları'nın dil özellikleri tespit edilmiştir. Verilen örneklerle eş zamanlı ve ard zamanlı yöntem uygulanarak, gerek karşılaştırmalar gerek tarihi ses değişiklikleri gösterilerek metinler incelenmiştir. Ayrıca Kazakistan'da yaşayan Uygurların halk masallarına yüklediği imgesel ve toplumsal yansımalar tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AÇA Mehmet-Müge Ercan (2004), “Anonim Halk Edebiyatı”, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayıncılık, Ankara, s.125-126.
- AÇA Mehmet (2007), “Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnanışlar Nelerdir?”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, (Editörler: Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin), Lazer Ofset Matbaa Tesisleri Sanayi ve Ticaret Limitet şirketi, C.1, Ankara, s.14-21.
- ALPTEKİN Ali Berat (1999), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti”nde Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Bir Araştırma”, İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, DAÜ-KAM Yayınları, C.4, Gazimağusa, s.43-60.
- ALPTEKİN Ali Berat (2003), Kazak Masallarından Seçmeler, Akçağ Yayınları, Ankara, s.14.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000), Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara, s.148.
- BASCOM R. William (2003), “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, (çev. R. Nur Aktaş, yay. haz. Gülin Ögüt Eker vd.), Millî Folklor Yayınları, Ankara, s. 473.
- BİLKAN Ali Fuat (2001), Masal Estetiği, Timaş Yayınları, İstanbul, s.7-66.
- BORATAV Pertev Naili (1999), Türk Halkbilimi I, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 76.
- BORATAV Pertev Naili (1958), Zaman Zaman İçinde, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- COŞKUN, M. Volkan (1998), "Yeni Uygur Türkçesinde Ünlülerin Sınıflandırılması ve Ünlü Değişmesi", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 6, Ankara, s.796-809.
- ÇINAR, Ali Abbas (1996), “Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler” Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla, s.8.
- ÇINAR, Ali Abbas (1997), Muhtar Avezov ve Folklor Yazılarından Seçmeler, Bilig Yayınları, Ankara, s.67.
- DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine (2010), "Türk Dili El Kitabı", Grafiker Yayınları, Ankara, s.182.
- DURMUŞ, Fatih, (2004), Türk Masalları, Dünya Yayıncılık, İstanbul, s. 5.

- EKİCİ, Metin (2005), "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, s. 227.
- ELÇİN, Şükrü(2000), Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 368.
- ELİYEVA M., Uyul Altun-Uygur Helik Çöçekliri, (Uyul Altun-Uygur Halk Masalları), Nauka Neşriyatı, Kazakistan Penler Akademiyası, Alma-Ata, 1976, s.94-228.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2005), "Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri", Akçağ Yayınları, Ankara, s.18-19.
- ERGİN, Muharrem (2004), "Türk Dilbilgisi", Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, s. 70-333.
- EVLİYAOĞLU, Sait (1988), Türk Halk Bilimi, Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık, Ankara, s.101
- GABDULLİN, (1958), Kazak Halkının Avız Adebieti, Memlekettik Okuv Pedagogikalık, Almatı, s. 94.
- GEDİKLİ, Yusuf (1996), "Azerbaycan, Uygur ve Türkmen Türkçelerinde Sözcük Yapımı", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1, Ankara, s. 239-244.
- GÖKBULUT, Burak (2010), Kıbrıs Türk Masalları ile Uygur Türk Masalları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme-Metinler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, İzmir. s.44-50.
- GÜNAY Umay (1975), Elazığ Masalları-İnceleme, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, s.2.
- İLKÜL, Funda (2008), Yeni Uygur Türkçesinin Yapım Morfolojisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara, s.60-61.
- KANTARCIOĞLU Selçuk (1991), Eğitimde Masalın Yeri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.35-42.
- KARAAĞAÇ Günay (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ Yayınları,Ankara, s.270-313.
- KONIRATBAYEV A., (1999), Qazaq Folklorınıñ Tarihi, Almatı, s. 55-78.

- KORKMAZ, Zeynep (2010), "Gramer Terimleri Sözlüğü", TDK Yayınları, Ankara, s. 32-230.
- NECİP, Emir Necipoviç (2008), "Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü", (Çev. Yrd. Doç. Dr. İklil Kurban), *TDK Yayınları*, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1994), "Yeni Uygur Türkçesi Grameri", TDK Yayınları, Ankara, s. 5-254.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2001), "Uygur Türkçesinde Arap ve Fars Menşeli Sözcüklerdeki Ünsüz Değişmeleri", *TDAY Belleten*, Ankara, s.213-215.
- RAHMAN Abdulkerim, (1996), *Uygur Folkloru*, (çev. Soner Yalçın, Erkin Emet), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.124.
- RAYMAN Hayrettin (2003), *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, s.47.
- SAKAOĞLU Saim (1973), *Gümüşhane Masalları-Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara, s. 5-72.
- SAKAOĞLU Saim (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara. s.250-264.
- SAKAOĞLU Saim (2003), *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 4.
- SEYİDOĞLU Bilge (1985), *Masal*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, s.149.
- ŞİMŞEK Esmâ (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 4.
- TÖMÜR, Hamit (2003), "Modern Uyghur Grammar (Morphology)", (Çev. Anne Lee), *Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi*: 3, İstanbul, s.23.
- YAMAN Memnune (1995), *Çocuk Yazını Olarak Masallar*, Erzurum, s. 9-19.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu (2002), *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.157.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Bayram BİLİR

Doğum Yeri : Bozyazı/MERSİN

Doğum Yılı : 10.05.1989

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2003-2006 : Bozyazı Lisesi

Lisans 2007-2011 :Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

-